

Universitätsbibliothek Wuppertal

Symbolarvm Libri XVII. Qvibvs P. Virgilio Maronis Bvcolica, Georgica, Aeneis ex probatissimis auctoribus declarantur, comparantur, illustrantur

Vergilius Maro, Publius

Augustae Vindellicorum, MDIC

Paraphrases in tres primos, tres ultimos libros Virgilianæ Æneidos

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-322](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-322)

PARAPHRASES IN
TRES PRIMOS, TRES
ULTIMOS LIBROS VIRGI-
LIANÆ ÆNEIDOS.

Prefatio.

Ratoriarum exercitationum, minorumque operum Oratoris, unum quoddam genus est Paraphrasis: cum scilicet alicuius boni Poetae carmen, aut non mali Oratoris orationem vel alijs verbis, ijsque nihilominus lectis, atque idoneis reddimus: vel (quoniam hæc interpretatio dicenda est potius) cum illorum scripta uberius, & explanatius referimus, & nonnunquam circa easdem sententias, siue locos quosdam, emulationem cum ijs, certamenque suscipimus. In quo sapienter monemur, ut timide, & cautè nos geramus, ne quæ optima sunt, meliora facere annitamur. Multum commendatur à Fabio Paraphrasis lib. 10. cap. 5. Laudatur quoque à Plinio epist. 9. lib. 7. Exemplum eius est inuenire apud Platonem in 3. de Repub. ubi aliquot Homerici versus de 1. Iliad. solutis verbis exprimuntur. Extat item tota Ilias à Laurentio Valla ad hunc modum tractata. Nostra verò memoria idem perfectum à doctis in Horatio, Persio, Virgilij Eclogis, & Georgicis. Sed horum aliud fuit consilium: non quidem ut sese ad dicendi copiam isto modo exercerent: verum ut literarum cupidis ad eos poetas promptius rectiusque, percipiendos ita viam quasi monstrarent, & faciem quodammodo prælucere. Dubitare enim fas non est, quæ prosa oratione, & verbis notioribus, & omnino elocutione oratoria efferuntur, expeditius solere intelligi, quam quæ libertate illa, more, institutoque poetico. Quare & vetustiores poetarum explanatores paraphrasibus sæpe usus constat. Quod si in ullo de Latinis utiliter istuc, in Marone profecto utilissimè fieri asseuerari potest: in quo multa obscura, impedita, difficilia, & ingenia etiam eruditissimorum torquentia. Atqui, interpellabit aliquis, Donati feruntur in Æneidem Paraphrases. Primum, non sunt tantum Paraphrases, quanquam maiorem partem. Deinde, Donati ipsius non sunt: sed cuiuspiam alius, qui sua fortasse confusus eloquentia, hominis doctissimi Commentarium παραφρασεως explicauit. In qua explicatione sæpenumero tam barbarus, tam tortuosus reperitur, ut quid velit, vix dispicias: frequenter item in rebus etiam leuissimis, & apertissimis adeo μακρολογία, & ταυτολογία cernitur, ut mirum sit. Quid quod non raro labitur, & poeta mentem non attingit? Interim lectorem Virgilianum eius, quicumque fuit, laboribus plurimum adiuuari posse, & multa ab eo præclarissimè exposita esse, non negamus: quin id ipsum Symbolæ nostræ satis, superque probauerunt. Meus ergo (ut reuertar, unde paulisper abij) idem scopus, qui superiorum Paraphratarum: nempe, ut lectori leuioris armaturæ ad aliquot libros diuinæ Æneidos commodius, ac planius intelligendos tanquam ansam porrigerem: minimè autem ut ad eius versus me exercendo, eloquentiam compararem: quod ipsum si quis facere instituerit, cum ego laudem mereri existimo. Igitur ad rem accedamus.

A

Paraphra-

PARAPHRASIS IN
Paraphrasis
IN LIBRVM PRIMVM
ÆNEIDOS.

*Prefatio, &
propositio o-
peris.*
Ille ego
qui.

VM ætate iuuenili me in exercitationem componendorum versuum perstudiosè darem, contexui poema illud de rebus pastoritijs, figura dicendi attenuata, atq; humili: nempe vt sermonis genus à subiecta materia ne discreparet: cui libro nomen inditum Bucolica. Postquam ætas ad viriles annos accessit, paulò grauioribus intendens animum, quatuor libros carminum de rebus rusticis elaborauit, eos Georgica inscripsi. Quas quidem ego lucubrationes meas exoptatas, & caras omnibus accidisse confido, quos cum terra rationem habere delectat. Non poterit certè vllius agricolæ adeò incensa lætissimarum segetum existere cupido, quin eam ad præscriptam à nobis, ac traditam normam excolta, & fata humus benignè expletura, & votis egregiè responsura sit. Cæterum hoc tempore argumentum graue, amplum, illustre, ipsaq; rerum, euentorumq; varietate periucundum aggressus, Troiani Æneæ fortunam, quanta quiuero orationis dignitate, ad posteritatis fructum explicare cōstitui. Hoc opus duabus mihi partibus absoluetur: prior inclytæ illius ciuitatis, Troiæ, inquam, vastationem, erroresq; & exilium huius fortissimi, ac diuinissimi viri complectetur: posterior, bella in Italia aduersum Aborigines, Rutulosq; ab ipso administrata, feliciterq; confecta memorabit. Vtrumq; tempus plenum aduersorum casuum, atq; ærumnarum fuit. Nam vbi cremata patria, domo profugus ad rerum amplissimarum initia, deo illum ducente, atq; comitante in Italia sedes, ac domicilium quærere per maria, per terras occœpit, supra veri fidem propemodum est, quibus eum artibus, ira & odio implacabili efferata Iuno funditus extinguere, omnemq; illius memoriam eadere tentauerit: cui nihil magis secunda, ac propitia fuit in Italia, vbi bellis grauibus, ac periculosis appetitus, & conflictatus est: donec tandem aliquando frustratis deæ consilijs, sub potestateq; subiectis hostibus, & oppidum Lauinium ædificauit, & Latinam gentem propagauit. Vnde postmodum Albani, & ex Albanis Romani profluxerunt.

Invocatio.
Musa mi-
hi.

Quoniam verò causæ, quibus exulcerata Iuno in Troianorum reliquias vim omnem sui furoris effudit, in aperto haud sunt, deos porrò nihil latet, age Calliope, mihi vati, & alumno tuo eas, si placet, suggere. Dic, amabò, qua in re Iunonis animum vnquam offenderat Æneas? quid commeruerat? quid eam aduersus religiosissimum, atq; innocentissimum virum tantopere extimulabat, ut illius puniendi, exagitandiq; finem reperire nullum posset? Siccine hoc fieri? quid istuc monstri est? Cælestes animi, quos omni turbida permotione vacare semper, & cōpressas habere libidines, & in tranquillissimo statu versari oportebat: in quibus tantummodo placabilitatem, mansuetudinem, beneficentiam, cæterasq; huiusmodi sacrosanctas, diuinasq; virtutes inesse conueniebat, ipsi quoq; irascuntur? irascuntur autem? immò inflammati ardentibus quasi furiarum tædis insanunt? Ergone, ob quod mortales in magno ponuntur vitio, hoc ipsum immortales, sempiternæq; naturæ non dubitant committere?

*Causæ odij, ac
sententia Iuno-
nis in Troia-
nos.*
Vrbs an-
tiqua.

Igitur, vt ad inceptum redeamus, primam atq; adeo præcipuam contra immerentes debacchandi causam Carthago præbuit, quam in Africa per idem tempus condebat à Tyro Phœnicia profecta manus. Respiciebat hæc vrbs Italiam è regione, quæ Tiberis se in mare Tyrrenum exonerat, cui & opum affluentia, & militaris gloriæ studium celebre postea nomen pepererunt. Hanc miro amore prosequeretur Iuno, sic, vt ne Samum quidem insulam, vbi tamen nata perhibetur, Carthagine potiorem duceret. Ibidem sua insignia, hastam videlicet, currum, simulacrum collocari voluit: quam totius mundi caput, ac dominam, si modò per fata liceret, efficere moliebat. Verum hisce cogitationibus contrarium, & inimicum erat, quod Troiana origine nascituros intellexerat, qui olim imperium longè, latèq; proferrent, urbemq; sibi tam acceptam, & commendatam ferro, flammaq; consumerent.

sumerent. Hac de causa Æneam cum suis perditum etiam atque etiam, vehementerque cupiebat. Nihilominus odium quoque inueteratum, & illius belli decennalis recordatio (quod quidem Græcos suos contra Troianos adiuuando promouerat) permultum illam hortabantur, ut inimicitias usque ad extremum persequeretur. Hoc odium tanquam ad motus quibusdam facibus incendebat, & exaggerabat iudicium Paridis, qui cum de pulchritudine trium dearum, Iunonis, Palladis, & Veneris apud Idam Phrygiæ montem ferret sententiam, Venerem tum Mineræ, tum Iunoni, posthabita ambarum forma, prætulera. Præterea Dardanus Troianorum antiquissimus, ac primus parens, ex Ioue, & Electra pellice procreatus: cuius proinde vniuersam posteritatem è rerum natura sublatam cupiebat. Postremò Ganymedes puer, Trois regis filius, à Ioue in cælum translatus, & reiecta Hebe Iunonis filia, ad miscenda Ioui pocula adhibitus. Hæc à me ordine recensita, Iunonem magno opere exasperabant in Troianos illos, qui Græcorum gladios euaserant: ob hæc, inquam, varijs tempestatum turbinibus afflictatos, ingressu Italiæ multos annos prohibebat mortalium miserrimos: ut verè laboriosissima, atque ærumnosissima gentis Romanæ primordia fuisse confitendum videatur.

Troiani ergo solutis anchoris, è Sicilia portu in altum læti sanè, vicinamque Italiam inter se gratulantes vela facere, & æratis nauium rostris spumantes vndas profcindere. Pene adhuc è littoribus, & speculis contingi oculis poterant, cum Iuno eorum, quos acerbissimè, & tanquam canes oderat, fælici navigatione, optatisque successibus cruciata, isthæc apud animum volutare cœpit. Quid? hucine recidere conatus meos? istos fugitios, ac scelestos de me triumphum agere? me ludos fieri? Tandemne Troianus, dirumpar ego licet, intrabit Italiam, & ego cursum hunc impedire non potero? Cur quæso? quia Palladi auctoritate, & potentia cedo? scilicet. Quid igitur? Ipsa, ipsa, inquam, Iouis fulmen ad se vlciscendum vrsurpauit, ac de cælo iaculata, propter vnus Aiæcis Oilei flagitium, eiusdem nauim immani tempestate quassatam exussit, sedatumque antea pelagus ita turbauit, ut propemodum euerterit: sacerdotis suæ Cassandræ constupratorem typhone abreptum, eminenti ex vndis scopulo miserabiliter afflixit, & sacrilegam animam vnà cum flammis exspirare compulit. O rem indignissimam. Et erit posthac quisquam, qui me ab exulibus istis toties superatam, despectam, irrisam veneretur? qui me, quo par est honore impertiatur? Non erit profectò, non erit. Vbi hæc dolore ardens secum reputauit, festinatò ad insulam Aeoliam, admodum ventosam, & nimbis fecundam discessit. Illic Aeolus Eurum, Austrum, cæterosque ventos capacissimo specu inclusos, & eruptionem insanis assiduè molitionibus tentantes coercet, ac velut quodam in carcere vinculis, compedibusque constrictos retinet. Alioqui (quæ ipsorum est naturæ conditio, qua nihil turbulentius, seditiosius, ac furiosius cogitari potest) cælum, terram, maria permiscerent, omniaque elementa confunderent. Huic tanto periculo persapienter iuit obuiam Iupiter: eos quippe in profundissimas terræ latebras compactos, superiectis montibus quodammodo sepeliuit, quò difficilius pateret exitus. Insuper regem ipsis præfecit, cuius moderamini obsequerentur: qui eos ad arbitrium voluntatemque Iouis vel premendi, vel emittendi ius omne haberet. Quamobrem Aeolo supplex facta Iuno, huiuscemodi verbis locuta creditur. Quoniam diuim atque hominum imperator hoc te honore honestum fecit, Aeole, ut iratum ac tumidum mare ventis in claustra reuocatis mitigare, atque componere, iisdemque dimissis placatum concitare posses, impensè rogo, ne tuam mihi operam negatam velis. Volo me hodie rem abs te vnã impetrare. Per Tyrrhenum mare in Italiam cursum tenent Troiani, cui genti ego & sum, & fui semper exosa: quapropter, equidem nescio. Decreuerunt in ea regione euersum iam pridem, & solo æquatam denuo excitare Ilium. Quin etiam penates secum, homines religiosi, portant: sed eiusmodi penates, qui nec suis cultoribus, nec sibi metipsis tantillum auxiliij afferre potuerunt. Nunc te id oro: da frena ventis, cælum misceant, tempestatem validam commoueant, ut ita inuisa mihi classis vel obruatur vndis, ac submergatur penitus: vel saltem dissipetur, ac per fluctus latè dispergatur. Fax cognoscas, mi Aeole, cui beneficium dederis: remunerabor enim te quam gratissimo munere. De quatuordecim nymphis pedisequis meis, iisque sanè pulcher-

Narratio.
Vix è cõ-
spectu.

*Oratio Iuno-
nis ad Aeolũ.*
Aeole,
namque.

*Responsio
Aeoli.*

**Aeolus
hæc con-
tra.**

*Conquestio
Æneæ.*

**O terq;
quaterq;**

*Placatio ma-
ris.*

**Interea
magno.**

rimis, Deiopeiam, forma multò supra cæteras præstantissimam perpetuo tibi matri-
monio perpetuam vxorem coniungam, quæ tecum vitam viuens iucundissimam,
formosis liberis generandis beatum, sælicemq; reddat. Ad hæc ita Aeolus.
Hærent, Regina, mihi in pectore, & semper hærebunt tua merita: en paratum ha-
bes ad omnia. Tuum est imperare, quod libeat: meum, imperata statim exequi.
Tibi hoc quaecumq; regnum, & hanc nimborum potestatem in acceptis fero. Tuæ
benevolentia munus agnosco, quod aliquem gratia locum apud Iouem teneo, &
diuinitate sum potitus. Quare quod modò dicebam, tuum esse puta, videre, quid à
me præstari velis: quidquid autem volueris, facillimè obtinebis. Tum conuersa
hasta, quam dextra manu tenebat, montem in latus pulsauit, ventisq; se proripi-
endi copiam concessit. At illi sine mora, quacunq; egressus qualiscunq; osten-
debat, se furiosissimè eiecerunt: cumq; prius terras viciniores flatibus percurrif-
sent, ad mare tanquam assuetum locum contendere perrexerunt, ad idq; omni
impetu, totisq; viribus ab imis sedibus euertendum incubuerunt, ut fluctus in hor-
ribilem altitudinem elatos, veluti quosdam montes ad littus prouoluerent. Au-
disses ibi clamores vectorum confusos, rudentum stridorem planè insolitum. Ca-
liginosæ, ac piceæ nubes cæli, atq; solis aspectum omnem adimebant. Tantæ autem
tenebræ per vniuersum æquor se intendebant, ut in nocte intempesta versari vide-
remur. Continuus inde cæli fragor, & tonitruorum sæui mugitus terrificabant ani-
mos, cum etiam creberrima fulgura oculos perfringerent. Ne longum faciam, om-
nia Troianis mortem, & exitium præsens minitabantur. Quem hîc sensum Æ-
neæ fuisse credimus? ingenti nimirum timore perculsus, sublatis ad æthera mani-
bus suspirans, & ingemiscens, sic exclamauit. O beati ciues mei, quotquot
apud Troiam pro patria, quamuis in conspectu parentum, ac liberorum vitam, &
sanguinem, inter fulgentes gladios, ac tela cum summa gloria profudistis. Heu
Græcorum bellicosissime Diomedes, cur ad hæc calamitates referuatus sum? cur
tecum congressus, tua forti dextera non occubui ante Ilium, vbi, magnanimus He-
ctor ab Achille, Sarpedon Iouis filius abs te ipso interfectus oppetijt. Vbi, inquam,
Simois fluuius tot armis, tot cadaueribus strenuorum bellatorum propemodum
oppletus labitur. Mihine soli in tanto cadentium numero mors pepercit? Idcirco
videlicet cum laude non interij, ut possem aliquando, nempe hodie, inglorius, &
miserandum in modum fluctibus absorptus interire. Hæc eo nequicquam conque-
rente, à Septentrione insanus Boreas procellam sæuissimam attulit. Feritur à fronte
nauigiū, fluctibus sublimè tollitur, remi diffringuntur, nauis latus in mare vergit, cui à
tergo maxima aquarū vis aduoluitur. Lacrymabile spectaculū Alij vnà cū salo in cæ-
lū ppe ascendebāt. Cōtra alij dehiscēte pelago, sic descendebāt, ut ipsum fundū, &
æstuantes ibidē arenas aspicerēt. Hîc Notus tres sumā violentia naues arripiens in
saxa, ac scopulos vndis tū prorsus coopertos impingit. Extant hi scopuli inter Afri-
cam, & Sardiniam in medio mari, & speciem ingentis dorfi præbent: quos Itali pro-
pter fœdus ibidem inter Carthaginenses, & Romanos primo bello Punico percuf-
sum, aras nominant. Eurus quoque pari impetu tres alias à profundo æquore in
breuia, & vadosa loca impellit, ita, ut in arenarum cumulis penitus defixæ hære-
scent, nec inde erui, atque amoueri vllò conatu possent. Porro in puppim v-
nius, qua vehebantur Lycij (quorum dux Orontes, Æneæ comes fidelissimus)
ipso Æneæ inspectante, immensa aquarum moles à Septentrionibus vento illata,
magistrum in caput præcipitantem deturbauit. Deinde nauis aliquoties rotata
turbine in profundum absorpta est. Cerneret tum summerforum corpora per il-
los aquarum campos hinc inde natantia. Arma item, fractæ nauis tabulæ, & ere-
ptæ Troianis incendijs opes simul natabant. Ilionei nauim, tametsi bene compa-
ctam, tempestatis atrocitas dissoluerat: pariterq; Achatæ, Abantis, & Alethæ na-
ues lacerauerat, ut omnes iam per rimas multum aquæ acciperent. Dum
hæc ita, ut dixi, procederent, sensit in imo Neptunus regnum suum insolito quo-
dam motu concussum, quando vel prope ipsum fundum aqua agitaretur. Hæc il-
lres, pro eo ac debuit, cor ira cumulauit. Quare, ut certius, quid gereretur, cogno-
sceret, caput mari effert, Æneæ classem dissipatam, Troianos imbribus, atq; pro-
cellis tantum non oppressos animaduertit. Illico in mentem venit, hoc esse inge-
nium

nium Iunonis sororis suæ, quam Troianæ genti infestissimâ, esse nō eum fallebat. Quid facit? ventis imperat, vti extemplo se sistant: quos adstantes, & trementes ipse iracundo vultu tridentem intentans, hisce verbis inuadit. Scelestissimi, quænam est hæc vestra tam insolens audacia? quæ tam arrogans confidentia? Scilicet, quoniam à Titane suscepti, ob id vobis, me nescio, cælum cum terra confundere, & fluctus pro arbitrato eruere licebit. Vos ego iam iam. Sed temperabo in præsens, quoniam præstare iudico, innocentibus citò succurrere, quam de nocentibus debitas scelerum pœnas expetere. In posterum sapite, ac facinus simile ne attemptetis cauetote. Sin autem, non ego verbis, ut nunc, sed nouis supplicijs petulantiam vestram coercebo, & furorē cōprimam. Absistite ocys, & sine tumultu absistite, ventorumq; regulo meis verbis renunciate: demirari me eius impudentiam, qui aliena per summam iniuriam sibi vendicet. Meum est mare: occupet ille antra, & speluncas regnum suum, vestra domicilia: & illa aula, immò illo obscurissimo carcere sibi placeat rex potentissimus. Secundùm hæc, subitò fluctus sedat, discussisq; nubibus, solis aspectum Troianis restituit. Cymothoe nympha, & Triton tibicen scopulis annitentes, impactas naues detrudunt, tridente eas leuante, ac per fyrtes tutam nauigationem præbentē Neptuno: quo per æquor celeri curru inuecto, passim vndæ subsidebant. Haud alia rerum facies erat, quam solet interdum in magnis vrbibus, cum excitata seditione, populus ad arma concurrat, saxis, facibus, telis, quæ furor repentinus suppeditat, domos potentiorum, atq; optimatū oppugnat. Quod si tum forte aliquis, cuius de probitate, & eloquentia præclara sit apud omnes opinio, se tumultuanti, frementiq; multitudini in conspectum dederit, silentium consequitur, & intentis animis ab omnibus accipitur eius oratio, qua placantur, & ad quietis, tranquillitatisq; consilia conuertuntur. Troiani importunissimis iactationibus incredibiliter lassī, exhausti, enecti, proximum littus quodcunque illud tandem, optabant attingere: iam quippe immemores Italiæ, de salute tantum, & misera anima retinenda cogitabant. Descendunt igitur in portum quendam Africæ, quo neque natura, neque ars aptiorem, commodioremq; vllum efficere potuisset: quem operæ pretium erit paucis describere. Est quædam in longitudinem porrecta velut península, cuius lateribus altissimi scopuli vtrinque surgunt, quibus allabentes vndæ refractæ, in sinus recipiuntur. Ad radices harum rupium, scopulorumq; summa est malacia, eaq; satis latè patet in mare, summa nauibus securitas. E regione autem, seu à fronte huius portus antrum, in quo dulcis aqua, & bibentibus salubris: itemq; saxa illa viuia in speciem sedilium adeo elegantia visuntur, ut manu latomi facta existimes. Pulchrū omnino antrum, vt ab ipsis nymphis incoli putes. Hoc ergo in portu propter mirificam vndarum quietem iacere anchoram ad firmandas naues haud est opus, cum per se tutissimè consistant. Tenuit portum hunc Æneas septem duntaxat nauibus: alias enim omnes amiserat (sic enim opinabatur) cū fuissent à principio viginti. Lætabantur immensum Troiani, quod naufragium, mortemq; euassissent, & terram aliquam inuenissent: in qua mox irrigata, & macerata salo membra super viridi herba deposuerunt. Achates illico ignem è silice eliciens, frondibus aridis flammam suscepit, ac ramentis circumdatis, focum luculentum excitauit. Dehinc frumenta acredine marini humoris pæne corrupta deficcant, atq; ad molendum, & panes coquendos instrumenta expediunt. Illis in huiusmodi muneribus occupatis, Æneas conscensâ rupe diligentissimè, quousq; oculi prospectum ferebāt, per mare quaquà versum circūspicit, sicubi distractas à se naues conspiceretur. Nihil nauium apparet vsquam. Tres eximia magnitudine, & altis cornibus ceruos in littore pascētes cōspicit, quos reliquorū ceruorum totū agmen, tanquam duces, à tergo cōsequebatur. Repente arrepto arcu, & deprōptis sagittis, quas tū Achates ipsum comitatus gestabat, primùm tres, quos dixi, duces illos cōfigit: postea multitudinē cōfusam, ac perturbatā, & per nemus fugientem iaculando infecutus, nō ante cessauit, quam septem numero (quot nimirū naues appulerant) prostrauisset, omnes magno corpore,

Troiani portum tenent, et se reficiunt.

Defessi Æneade.

corpore, & præpingues sanè. Redit ad portum, prædamq; in naues distribuit: simul etiam vinum, cuius permultos cados ipsis è Sicilia discedentibus Acestes rex, & amicus donauerat. Insuper leuare mœrorem suorum hac consolatione studuit.

Consolatio
Æneæ.
O socij,
neq; .n.

Nihil esse arbitror, ciues mei, cur fracto, & desperato simus animo in hisce malis, cum grauiora sustinuerimus, id quod vos meminisse autumo: quibus quoniam deus finem, & modum posuit, profectò etiam his positurus est. Calamitas omnis aut grauis est, & finitur breui: aut leuis, & tolerari quamuis diu potest. Recordamini Scyllæ, & Charybdis, quas apud Siciliam cum summo periculo vitæ adiistis. Et tamen, quæ diuina bonitas est, salui euasistis. Accipitote quæso bonum animum, timorem & mœstitudinem deponite, & viros vos præbete. Veniet tempus, quo casus hi, quanquam in experiundo dulces minimè fuerunt, memoria ipsa sint iucundi. Est siquidem suauis antea actorum laborum memoria & habet præteriti laboris, seu doloris secura recordatio delectationem. Nunc quidem varijs afficimur, vexamurq; incommodis, dum Italiam nobis promissam inquirimus. Sed vbi eò semel peruenerimus (quod dijs bene iuuantibus intra breue tempus futurum auguratur animus) patriam nostram restaurabimus, & veteris illius Troiæ simulacrum quoddam, imaginemq; Italia intuebitur. Quamobrem, ne vos vllæ rerum aduersarum acerbitates fortunam secundissimam sperantes debilitent: tristibus paulo post læta succedent: & qui hodie videmur calamitosissimi, ijdem beatissimi, ac florentissimi paulo post numerabimur. Hæc ille proloquebatur vultu quidem ad hilaritatem composito: sed animus cura, & mœrore oppressus tenebatur. Troiani epulas præparant: primò pellibus detractis ceruos euiscerant, tum frustatim concisos partim assant, partim collocatis per ordinem cacabis elixant, & alij hoc, alij illud sibi negotium deposcunt: quidam etiam ligna alendo, & augendo igni adijciunt. Rite paratis omnibus, loco virenti, ac peramœno accumbentes conuiuuntur, & ferina pingui, optimoq; vino se plusculū inuitant. Vbi sedata abundè fuit fames, mœsis remotis, de auulsis tempestate sociorum nauibus pium, ac longum sermonem ordiuntur, eos vnice desiderantes, de quorum vita aut morte nihil pro certo habebant statuere. Sed Æneas, quod erat vir humanissimus, & diligebat suos ut pater, cum omnes, tum Orontem, Amycum, Lycum, Gyan, Cloanthum fortissimos duces lugebat. In ipso lucis crepusculo Iupiter ab alto mundum contemplan, hominum labores, studia, cogitationes secum perpendebat. Forte ita euenit, ut ad Africam oculos intenderet. Tum Venus opportunum id tempus rata, prorsus mœsta, & illacrymans sic apud eum pro filio, ac Troianis suis disseruit, omnino *συμπάθως*.

Oratio Ven-
vis pro Tro-
ianis.

O quires

O cælestium simul, ac terrestrium potentissime, sempiternèq; rector, quodnam potuit ab Ænea meo, & Troianis pauculis tam tetrum, & detestandum in te facinus designari, ut tot cladibus attriti, & tantopere tot funeribus diminuti, ne possent vnquam Italiam ingredi, toto orbe expellerentur? At enim tute mihi ex hac stirpe Romanos aliquando procreatum iri (Dardani sanguine, qui Coryto Etruriæ oppido in Phrygiam venit, hac ratione in patriam reuocato) pollicebare, qui orbem totum potestate comprehenderent. Quæ res, ô pater, te nunc transuersum agit? quare à sententia deducris? Pollicitatione tua, ut vnico solatio me hætenus sustentabam: hanc fælicitatem, & gloriam cum deleta Troia, cumq; illis luctuosissimis parietinis conferens, agritudinem leniebam. Verùm, ut video, expugnati pridem adhuc oppugnantur, & vincuntur etiam victi. Nulla datur à vexatione requies: non vel paulum miseris respirare licet. Heu quis tandem, ô summe arbiter, quis tandem atrocium, multipliciumq; malorum dabitur exitus? Antenor nulla re cum Ænea cõparandus, per medios hostium cuneos illæsus euadens, per Illyricum Venetiam regionem infedit, & Timavo transmissis, Patauium amplam urbem condidit, sedes, & domicilia certa suis constituit, ipsis à se nomen Antenoridae imposuit, & tanquam confectis stipendijs arma consecrans, vitam in pace terminauit Nos domestici tui, nos genus tuum, nos sanguis tuus, quibus diuinitatè, qua nihil maius, dignatus es promittere, amissa classe, pro dolor, ob vnus aduersum nos antiquum, et inexsaturabile odium, ab Italiæ aditu quàm lögissimè reiectamur. Eia, hunc cene pietas erga te nostra honorè promeretur? hanc cene mercedè? Istuc'ne regnū nobis olim promissum? Vbi perorauit Venus, arrisit Iupiter, illoq; vultu placidissimo, quo fugat nubila, cõpescit ventos, sum-

foror sis. Tamen quæcunq; es, ah, nostri te misereat: succurre supplicibus: doce vbinam terrarum versemur: nec enim locorū, hominumq; vlla nobis notitia. Tempestate ad has oras adacti sumus, sponte nostra non venimus. Referetur gratia meritistuis, erebræ victimæ aras tibi dedicatas imbuent. Ad ea sic Venus. Haud sibi tam singularem, ac cælestem honorem conuenire. Et quia se deam coniectarent, scirent hunc ornatū esse Carthaginensium puellarum, quādo feras venatu agerent. Ipsos ingressos Libyam, siue Africam: non procul inde urbem parari à Tyrijs è Phœnicia profectis, qui arma libenter tractent, & militaribus studijs maximo pere excellant. Regina vocabulum esse Didoni, quæ cum ipsis Tyro venerit, fratrem Pygmalionem, capiti suo insidias tendentem fugiens. Causas esse varias, & rem ad exponendum satis longam: se capita solum quā breuissimè executuram. Nupta fuit Dido cum Sichæo, homine inter Phœnices facilè locupletissimo, quem illa plus nimio, & velut animam suam diligebat. Virgo quippe à patre Belo patre ei collocata fuerat. Regnū Tyri, Belo mortuo Pygmalion administrabat, sceleratissimus omnium, qui per furorem mutuum, & amentiam aliquod detestabile facinus consciuerunt. Hic ergo per summam impietatem, ante ipsas aras, in conspectu deorum, occultè, ob auri cupiditatem, quod Sichæum clam omnibus tenere olfecerat, affinem suum, nihil pensi habens, quantus ex ea re ad sororem dolor redundaret, crudelissimè trucidavit, cadauer inhumatum abiecit. Hanc immanitatem diu celans Pygmalion, germanæ maritum sollicitè requirenti, verba dedit, confictisq; causis eius absentiam excusauit, vt interea thesauri inueniendi occasionem aliquam nancisceretur. Sed Didoni somnum capienti, simulacrum Sichæi sese obtulit, mirè pallidum, & aspectu ipso miserationem prouocans. Primum lethale vulnus, quod à Pygmalione acceperat, exhibuit: tum aram, vbi perpetratum erat paricidium ostendit, totamq; rem aperuit. Hortatum est deinde ad fugam quamprimum capeendam, & thesaurum quem secum asportaret, incredibilem scilicet auri, argentiq; vim, manu intenta demonstrauit. Talibus prodigijs, & tam præsentis periculo commonefacta, atq; adeo compulsâ Dido, fugam moliri, & socios quærere. Ibi tum conuenerunt, qui tyrannum vel ob accepta detrimenta, iniuriasq; oderant: vel ne acciperent, malè formidabant. Naues, quæ fortè ad frumentationem destinatae stabant in littore, onerantur, opibus, rebusq; necessarijs implentur: conscendunt, & Didonis sceminæ virili animo, prudentiaq; summa præditæ ductu, atq; auspicijs vela ventis cōmittunt. Delati porrò sunt in oram hanc, vbi aliquantulum progressus, lata mœnia, & bona ex parte ædificatam urbem Carthaginem, & arcem eius videbis. Hoc Tyrij solum ab Hiarba rege pecunia coemerunt, quantum videlicet possent bouis corio amplecti. Corium postea in minutissimas corrigias concidentes, non pauca stadia circumdederunt, & ob facti memoriam, locum Byrsam, hoc est, corium indigitarunt, qui nunc Carthago vocatur. Vos autem qui mortales? vndenam, & quonam obsecro? Hic Æneas grauiter ingemiscens: Heu dea, si inde ab initio exorsus, malorum, incommodorumq; nostrorum seriem commemorare voluero, nox diem citius adimat, quā ego finem orationis reperire possim. Troiani sumus, si hoc verbi in istis regionibus vnquam fando auditum est. Per multa maria fœdè iactati, in Libyam tandem (vt nominabas) aduersissima tempestate eiectione descendimus. Ego sum ille Æneas, quem pium cognominant: ereptos flammis, & populationi penates mecum veho, fama ignotus minime: at facie hîc quidem notus nemini. In Italiam contendo, vnde genus duco, & quæ mihi antiquissima patria est: siquidem Iupiter pater Dardani, qui Coryto Etruriæ vrbe relicta, in Phrygiam profectus, ibi nostræ gentis fundauit originem. Vingtenti nauibus nos pelago credidimus, matris stella semper præuia, quò fata ducerent secuti. Ex eo numero non plus septem fluctibus, ventisq; laceratæ remanserunt. Ego verò tanquam ignotus, rerum omnium necessariarum penuria cruciatus, per Libyæ deserta vagari cogor, Europa atq; Asia prohibitus. Non potuit Venus conquerentem vltra ferre: liquecebant materna præcordia: quare sic interrupta. Quicunq; es, non mihi videtur hoc leue argumentum diuinæ erga te clementiæ, quod Carthaginem aduentasti. Volunt nimirum dii immortales tibi, ut apparet, benefacere. Quare si mihi auscultabis, gradieris rectâ, & ad reginam te quam ocysimè conferes. Quà de classe, quâ de socijs, omnia salua, & tuta omnia, si quid

Venus docet
Æneam.
Haud e-
quidē tali.

Calamitatem
suam Veneri
conqueritur
Æneas.
O dea si
prima.

Consolatur,
hortatur Æ-
neam Venus.
Quisquis
es.

si quid veritatis habet, qua me parentes erudierunt disciplina auguralis. Intuere duodecim cygnos istos, ut lætantur? Hos paulo ante ministra Iouis aquila per cælum infectabatur crudeliter. Nunc ordine terram designant atque eligunt: nunc electam deuolando aspectant. Quemadmodum illi discrimine superato ludunt, & in orbem voluantes dulcisonos cantus fundunt: ita certè naues tuæ, & iuuentus omnis aut in portum iam inuecta est, aut secundis flatibus inuehitur. Perge igitur fidenter, & quæ via iter monstrat, urbem pete. Hæc prolocuta sese auertit. Statim formosa ceruix, odoremque gratissimum efflantes comæ, & ad talos usque defluens vestis, diuinus insuper incessus, veram deam, ipsamque Venerem esse coarguerunt. Derepente cognitam in abitione matrem hac expostulatione insecutus est Æneas. O mater, mater, quid tibi lubet hunc ludum ludere, & me filium schemate mentito decipere? Indicasses te mihi saltem hodie, ut copulatis dextris, non personatè, sed apertè, quomodo decebat, inter nos colloqueremur.

His dictis versus urbem progrediuntur, Venus progredientes nebula circumfundit, ne quisquam eos videre, ne lædere, ne moram aliquam obijcere, ne demum causis exquirendis à proposito retardare posset: ipsa Paphum urbem Cypri reuertitur, ubi ei per delubra plurima thure, & floribus sacrificatur. Interim semitæ insistentes, citatoque gradu ambulantes Æneas, & Achates in collem perueniunt, qui ex aduerso urbis in longum extensus iacet. Magnopere hinc miratus est Æneas nouæ ciuitatis amplitudinem, illis præsertim locis, ubi quondam pauperes casæ, & vilissima tuguria steterant. Miratus est portas, miratus vias pulchrè stratas lapidibus, præterea incolarum in ædificando occupatorum concursationem, & strepitum. Enimvero haud segnes ad opus incumbabant. Alij quidem muros erigebant: alij manibus ingentia saxa subvoluebant: alij arcem cælo educebant, alij domibus locum describebant. Hic leges sciscabantur, magistratus creabantur, senatores legebantur. Ibi portus, & theatro construendo fundamenta effodiebantur, columnæ ad scenas distinguendas, ordinandasque è vicinis montibus excindebantur. Consimile studium Carthaginensium censuisses, quale apum, quæ prima ætate adultos iam liberos secum educentes, per florigeros campos, & amœna hortorum volitant, materiam generando melli accommodatam sedulo conquirunt, à venientibus onera tollunt, fucos perniciem, ac pestem laborum suorum facto impetu ab aluearibus repellunt, & cellulas dulcissimo, ac purissimo liquore inferciunt. Feruentibus illis procedit opus, & afflatur thymi odor suauissimus. Exclamat Æneas, beatos pronuntians, quibus securis urbem ædificare liceat, à qua fælicitate, sentiebat quam ipse longè abesset. Tum, ut erat nebula circumfusus, per medios Carthaginenses incedit, neque ab ullo conspicitur, cum ipse conspiceret omnes.

Fuit in urbis medio lucus, amœnitate singularis, ubi Tyrii, cum primum euenissent, caput equi Iunonis monitu effoderant: quo portento significabatur, bello claram, rerumque copia abundantem eam gentem fore: est enim & prælijs, & aratro aptum animal equus. Illic magnificentissimum, ac per amplum Iunoni custodi templum Dido erigebat, cuius ærei gradus, æræ trabes, æræ fores. Eius ædis iam tum in ipsis initijs, propter oblatorum donariorum æstimationem, & præsentiam numinis magna erat reuerentia. In hoc ergo luco quiddam contigit Æneæ, quod illum omni propemodum periculi timore liberauit, & ancipitem animum ad bene sperandum exsuscitauit. Etenim dum reginam exspectans, in fano illo singula curiosè perlustraret, artificum operam, industriam mutuò compararet: ecce tibi in pariete aspicit ordine depictam belli Troiani historiam: vnde liquidò animaduertit, toto iam mundo illud percrebuisse. Siquidem Asia intulerat: Europa ignorare non poterat, quæ passa esset: Africa quoque non poterat, cum id ipsi parietes loquerentur. Cernebat Agamemnonem, & Menelaum, & utriusque infestum ac infensum Achillem, exercitus Græci primarios duces. Firmat gressum, profluentibusque lacrymis: En, mi Achates, nulla profectò orbis pars est, nulla regio, ad quam nostrarum calamitatum, ærumnarumque nuntij non peruaferint. En Priamum. Omnino ista res affirmat, hinc quoque virtutem venerationi, & alienas clades miserationi esse. In bonos, opinor, & humanitate præditos homines incidimus: proinde angorem missum faciamus: fama de nobis accepta, salutem, & auxilium pollicetur. Hæc ad istum modum Æneas, animum suum illa pictura detinens, cum singultu, & fletu vberissimo. Quid ni enim? Intuebatur arcta obsidione cinctum Ilium, patriam nempe, qua nihil

Iter, & ingressus Æneæ in urbem.

Talibus inculat.

Pictura templi.
Lucus in urbe.

dedit hominibus natura charius: & hinc quidem Græcos Troianis prementibus, sibi vicissim Troianos, insequentibus Græcis, & Achille urgente fugam capeffere. Agnoscebat Rhesi Thracum regis ex velis albis tentoria, quæ prima noctis vigilia à Dolone prodita, Diomedes & Vlysses cruenta cæde bacchati vastauerant, equosq; candidissimos, antequam Troianum pabulum, & aquam gustauissent, in castra secum abduxerant. Alia in parte aspiciebatur Troilus puer, quem Achilles sibi multum impari certamine congressum, neci dederat. Caput & hasta per puluerem trahebantur, cum pedibus adhuc currui cadauer implicatum hæresceret. Troiana matronæ passis crinibus mæstæ, ac supplices, pectora tundentes, ad Palladis delubrum cum peplo, seu veste muliebri tenuissima & pretiosissima, eidem offerenda properabant. Simulacrum autem deæ toruüm intuens, oculosq; humi defigens, quid Pallas cogitaret, argumento erat. Expressum item cernebat Hectorem, sibi in paucis charissimum, atq; affinem suum, quem Achilles à se iugulatum, & ad quadrigam suspensum, circum mœnia raptabat: expressum Priamum, corpus filij ab Achille, protensis manibus, multa vi auri ad sepulturam redimentem. Hoc spectaculum illi, Æneæ inquam, acerbissimum fuit, ac novos gemitus, recentesq; lacrymas elicuit. Quin etiam semetipsum Græcis principibus immistum, & Memnonem cum suis Æthiopibus agnouit. Ducebat præterea Amazonum copias (quarum scuta parua, in modum dimidiatæ lunæ conformata) Penthesilea regina, toto ore uulnera, & cædes spirans, nudatamq; mammam aureo subligatam balteo gerens. Et quamuis esset mulier & virgo, non dubitabat tamen cū viris intrepida, viriliterq; cōfligere.

Dido in templum venit, aduent eam supplices Troiani.

Hæc dum Dardanio.

Dum hæc Æneas attonitus contemplatur, Dido fæminarū venustissima multis stipata satellitibus ad templum accedit. Putares Dianam esse, quando propter Eurotam Laconia fluiuium, aut super Cyntho Deli monte choros frequentat, innumeris dextra, læuaq; circumdata Oreadibus: inter quas pharetrata ingrediens, vertice supra omnes eminet. Quæ res spectanti Latonæ matri, sibiq; tantæ pulchritudinis filiam gratulanti, non mediocre lætitiæ afferre consuevit. Huiusmodi species eras Didonis, & sic ad templum progrediebatur: vt nimirum operas inspiceret, atq; ad cœpta promouenda calcar adderet: oculus enim domini pinguefacit equum, ut dicitur. Inædificatum erat delubro sacellum, Iunoni dedicatum: id habebatur quasi quoddam adytum, siue sacrarium, in cuius porta collocato regali folio, ministris circumstantibus regina confedit. Ibi forum agere, leges dictare, opera iuste distribuere incipiebat, cum improuiso, frequenti Carthaginensium concursu Antheus, Sergestus, Cloanthus, cæteriq; Teucrorum è singulis nauibus delecti, clamantes, & misericordiam implorantes templum introgrediuntur. Erant autem hi de illis, quos ab Ænea tempestatis sæuitia diuulsos, & aliò abductos supra retulimus. Rei nouitate vterque, Æneas, puta, & Achatas obstupuit, quorum animos partim gaudium, partim metus agitabant: ac nisi res necdum certa vetuisset, vtiq; dextras mox inter se dedissent. Tenent se itaq; in nebula, & arrectis auribus student intelligere, quis rerū status, vbi classis, quid sibi velit legatio. Postquam ad reginæ thronū penetrauerunt, & dicēdi potestas permessa est, Ilioneus, omnibus, rebus vir maximus in huiusmodi verba disseruit.

Oratio Ilionei.

O Regina, noua.

Quæ sit Iouis opt. max. erga te voluntas, Regina, vel ex eo quiuis perspiciat, quod tibi nouam hanc, & egregiam urbem in optatissima pace ædificare concessit, summamq; iustitiam, & sapientiam tribuit, qua gentem hanc cæteroqui ferocem gubernares. Te ergo iustissimam, & sapientissimam principem Troiani afflictissimi, per tot maria tot incommodis fatigati obsecramus, prohibe incendium, quod nostris nauibus à tuis subiectis iniquissimè comparatur. Misereat te illorum, quibus pietate nihil vnquam fuit antiquius: respice nos, quando non tanquam hostes populandi causa venimus. Non ea importunitate sumus: & cum nos fortuna tam aduersa premat, non eos spiritus gerimus. Regio est nobilis, ac mirè fertilis, quam Hesperiam Græci vocant, olim tenuerunt Oenotri, nunc ab Italo rege Italia nuncupatur, eam petebamus. Sed coorta subito procella, in vadosa loca nos impulit, & per saxa, fluctusq; dissipauit, ut ad littora hæc tanquam naufragi enataremus. O barbaros, ô feros homines. Qui nam isti mores? nec in arenis consistere nos patiuntur, ab ipsis littoribus bellum naufragis faciunt. Si tantum potentia vestra confiditis, ut homines, & humana arma penitus irrideatis, deum nunquam irridebitis: ille innocentes vindicabit, & cuiusque merita condignis præmij

mijis compensabit. Regem habebamus Æneam, virum iustissimum, religiosissimū, qui si superest, nihil nobis timendū arbitror: nec te pœnitebit priorem nos officijs deuinxisse. Est item amicus noster Acestes Rex in Sicilia, Troiano sanguine oriundus. Liceat igitur, oramus, naues pœne diffractas subducere: liceat cœlis arboribus remos reparare: vt si rege, socijsq; saluis, & receptis permittimur in Italiam nauigare, illuc lati nauigemus: sin, ô Ænea pater, tecum omnis salus nostra interijt, si te pontus summerſum hauit, nec altera spes Iulus restat, saltem hoc nobis concedatur, ut remenso pelago, in Siciliam pristinum hospitium revertamur. Hactenus Ilioneus. Mussabant Troiani reliqui, & se iniurijs præter fas onerari, iniquissimè ferebant.

Locuta est contra humanissimè Dido, vultu summissa ac pudoris pleno. Quem habetis, inquit, timorem, omittite, nec vos dedatis angoribus. Frater meus mihi inimicus, & regnum necdum stabilitum, cogunt me præsidio tueri fines, & hostes suspicari, qui hostes non sunt. Quod passi estis, communi nomine passos creditote. Quis enim molestiam vllam exhibere velit Troianæ genti, viris fortissimis, quorum in tam diuturna obsidione virtus, & tolerantia per orbem rotum celebratur? haud è ligno dolati, homines sumus vestrū similes, nec ab hac vrbe, vt quondam à Mycenis, sol refugit. Siue in Italiam, siue in Siciliam contendere libet, auxilium, com meatum, resq; omnes necessarias spondeo. Si verò Carthagine remanere mecum placet, putate vestrā esse Carthaginem: eodem mihi loco eritis, quo Tyrij, nec alio illi iure, nec vos vtmini. Vellem, mihi credite, rex ipse Æneas eodem vobiscum casu in meum littus delatus adesset. Planè certos, fidelesq; homines destinabo, qui terminis Libyæ diligenter obitis, per sylvas, & vrbes illum curiosius indagent. Antequam absolueret Dido, iam Æneæ, & Achati exiliebat animus, vixq; sibi temperabant, quin erumperent. Quid est Ænea, Achates ait, quid tibi videtur? quid moramur? Ad votum omnia ceciderunt: seruata classis, seruati focij: vnica tantum nauis, cum suo duce, nobis intuentibus fluctu absorpta perijt, cætera euenerunt, qualia mater prædixerat. Illico circundans ambos nebula, in aërem resoluta euanescit. Conspectus est tunc nec opinato Æneas clarissima luce collustratus, oris elegantia, humerorumq; latitudine Deo cuiquam conferendus: nec mirum, ipsa quippe Venus decoram cæsariem filio, & iuuenilem totius corporis elegantiam addiderat. Veluti cum ebur manu artificis cælatur: aut cū argentum, candidum uè marmor auro inclusum cernitur. Extemplò ad Reginam, & astantē turbam conuersus, quem optatis, ecce, inquit, adest Troianus Æneas, è tempestate Libyci maris saluus, & incolumis. Tu sola, Dido, nostram vicem dolens, Græcorum hæc reliquias, varijs casibus, terra mariq; confectas, omnium egentes, vrbe ac domo, incredibili humanitate non recusas accipere. Vtinam nobis ea facultas esset, ut tãtis officijs atq; meritis pares referre gratias possemus. Sed neq; nos possumus, neq; oēs Troiani, quotquot per orbem hodie dispersi viuunt. Quamobrem deos immortales precabor, vt si ipsis hominum pietas, & iustitia curæ est, tibi præ omnibus cumulatisimè beneficiant. Beatum sæculum, quo in vitam edita es: beati parentes, qui talem filiam genuere. Dum in pelagus labentur flumina, & vmbrae montes circumibunt, & terræ vaporibus alentur sidera, in omne æuum, inquam, vigeat nominis tui gloria, quæ æternitas intuebitur. Nec me huius benignitatis capiet obliuio, vbicunq; terrarum spirauero. Hæc ubi dixit, Ilioneum dextra, Sergestum læua complectitur. Post alios, præcipuè autem Gyan, & Cloanthum. Commota est non leuiter primo viri aspectu Regina, tum casu & fortuna eiusdem. Compellauit autem virum blande in hanc sententiam. Prò, quam iniquam se tibi, nate Dea, fortuna præbuit? quomodo ad hæc gentes Africanas, agrestes, & incultas moribus appulsus es? Ergone tu ille Æneas, quem Venus Anchisæ Troiano pascenti pecora, ad ripas Simoentis peperit in Phrygia? Quæras forsân, vnde ego hæc nouerim. A Teucro Telamonis filio didici: qui à patre in exiliū pulsus, Tyrum venit, sedem ac domicilium quærens: qua in re meus pater Belus, qui tum Cyprum oppugnabat, & occupabat, eum adiuuit, & condendæ vrbi locum in ea insula attribuit. Ex eo Troiæ vestræ oppugnationem, euerſionem, multa item de te, de Græcis principibus Agamemnone, Vlyſſe, Diomede, alijsq; sigillatim audiui. Ac Teucer quidem, tametsi hostis, Troianos nihilominus mirificè prædicabat, seq; materno genere Troianum dictitabat. Agite verò, me sequimini in regiam. Non dissimilem ego fortunā experta, priusquam hoc otio, & regno potirer, præclarè

Responsio Dido.

Tú breuiter Dido.

Oratio Dido ad Æneam.

Quis te nate Dea.

præclare scio miseris succurrere. Sic fata, Æneam in palatium regale ducit, perq; urbem ferias indicit, & ad omnia pulvinaria supplicationes decernit. Nec verò cæterorum, qui in littore expectabant, obliuiscitur. Viginti boues, centum sues saginatos, centum agnos, totidem oues, ingentem vini numerum mittit. Interiora domus regiae, quanquam splendidissima, nouo tamen, & pretioso ornatu instruuntur, quòd illic erat ineundum conuiuium. Teguntur parietes artificiosè laboratis, purpureisq; peristromatis, ingentia ex auro, & argento, rerumq; in Didonis familia iam inde à principio gestarum imaginibus cælata pocula proferuntur. Æneas, quoniam quiescere paternus animus, & vnici filij, etiam in tanto honore, immemor esse haud poterat, curriculum facere Achates ad naues, & hæc Ascanio nūtiare, ipsumq; adducere in urbem iubet. Tota quippe cogitatione in Ascanio morabatur. Mandat præterea, ut sumptuosissima munera secum apporet. Ea erant, primùm palla signis aureis intertextis admodum rigens, & ponderosa. Deinde cyclas, longa & spatiosa vestis, quam limbus obibat, acanthum herbam imitans. Hunc ornatum Helena sibi à Leda matre donatum, cum Sparta fugiens, Paridem adulterum sequeretur, Ilium attulerat. Præter ista erat sceptrum, monile confertum lapillis Indicis, & aurea corona gemmis distincta, quibus Priami filiarum natu maxima Ilione olim vsa fuerat. Hæc igitur ut acta redderet, ad naues Achates advolabat.

Dolus, et preces Veneris. At Cytheræa.

Verum enimvero comminiscitur hîc mirabilem dolum Venus. Nam cum sciret Poenos esse cœdifragos, & muliebri animo nihil inconstantius, videretq; Iunonem nunc ut cum maxime omnem rudentem moturam, ut Æneæ incommodaret, quandoquidem satis magnam occasionem adepta esset, visum est illi subornare Cupidinem, qui in faciem Ascanij versus, & in eius formam mutatus, simul cum donis illis inflamaret Didonem, & ardentissimum quendam Æneæ amorem eidem immitteret. Quare sic puerum est affata. Fili mi dulcissime, quo vno omnis mea potentia, imperiumq; nititur (nam sine te nihil possum, qui vel ipsi Ioui imperas) vnum quoddam beneficium te posco. Iam nosti, quò pacto frater tuus Æneas odio & inuidia Iunonis, per tot maria, tanto temporum interuallo iactetur, & iuxta mecum sæpe doluisti ob hanc rem. Hunc modò recepit domum suam Dido, sanè liberaliter. At mihi ob Iunonem istud hospitium valde suspectum est: tantam opportunitatem, credo, haud negligendam sibi statuet. Decernebam igitur huic malo anteuertendum quam maturimè, & reginam amoris flamma velut obsidendam, ne instinctu numinis alicuius consiliu vertat in deterius: sed iuxta mecum Æneam vehementer diligit. Ut hoc tute queas transigere, audi rationem meam. Accersitus est Ascanius deliciae meae, ad patrem se conferet in oppidum, portans munera regalia, inde à Troia hucusq; advecta. Sopiam ego illum, & sublatum Cytheris, aut Idalia in sylua reponam: ne fortè si remaneat, dolum hunc nostrum aliquatenus impediatur. Assimula igitur faciem eius hac tantum nocte, & puerum puer imitare. Quando autem latissima inter epulas Dido te suo fouebit in gremio, quando amplectetur, deosculabitur, ut mos est mulierum paruulos tenerè amantiu, tu igne ossibus eius implicabis, & latenter amorem inferes. Obsecundans voluntati matris suae Cupido, alas deponit, & hilarulus, tanquam germanus Ascanius ingreditur, Achates eum ducit Venus interim in placidissimum somnum coniectum Ascaniolum, in sinu præ se gestans, Idaliae in luco, in umbra amaraci collocat, dum somnum illum edormiat. Cum regiam intraret Cupido, afferens illa quae dixi munera, Regina in lecto, aureo tapete constrato, in medio iam accumbebat. Æneæ, & Troianis lectuli purpura cooperti erant. Astabant famuli, quorum partim aquam manibus affundebant, partim mantilia tenebant. Alij paruis corbibus panes inferebant. In culina quinquaginta famulae, quae cibos coquerent, & focum curarent. Præter has omnes centum aliae, & iterum centum alij eiusdem ætatis adulescentes, qui dapes apportarent, & vinum miscerent. Affuerunt etiam primores Carthaginensium, qui per lectos pictis tapetibus instratos discumbebant. Mirabantur omnes donorum præstantiam: mirabantur illum Pseudoiulum summopere: tantum angustissima facies delectabat. In primis verò infelix illa mulier, & iam exitio destinata Dido satiari contemplando puero non poterat, & cum illo permultum, tum non nihil donis quoque mouebatur. Postquam Cupido se satis amplectendum patri (sic enim putabat Æneas) præbuisset, amorisq; eius satisfacisset, cum Regina se velle esse ostendit. Quem illa in gremio suo libentissimè iterum atque iterum reponens, toto vultu, totaque mente in aspectu eius se collocabat: sed ignorabat

Conuiuium. Cui venit, aulae.

miseræ,

miseræ, quantam pestem
 in Siciliam veteri ma
 gem iam, & defuerum
 ere ceperunt, factus est
 balantium, ac ridemur
 er magnæ & argentea
 nodum latum, aurum
 tum suorum, quem illi
 pendentium vndiq; illi
 & Troianis lectum, fau
 istros peruenire memo
 here. Vos etiam Tyni
 am precationem hanc
 tribus labris tantum
 pben dens: non enim
 deo ut barbam, pe
 edus in tonia coma Apo
 ptes, & physicas canbat
 pterea, de hyadibus
 Plaudebant Carth
 partem vario sermone
 vnum, sic ipsa amore
 de Hectore multa,
 e Achilles facinoribus
 rudi non poterat, age
 vnumq; Troianorum
 eum per terras, & maria

IN LIB

Osteaque
 aliquid
 stradum
 ab it qua
 Audient
 et, ad huiuscemodi
 remissis mihi, perij ac
 ufradibus atq; fallaci
 Grece euerterint, ac pelli
 hinc oculis hauri, et ma
 nostros ad eorum ad
 primum noctis abijt, &
 blaminus, quando pesti
 voluntate tuam dolens
 uia perstringi. Graec
 u lectus (nobis videlicet

misera, quantam pestem foueret. Recordatus ille maternorum præceptorum, primum Sichæi veteris mariti vultum, & amorem in eius pectore abolet, animumq; se-
gnem iam, & defuetum recalefacit. Vbi mensis sublatis, maioribus poculis po-
fcere cœperunt, factus est per aulam strepitus ob canentium, & hilariter, iucundeq;
fabulantium, ac ridentium confusas voces. Pendebant ex aureis lacunaribus lucer-
næ magnæ & argenteæ, & funalium copia noctem diei æquabat. Tum Regina ad-
modum latum, aureum, gemmisq; ornatum poculum afferri imperat, & more maio-
rum suorum, quem illi in conuiujs seruare soliti erat, libatura vino implet. Fit repen-
te silentium vndiq;. Illa: Iupiter hospitalis, oro quæsoq;, hunc & Carthaginensibus,
& Troianis lætum, faustum, ac fœlicem diem concede, & sine illius ad posteros quoq;
nostros peruenire memoriam. Tu quoque lætitiæ parens Bacche, & tu Iuno nostra
faute. Vos etiam Tyrij mei, amanter, hilareq; cum hospitibus versamini. Secun-
dum precationem hanc, paulum in mensam effudit: deinde ipsa prima gustauit pri-
moribus labris tantum: porrexit mox Bitiæ, hominis in accipiendo tarditatem re-
prehendens: non enim satis attenderat. Ille animosè hausit, & largissimè quidem,
adeo ut barbam, pectusq; vino prolueret. Biberunt post alij proceres. Iopas citha-
rædus intonsa coma Apollinem, haud secus, quam in cithara imitans, res astrolo-
gicas, & physicas canebat: de obliquo lunæ cursu, de solis defectioibus, de humani
generis, & animantium ortu, vnde imbres, vnde ignes ætherei existerent: de Arctu-
ro præterea, de hyadibus, de vtraq; vrfa. Item cur tam longi dies æstate, tam breues
hyeme. Plaudebant Carthaginenses, nec Troiani illis cedebant, æquè læti. Dido no-
ctis partem vario sermone cum Ænea, varijsq; interrogationibus absumebat: & ut
alij vinum, sic ipsa amorem bibebat, quo prorsus facta est ebria. Nunc de Priamo,
nunc de Hectore multa, nunc de armis Memnonis, nunc de equis Diomedis, nunc
de Achillis facinoribus percunctabatur. Sed quia harum rerum narratio in longum
extendi non poterat, agè, inquit, ab initio vsq;, mi Ænea, nobis Græcorū fraudes,
tuorumq; Troianorum crudele exitium: post hæc tuos errores (ut qui iam septimum
annum per terras, & maria errabundus circumvagaris) exponito.

Cōclusio libri.
Postquã
prima
quies.

Paraphrasis
IN LIBRVM SECVNDVM
ÆNEIDOS.

Posteaquam vniuersi, qui coram præsentibus aderant Tyrij, Troiani-
q; altissimo facto silentio ad audiendum promptos sese, paratosq; o-
stenderunt, Æneas, ut erat toro elatiore, honoratioreq; discumbens,
ab se quæstorum narrationem à tali quodam principio exorsus est.
Auctoritate tua, Regina Dido, quæ multum apud me ponderis ha-
bet, ad huiuscemodi res oratione pœcurrendas impellor, quarum nunquam non
pertristis mihi, perq; acerba solet esse recordatio. Vis namq; de me cognoscere, qui-
bus fraudibus atq; fallacijs opulentissimam urbem Ilium, vnaq; totum Asiæ regnum
Græci euerterint, ac pessum dederint, & meorum ciuium crudelissimos casus, quos
hisce oculis hausit, et magnâ partem ipse pertuli. Equidem nec ipsos arbitror hostes
nostros ad eorum auditionem imperaturos fore gemitibus, & lacrymis. Præterea
plurimum noctis abijt, & occasura iam sidera, somno dare nos operam hortatur. Ni-
hilominus, quando pestis, exitijq; nostri percipiendi tanta es cupiditate incensa, &
voluntate tuam dolori meo anteferam: & quo me tempore accomodem, summatim
oia perstringã. Græcorū ducès, cū vires suas obsidionis lōginitate, & prælijs pa-
rū secūdis (nobis videlicet suffragate fortuna) impensè attritas, ac labefactatas cer-
nerent,

*Attentio, &
beneuolentia
captatio.*
Cōticue-
re oēs.

*Narrationis
initium ab e-
quo ligneo, &
discessu sum-
lato.*

**Ductores
Danaum.**

nerent, desperatione capti dolum cōminiscuntur, equum ligneum vastissimæ molis solerter architectantur: eius caua selectissimis è toto exercitu militibus, bene armatis, ac nonnullis etiam de ducum numero inferciunt: rumorem disseminant, Palladi, numini tutelari ad prosperandum è Græciâ reditum (discessum enim simulabant) machinam istanc compegisse. Non ita longo interuallo iacet Tenedos insula, florente adhuc Troia diuitijs præpotens: modò vacuata indigenis, & nihil nisi infidum, periculosumq; nautis hospitium. Huc sese latitatum conferunt. Nostri nihil dū etiā suspicantes mali, re ipsa eos, & omnino discessisse rati, diutino se angore, metuq; exsoluunt, turmatim ciuitate egrediuntur, castrorum loca inuicem monstrantes cōtemplantur. Per multis prægrandis ille, & in perniciem nostram excogitatus equus, ac Mineruæ, ut falso ferebatur, dicatus, stuporem incutiebat. Thymoetes siue maleuolentia (ut nimirum acceptam à Priamo persequeretur iniuriam) siue infelici quodam Troiæ fato, dare ibi cōsiliū, in urbem acciperetur, atq; in arce pro illustri monumento statueretur. At verò Capys, & cū eo prudentiores nōnulli, Palladiū hocce donū in magnam suspicionem vocare, proindeq; auctores esse, vel ignibus suppositis exurendum: vel in mare præcipitandū: vel certè bipēnibus, ac securibus aperiendū, perscrutandūq; penitus, si quid fortè insidiarum eo tegeretur. Populus fluctuare animis, & alij hoc, alij illud sentire.

*Laocoontis
monitio, &
audax facinus.*

**Laocoon
ardens.**

*Sinonis officia,
& Troianorum simplicitas.*

Ecce manus iuuenem.

Laocoon cum pluribus ex arce cursu descendens, sublato clamore, pro deūm atq; hominum fidem, inquit, quæ vos intemperitiæ exagitat? Cur domum Græcos rediisse, & votum istuc fallacia vacuū creditis? Quid? Vlyssis ingenium ignoratis? Vnum horum trium quouis pignore verissimum esse cōtenderim. Aio, aut hostes intus delitescere: aut ad mœnia oppugnanda constructū hunc equum: aut quippiam demū fraudis, & imposturæ hîc absconditum. Quocirca si vobis cordi est vestra salus, videte cui fidatis. Etiam pietas istius nationis apud me suspicione laborat. Hæc dixit, & manu valida hastam in ventrem mōstri contorsit, adeo, ut resonaret. Quod si dij bonam mentē nobis non inuidissent, illa hora patuisset veritas, & tu Troia patria charissima vsq; in hanc diem stares incolumis.

Secundū hæc ecce tibi pastores Ilienses hominem ignotū, reuinctis ponè manibus ad Priamum regē cum vociferationibus pertrahunt: qui etiam vltro se comprehendendū obtulerat, eo consilio, ut fucum nobis facere, & Troiæ suis aperiundæ occasionem nancisci posset, sicut nactus est. Erat mortalis ille ad audendum proiectissimus, & quàm ad sutelas ac strophas aptissimus, tã ad mortem, si eæ secius processissent, excipiendā paratissimus. Populus ad captiuū videndū certatim ruere, plurimi eū sannis ludere & vexare contumelijs. Nunc agè mihi attende animū diligentius, quãq; sit fraudulenta gens Græcorū, huius exemplo disce. Etenim simul atq; in medio populi constitit, lumina longè lateq; circumtulit, ingentemq; terrorē animi, ac pauorem præ se ferens, miserabiliter exclamauit, in hanc sententiam. Sibi iã nec terra, nec mari, nec apud ipsos Troianos locū esse, quibus cū salutem conciliaturus foret, ipsi eū vita exuere instituerent. Ad hæc voces omnis continuo sedatus est tumultus, & cōquieuit strepitus. Conuersis ad misericordiã mentibus, postulamus, genus, & cōditionem suã enuntiet: meminertq; in vna confessione veritatis captiuo locatã viuendi fiduciam. Ille metu posito, ut videbatur, sumptoq; animo, omnia se fideliter relaturū spondit: quod ut tãto magis crederemus, fassus est statim apertè, q; illi, si capiti suo cōsultū vellet, in primis tacendū fuerat, se Græcū esse: addēs grauius, fortunã potuisse quidē reddere miserū, mendacē neutiquã potuisse. Palamedem virū nobilitate, fama; insignē, quia pacis auctor semp fuisset, Græcos, ab Vlyssè per inuidiã cōficto crimine, morte multasse, multatūq; ppter egregiam virtutē eū nūc desiderare, & ab inferis rediuiuū votis omnibus exoptare. Hunc se propinquitate artissima contigisse, & eidem adolescentem à patre suo paupere adiunctum tolerandæ militiæ locium. A patre, inquam, modò cum re tenui, qui aliquando regnum possedisset. Nam ut è seruis reges, ita è regibus est quando serui fiunt. Palamede igitur interempto, sibi quoq; vitam haud vitalem fuisse: indignissimè amici, & consanguinei mortem iniustissimam tulisse, nec dubitasse, verbis palam Vlyssi talionem minitari, si fælix aliquando in patriam reditus daretur. Atq; hoc malorum suorum quoddam extitisse procemium, Vlyssēq; ex eo tempore frequenter ipsum apud exercitum in opinione sceleris alicuius ponere solitum. Nec destitisse, donec administro consiliorū suorū Calchante. Hîc orationem abruptit nebulo versipellis, vt nōs

vt nos percontaremur amplius, & auscultaremur auidius. Quid ego, inquit, ista nar-
rem, quæ nec vobis placebunt, & ad animam retinendam mihi nil proderunt: Si idem
est vestrum de omnibus Græcis iudicium, æquali quæ odio persequimini vniuersos, & me
Græcū esse iā cognouistis, cōfessum supplicij quibus vultis cōsumite: delicias nece
mea, & gaudiū magnū Vlyssi, Agamemnoni, & Menelao facietis. Nos caussas, cur eū
Græci perditū cupiāt, sciscitamur studiosius: nescij prorsus, illū græca fide nobiscum
agere, & tam inexpiabile genus fraudis cōsciscere. Pertexit fabulā tremebūdus, per-
git quæ; credulitatē nostrā suis onerare mendacijs. Græcos sæpenumero (pertæfos ni-
mirū tam diuturni belli) obsidione soluta, domū cogitasse, eorū cogitationibus pro-
cellosas tempestates semper obstitisse: præsertim autem equo memorato iam abso-
luto, ac stante ventos sæuijssē. Ad Apollinem interrogandū Delphos missum Eury-
pilum: illum cum hoc responso revenisse.

SANGVINE PLACASTIS VENTOS, ET VIRGINE CÆSA,

CVM PRIMVM ILIACAS DANAI VENISTIS AD ORAS:

SANGVINE QUÆRENDI REDITVS, ANIMAQUE LITANDVM ARGOLICA.

Nemo quisquā fuit, qui hac dictione vulgata nō cōtremisceret, quod tacito nomine,
non alterius potius, quam suum peti sanguinem, vnusquisque perspiciebat. Adducit
Calchantem in medium Vlysses, importunius vrget, virum nominet, quem ad sacri-
ficiū Phœbus designet. Multi tū Vlyssis in me exulceratū noscentes animum quō
res euasura esset, præcipiebāt, mihi quæ; scelus hominis prænūtiabāt. Calchas totos de-
cem dies publico abstinens, & denuntiationis huius, ut apparebat, inuidiā declinans
flet. Tandem velut coactu Vlyssis, (sic enim duo isti cōspirauerāt) me illū esse fatur,
quæ Apollo ad sacrificiū deposcat. Exhilarati oēs, facilē tulerunt, me potissimum ad
aram destinari, dū ipsis hac ratione res in vado esset: oēs quippe sibi prius malūt esse
melius, quæ alteri. Appetiuerat imolationis dies, mola salsa, vittæ, & quæ solēt, ad victi-
mam parabantur. Ego ibi cōmentitium vatis falsiloqui responsum flocci pendens,
nō à sacrificio, sed ab iniquissima iugulatione corpus meum liberare cupiēs, effugio:
in arundineto tantisper me occulto, dū nauibus abirent, si alio quopiam mactato a-
bire iam diliberauissent. Omnis tū spes decollauerat reuiscendæ patriæ, parētis, cha-
rissimorū quæ; liberūm, qui forsitan suis ipsi corporibus plectentur, quidquid hīc à me
peccatum est. De cætero per ego te immortales deos, qui sensa hominum, menti-
um quæ; latebras intuētur: per fidem, si quid vspiam terrarū restat fidei, te obsecro Pri-
ame Rex, ne despice ærumnam meā: tribue partem aliquam misericordiæ miserrimo,
quem non sua culpa, sed aliena improbitas afflixit, ac perdidit. Hæc ille quia magno
cum fletu differebat, animos nostros ita cōmouebat, vt saluum esse concorditer cu-
peremus. Rex vinculis absolutum bene sperare iussit, atque in ciuibus numerauit, in-
terrogauit quæ; cur adeo insanum equum, quoque artifice condidissent, cū multo mi-
norem potuissent: quid eo sibi vellent, num religioni, aut bello seruitura tanta ma-
china. Sinon (hoc enim plano illi vocabulum) haud oblitus sui, technarum quæ; sua-
rum, supinas manus ad cælum tendit, cum hisce verbis. Vos o sol, & luna, vos ar-
enses, quos euasi, vos vittæ, quæ mihi ut hostiæ gestandæ fuerunt, vos, inquam, te-
stor, licere mihi in apertum euulgare, quæcunque Græci (quos iam, ut Troianus,
pro hostibus ducere, & odisse debeo, cum nullo sacramento patriæ obstrictus sim)
tecta cupiunt. Oro autem te, o Troia, vti promissa præstes, & si ego istuc benefi-
cium tuum remuneraro, si te seruauero, tu vicissim seruatorem tuum conseruan-
dum existimes. Iam inde à principio Græci totam belli feliciter administrandi spē
in fauore, auxilio quæ; Palladis constituerunt. Verum postquam Diomedes, & Vly-
sses in arcem vestram ausi sunt penetrare, interfectis quæ; custodibus Palladium, fa-
tale imperij vestri pignus sacrilegis manibus direptum ire, ex illo, offensa dea, res
eorum quotidie in peius migrare, debilitari vires, infringi spes, cadere animi. Quin
offensionis, & iræ suæ certissima dedit indicia Pallas, cum vix perlato in castra si-
mulacro, ex oculis eiusdem flammæ emicuerunt, sudor prorupit, ipsum aliquo-
ties subiluit, hastam quæ; & parmam concussit. Calchas augur primo quoque tem-
pore domum renauigandum, auspicia repetenda, numen, cuius effigiem secum a-
uexerunt, placandū monet: aliter Troiam capi non posse. Nunc domi noua arma
comparabunt: cum dijs amicitiam quodammodo renouabunt, & opinione citius
aderunt. Hæc interim molem in speciem equi cōformatā hīc p piaculo reliquerūt.

Idco

Ideo autem Calchas tam ingentem fabricari voluit, ne per portas quiret in urbem introduci, atque ita populum Troianum, ut Mineræ clientem, tueri incolumem. Si enim hoc sacrum violassetis, atque idem (quod eius capiti eueniat) vobis id præsentis exitio futurum. Sin opera vestra in ciuitatem induxissetis, bellum hinc in Græciam translatum iri: & quorum parentes hodie Troianos oppugnarent, eorum posteros Troianorum vim, & arma experturos. Atque his tam insidiosis, ac perfidiosis sermonibus, extortisque lacrymis facta nobis fides, captique & victi sumus turpissimè, quos nec tatorum ducum virtus, quanti Achilles, Diomedes, Agamemno, Idoneus, & alij fuerunt: nec decennium totum; nec amplius mille nauium exercitus capere, ac vincere potuerunt. Nihil hoc vno sol vnquam vidit indignius. Accidit & aliud,

Laocoon cum filiis a serpentibus necatur.

His aliud maius.

quod noua religione animos irretiuit. Laocoon sorte creatus Neptuno sacerdos, solenni more ad littus taurum eidem deo faciebat, cum ecce sonantibus, spumantibusque vndis bini à Tenedo (horror mihi membra recordanti percipit) serpentes, nunquam visæ magnitudinis adnatant: dimidium pæne aquis sublimè extabat, reliquum verrebatur mare immensis voluminibus. Oculi flammis, & sanguine stabant, vibrabantur linguæ cum sibilis terrificè. Perculsi tantis monstris huc illuc dilabimur. Illi rectà ad Laocoontem proserpunt, ac primùm duos eiusdem paruos filios complexi moribus perimunt: mox in parentem ipsum conantem pueris succurrere, inuadunt: pectus & collum implicant, vterque bis, & nihilominus capitibus supra eius caput venenis perfusum longè eminent. Nititur pestem auellere, sed frustra. Clamat voce altissima, veluti bos cum incerto ictu percussus, ab ara fugiens horrendùm mugit. Serpentes arci succedunt, ibi ad pedes maioris statuæ Palladis se in spiras contrahunt, capitaque, & colla intra clypeum, & corpus eius insinuant. Spectaculum hocce terriculo, ac pauori fuit omnibus: existimatusque Laocoon debitas persoluisse pœnas audaciæ, & impietatis suæ. Vno ore equum intra urbem recipiendum, Palladem propitiandam clamitant.

Equus introducit in urbem.

Diuidimus muros.

Ad opus accinguntur omnes: partem muri diruimus: subiectis rotis, intentisque collo funibus trahitur, & truditur: pueri puellæque circumfusi sacra carmina ad tempus composita concinunt, pariterque trahere conituntur. Ita pernicialis illa machina introducit honorificentissimè. Siccine? ô patria, ô religiosissimum, bellique studijs clarissimum Ilium. Res ominosa, sæpius inter promouendum restitit monstrum, auditiisque intus armorum crepitus. Nihilò segnius cœptum vigemus nos cæci mortales, & communem pestem, ac vastitatem in arce collocamus. Cassandra vates, id quod aliàs non semel, tum quoque venturam, & præ foribus astantem nobis cladem occinit: sed Apollo fecerat, ut eius prædictiones fidem non inuenirent. Quin etiam miseri nos, utpote quibus dies ille postremus felicitatis, libertatis, vitæ demum illuxerat, templa omnia frondibus inumbramus, ferias publicitas, ludos, iocos, conuiuia indicimus. Nox superuenit, Troiani corpora quieti mandant. Græci à Tenedo soluentes, ad lunæ lumen Troiam versus classem deducunt, è prætoria naui sublatis facibus: ad quod indicium Sinon clandestinè claustra equi referat: inclusi per funem descendunt, ut & hinc altitudinem feri conijcias. In ijs Tifandrus, Sthenelus, Vlysses, Athamas, Thoas, Neoptolemus, Machaon, Meuelaus, & ipse architectus Epeus. Subitò ad iugulandum vias, domosque concursant, quod illis facillimum fuit: siquidem ciues passim vino, somnoque grauati iacebant. In primis contrucidantur vigiles, portisque patefactis, & acceptis commilitonibus, interficientium, interfectorumque augetur numerus. Cœcubium erat, & deuinxerat artus sopor altissimus, cum mihi imago Hæctoris oblata est istiusmodi. Mœstissimo vultu effundebat lacrymas largiter, bigis hærens, & pedes loro traiectus, puluere cruento sordidus, barba squalidus, concretis sanguine capillis, & vulnerum, quæ pro patria propugnans acceperat, plenus: heu longè alius, multumque diuersus ab eo Hæctore, qui occiso Patroclo, cum Achilleis spolijs, qui que iniectis in classem ignibus ouans redibat ad suos. Non potui, quin prior, in fletum solutus, eum alloquerer. O lumen, & decus nostrum, inquam, ô robur, & solatium nostræ ciuitatis vnicum, vbi tantas duxisti moras obsecro, mi Hæctor? vnde redis? redis profectò expectatissimus. Oh, quam te gratulabundi post tot, tamque varios casus, post tot strages aspiciamus? Heu quis vultum tuum tam amabilem, ac serenum adeo fœdauit? quis tam immanibus te vulneribus concidit? Ad has interrogationes, ut inanes, & temporari minime congruentes ille nullum verbum:

Troia capitur Hæctor æneæ apparet. Vertitur interea cælum.

alcius

alius autem ingemiscens, quin fugis, inquit, teq; incumbenti furaris exitio? Hostes intra mœnia grassantur cœdibus, incendia spargunt, obuios nulla sexus, ætatisue ratione habita, occisione occidunt, omnia diripiunt, diruunt, euertunt: satis superq; tuendæ patriæ laboratum est. Fatis malignis utimur. Nam si humanis opibus defendi potuisset hæc vrbs, utiq; hac mea dextera potuisset. Nunc tibi eius nomine sacra illius, Penatesq; cōmendo. Hos aufer itineris tui comites: cum his condendæ nouæ vrbi locum quære, quam post vagam, & longam navigationem condere licebit. Hæc prolocutus, Vestæ simulacrum mihi cum vittis, igneq; perpetuo suis manibus tradit. Interea eiulatus, & lamentatio omnes vrbs angulos peruadit, crebescuntq; clamores hominum, armorumq; strepitus, & exaudiuntur clarius, tametsi patris mei domus in secessu erat, arboribus tanquam nemore circumsepta. Excitus somno tectū conscendo, aures arrigo. Nō alia mihi rerum facies visa, quam cū maturam segetem ignis, vento acrius flante, depascitur: aut cū monte præcipiti cursu deuolutus torrens rapitur, sata, & arbores prosternens, spectantibus ex alto, attonitisq; pastori- bus. Tum Græcorum machinationes, & insidiæ patuerunt. Cremabantur, & ruebant ædes Deiphobi: ardere cœperant quæ proximæ Vcalegontis, aliorumq; principum: & ita iam se diffuderat incendium, ut vicinum æquor reluceret. Conclamabant viri, consonabant tubæ. Ego arma corripere, nec satis reputare mecum quid agerem, quidue inceptarem. Furor bellandi me agitabat: quærebam socios, & in armis potius, quam in pluma emori, pulcherrimum ducebam. Progredienti domo, Panthus Apollinis in arce sacerdos sit obuius, deos præ se portans, & manu altera paruum nepotem trahens, atq; ad littus properans. Quo, inquam, loco est summa respub. Panthu? & cum tu ab arce fugias, in quam nos arcem præsidij causâ confugiemus? Ille cum gemitu. Actum est, perijmus, omnis nostra gloria ad Græcos transmittitur. Alij strictis ensibus vias obsident: vigilēs semisomnes incassum resistunt. His, & deorum numine percitus, per flammās, ferrumq; ruo, quò me impetus, clamorq; raptant. Coniungunt se mecum Ripheus, & bello strenuus Iphitus, Hypanis, Dymas, Choroebus iuuenis, qui per id tēpus cum manu subsidiaria Troiam venerat, & a Priamo filiam Cassandram in matrimonium petebat: cuius vaticinio si obtemperasset, vsq; hodie viuus, & fælix esset. Hos igitur cum ad dimicandum viderem alacres, hisce propemodum verbis sum affatus. Hem fortissimi viri, cernitis qui sit rerum status. Dij, quorum tutela stabamus, adytis excesserunt: frustra iam captæ, perditæq; vrbi succurrimus. Quid ergo? si vobis est animus, me extrema experturum imitari, agite, in medios Græcorum globos nos inferamus, vitamq; generosè, si ita necesse est, profundamus. Nunquam neq; fortius, neq; faustius pugnatur, quam cum spei nihil superest: ex ipsa desperatione crescit animus, sequiturq; nonnunquā victos victoria. Valuit apud eos hæc oratio: mox velut lupi per nebulam rabida concitati fame prædam vestigantes, per tela hostium, mediamq; per vrbs interriti ad certum interitum progredimur. Quis, ô dij immortales, tam disertus reperietur, ut illius vltimæ noctis cladem, & funera consequatur? Quis tam misericordi pectore, ut deslere tantam miseriam pro dignitate possit? Vrbs vetusta & nobilis, tot annorum imperio inclyta procumbit, plateæ, deorumq; fana cadaueribus opplentur. Nec tamen Troiæ soli, Græci etiam victores à victis occidebantur. Vt paucis comprehendam, plena erant omnia pauore, luctu, lacrymis, vlulatu, gemitu, & natabant pauimenta sanguine. Primus in nos Androgeus, bene stipatus incurrit. Is cum nos per incertum lumen lunæ, & remotiores adhuc haud internosceret, Græcosq; arbitraretur, leniter tarditatem nostram, inertiamq; incusat, qui nunc primùm aduentaremus à nauibus, quando cæteri rem pæne omnem iam transactam reddidissent. Cum nihil responderemus (etenim ne ex dissimilitudine linguæ suum errorem deprehendens fugam capefferet, de compacto tacebamus) illico se ut feram in medios canes incidisse persensit: nec aliter, quam qui in senticeto imprudens serpentem calcavit, & in se concitauit obtupefactus, pedem referre parabat: sed tamen non etiam retulit. Nam confestim circumfusi, in attonitos impetum damus, locorumq; ignaros, & re improuisa perterritos ad orcum mittimus, indulgēte fortuna principijs. Choroebus optatissimo successu exultās, multoq; iam animosior, hortatur iremus viam, quam nobis fortuna, & virtus monstrarent. Indueremus arma interfectorum, ut pro amicis habiti, facilius hostilem sanguinem eliceremus: nihil

Aeneas oratio,
Et exclamatio.

Iuuenes fortissima pect.

Imprudens consilium Choroebi.
Primus se Danaum

enim in bello interesse, dolo an virtute evadas superior. Ipse primus Androgei galeam capiti, clypeū sinistrē, ensē lateri accommodat. Similiter Ripheus, Dymas, & reliqui caesorū arma sibi capiunt. Sic instructi, nos Græcis incogniti, sed dijs parum annuentibus immiscemus, nec paucos anima spoliamus. Ibi tū Græci, viri utiq; bellicosissimi, & mortis contemptores ferocissimi, alij ad naues citato cursu contendunt, salutem suam ijs cōmendantes: alij, (ō fœditatem) denuo in ligneū equum, ut in arcem munitissimam, se recipiunt. At enim dijs nolentibus, nihil rectē vsquam procedit. Ecce tibi virgo regia Cassandra, ab ipsis Mineræ adytis, cuius erat sacerdos, crinibus p̄ terram trahitur: & quia manus vinculis impeditas nequibat, oculos cælo tollit. Quā immanitatem in sponsam Choroebus pati non potuit, iraq; atrociorē stimulatus, in ipsum se trahentium agmen, strido mucrone audacissimē ingessit, nobis ē vestigio cōsequentibus. Atq; hīc ē templi fastigio missilibus nostrorū, Græcos nos ex armis, habituq; iudicantiū impetitur. Hostes propter ereptam sibi virginem furenter exardescentes, impotentius nos adoriuntur. Pugnā cōserimus infestissimis, & infensissimis animis, velut cū venti ē regione depræliantur, sylvasq; & pontum immodicis flabris quassatum eunt. Illi insuper, quos in fugam cōpuleramus, iterum apparent, socijs se agglomerant, prioresq; fallaciam nostram, & ex sermonis discrepantia Troianos esse deprehendunt. Nec mora, opprimimur multitudine, primusq; ante ipsam aram Mineræ à Peneleo Choroebus trucidatur. Post hūc oppetit Ripheus, oīm Troianorum iustissimus. Sed ita dijs placitum, quibus solis impunē licet quodlibet. Hypanis, & Dymas à suis ciuibus, habitu nimirū deceptis, miserabiliter configuntur. Nec verò Panthum vel sua ipsius pietas, vel Apollinis auctoritas, cui erat sacerdos institutus, à morte seruauit. Testor vos sanctissimi meorū cineres, nullum me illa exitiali nocte discrimen subterfugisse, atq; in hostes adeò nō timidē ignauēq; pugnasse, ut, si in fatis meis fuisset, occidi meruerim. Postquā ex eo loco recessimus, ego, Pelias, Iphitus (quorū hic erat magno natu: illū vulnus in crure ab Vlyssē aliquādo infictū retardabat) clamor dissonus apud regiam ingeminat: eò mox aduolamus. Inibi tantū certaminis, tantūq; cædiū offendimus, ac si tota vrbe foret otīū, & occideretur nemo. Facta testudinē subeūt, aditusq; tentāt. Alij p̄ gradus, & portas intro rūpere moliūtur. Alij scalis admotis p̄ parietes ascendunt, cōtraq; tela supernē incidētia sinistris clypeos obtendētes, dexteris murorū coronas, podia, fenestrarū arretaria apprehēdunt. Vicissim nostri turriū fastigia, ædiū acroteria, tegulas, trabes, aurata quoq; laquearia regū veterū monumenta (in vltimo videlicet discrimine constituti) sup̄ hostes deuoluunt. Et erant qui intra regiā nudatis ensibus in statione manebant. Ausi sumus piū, honestūq; facinus, ut regiæ ppugnatoribus qualibuscunq; suppetijs adaugeremus animos. Posticulū extabat à tergo regiæ, paucis notū, hostibus certē necdū manifestum: per quod ex suis ædibus Andromache nurus, sæpius sola itare ad foceros, & auo Priamo Astyanactem nepotulū, qui cum ille lusitans senectutem oblectaret suā, adducere cōsueuerat. Per id ad solariū contendo, vnde nostri tela confertim vanis ictibus proijciebant. Ibi turrim excelsissimam, ex qua vrbs vniuersa, & Græcorum naues, atq; castra aspectu obiri poterant, quā supremorum tabularum cōmissuræ ad dissoluendū faciliores, ferreis aggressi instrumentis cōuellim⁹, & super hostium capita deturbamus, eoq; casu multos obterimus. Dicto citius in eorum locum alij succedunt: nec à saxis, nec à sagittis vltro citroq; mittendis requiescitur. In vestibulo regiæ Pyrrhus armis coruscus, instar serpentis (dū verno tempore latebra egressus, pellem veterē ponit, & ad solem se volutās, linguā venenatā motat) magnis inflatus spiritibus sese ostentat, ac triumphat. Cum eo Periphas, armigerq; (antea Achillis auriga) Automedon, & iuuentus Scyria. Instant turbulentissimē, ignesq; iniectant. Pyrrhus rapta securi portā cauat, & à cardinibus tundēdo laxat. Per foramen vastum interiora palatij, armataq; manus custodientium aditus conspiciuntur. Summa rerum omnium perturbatio, confusio, desperatio. Resonant tecta clamore flebili, fæminæ se effundūt eiulatibus, discursantesq; ipsos postes, & limina, quasi valedicturæ, nec visuræ illa de cætero cōplectuntur, & oscula infigunt. Pyrrhus paternæ virtutis æmulus, validissimē vrget, ut eius impressionē nec portæ vectibus, & seris obfirmatissimæ, nec excubitores quāuis fortiter contra pugnantes, sustinere vltra possent. Ergo cardinibus auulsa ostia procidūt, vi introrūpitur, custodia obruuntur, & loca omnia hostibus inundantur. Non se cus, quā cum magnis auctibus intumescens

*Ad regiam, et
in regia gesta.
Diuellimur inde.*

vch-

vehementer fluuius, oppositos perrūpit aggeres, liberoq; & spatioſo curſu per arua decurrens, ſtabula cū armentorum gregibus ſecum auēctat. Conſpexi his oculis bacchantem in cædibus Pyrrhum, Menelaum, Agamemnonem. Conſpexi Hecubam, mulieresq; regias cōplures miſerè oberrātes, & Priamum ſacros ignes ſuo cruore reſtinguentem. Quinquaginta filiorū, filiarumq; thalamos, vnde tanta nepotum ſeries ſperabatur, auro, & hoſtiū ſpolijs affixis ornatiffimos, collapſos vidi, & Græcos quā flāma deficiebat, occupantes omnia. Sed tu forſitan Regina, ſeorſum, & pluri-

viditq; hoſtem exultantem in regia, poſtulauit arma iam pridem geſtari deſita: & quanquam ſenio tremulus, tamen ea induit, & aduerſum hoſtes ire perrexit. Adificata ſtabat ſub dio ingens ara, & ad eam annoſa laurus, cuius vmbra, quam dixi, aram, deosq; tegebat. Circum hanc tanquam in turbine, ac tempeſtate columbæ ſe aggregarant Hecuba, & filia, ſimulacra diuūm, ut ſpem vltimam amplexantes. At enim vbi maritum ſenem intuita eſt Hecuba, perinde ut iuuenem armis cinctum, increpitans, haud conuenire dixit nec ætati, nec tempori quod moliretur, cum vel ipſe Hector, ſi viueret, actum ageret: quare coepto, & ſententia deſiſteret. Deinde ad ſe pertractum in exedra locat, ibi aut ſeruandum ſimul, aut interimendum cum vxore, & filiabus ſcilicet. Quid poſtea? audies. Elapſus Pyrrho Polites Priami filius, per hoſtes, per atria, & porticus, quanquam grauiter vulneratus, fugiebat perniciter. Felo infeſto Pyrrhus ei inſtabat, eius iugulandi cupidiffimus, & propemodum calcem calce premebat. Tandem adoleſcens vt fugiendo ad parentes peruenit, defectus viribus concidit, & noua à perſecutore contactus plaga, in eorum conſpectu vltimum edit ſpiritum. Tum Priamus, eſſi ſtatim moriendum ſibi ſciret, nequiuit tamē in ira (quippe) voci temperare. Quare exclamās precatur à dijs, ut interfectori illi dignum tali ſcelere præmium reddant: vtpote, qui ab ſe reſulſa omni humanitate, non dubitaſſet ante oculos patris trucidare filium. Longe alium fuiſſe Achillem, à quo ſe genitū mentiretur. Etenim ſibi ſupplici honorem habuiſſe: corpus Hectoris ad ſepulturam reſtituiſſe: ſe liberum, & illæſum in urbem, ac regnum ſuum redire permiſiſſe. Sic locutus telum miſit, nullis pæne viribus: in extrema enim clypei ſuperficie pependit. Reſpondet arroganter Pyrrhus. Quoniam ipſum diceret mentiri genus, iret nuntius Achilli ad inferos, illic ſcelera, & degenerē narraret ei filium. Hæc eſſatus, crudeliter ſenem ad aram raptat, per corpus & ſanguinem filij, læuamq; ſuam eius capillis implicans, dextra enſem capulo tenus trans coſtas adigit, caput ceruice deſecat, truncum canibus, & volucribus laniandum extra urbem proijci curat. Atq; hæc fuit Priami potentiffimi regis luctuofa caſtrophe: qui antequam ipſe occumberet, patriam, regnumq; ſuum vidit occidere. Cohorruī hoc exemplo, & admonitus ſum patris mei, coæui Priamo, item vxoris Creuſæ, filij, & familiae. Circumſpicio quantus mecum numerus ſit: nemo quiſquam erat: laborando enim deſatigati, cum ſe fruſtra laborare viderent, aut ſaltu ſe deorſum; aut in ipſum incendium deſperabundi præcipitauerant. Reſtabam vnus, & dum huc illuc vagor per cænacula, cerno loco abdito ad aram, & ſacellum Veſtæ ſedentem Helenam: quanquam enim nox erat, nihilominus ſat mihi luminis flammæ ipſæ miniſtrabant. Metuebat Illa Troianos, metuebat Græcos, maritumq; Menelaum maximè: illos, ob euerſam ſua cauſſa Troiam: hos, ob tantas ærumnas ad Troiam propter ſe exantlatas: hunc, ob deſertum cubile, fractamq; fidem matrimonij. Inuaſit me ſubitò peripſematis illius occidendi mira cupido, & amor vlciscendæ patriæ. Sic autem mecum voluebam. Quid ergo? num æquum eſt hanc abire incolumentem, videre Græciam, & de nobis triumphum agere? Iſta incedet comitata famulis Phrygijs, & pediſequis matronis Ilieniſibus captiujs, ijsq; nobiliſſimis: Itane, cum Priamus interfectus iaceat, Troia confederit in cineres, tot centena millia vtrinque perierint? Non ſinam hanc beſtiam huius lucis vſura frui diutius. Nam ut faminam necare non ſit laudabile, certè tam noxiam faminam è medio ſuſtuliffe, illud laudabile, & geſſiſſe morem animo, parentaſſeq; meorum manibus, etiam iucundum erit. Hæc mecum ira ſupra modum æſtuans verſabam, cum ſe mihi inopinatò offert mater Venus, clariffimo ſplendore circumfulſa, ut antea nunquam: qualis eſt cum cælitibus miſcetur. Confeſſa etiā eſt vltro ſemet, & me parantem tranſfigurere Helenam, apprehenſa dextera cohibuit, & verba huiusmodi locuta eſt.

Priami occuſus.
Forſitan
& Priami.

Aeneas cogitat Helenam interficere, & à Ven. prohibetur.

Iamq; a deo ſup.

Venus filium à cade coerces, domum mittit.

Talia iacitabam.

Quis hic tantus furor tuus ô fili? quò te transuersum rapit isthæc mentis impotentia? ad eone nostri omnè te abieciſſe memoriam? Non tibi pater longæuus, non vxor Creuſa, non filius paruus Aſcanius occurrunt? Cur non potius es de illorum vita ſeruanda, quam de huius auferenda ſollicitus? Equidem ferro, & flamma domus tua, omnesq; tui periſſent, niſi cura, & diligentia mea hoſtes iam diu abſtinuiſſet. Non Helenæ forma, mihi crede, non Paris, ſed deorum alienatio, & nocendi voluntas tantas opes diſſipat, & Troiam ſolo æquat. Ego offuſam oculis tuis caliginem diſpellam, faciamq; ut clarè contueare, quemadmodum dii ad perniciem veſtram incumbant. Tu quod iuſſero deinde, ne omittas exequi. En aspice vt ibi propter ruinas, quâ puluis fumo mixtus attollitur, Neptunus tridente ſuo mœnia quatit, & à fundamentis euertere ſtudet. Hic Scææ portæ Iuno præſidet, accinctaq; gladio, Græcos reliquos à nauibus ſigno manus accerſit. In culmine arcis, vide ut cum Gorgone ſua Pallas minitabunda ſedeat. Quin ipſemet Iupiter Græcos confirmat, & aduerſum vos inſtigat identidem. Tradas te fugæ ſuadeo, & nolis inaniter laborando debere ludibrium. Fidelis comes ego ad paternas ædes ſaluam te perducam. Dixit, & ablata eſt ab oculis. Apparebant tristes, & horrificæ deorum formæ, Troianisq; inimiciſſimæ. Viſum etiam mihi totum Ilium, velut excelsa, & annoſa ornus in monte ab agricolis ſuccifa procidere. Descendo de regia, & numine materno me comitante, ſecurus per hoſtes incedo. Domum vt perueni, inſitui patrem mecum in mōtem vrbi vicinum deportare. Ille præfracchè recuſat: non poſſe ſe Troia deleta ſuperſeſſe, & exulem viuere. Fugeremus nos, quibus ætas viridior, & ſanguinis copia ſuppeditaret. Si dii voluiſſent eum ſuperare, vtiq; ſeruatuſque ipſi ſedem, ac domicilium fuiſſe. Satis eſſe, quòd ſemel Troiæ ab Hercule exciſæ ſuperuixerit: nunc vnà cum patria æquiſſimo animo moriturum. Abiremus quò luberet, hoſtem miſericordia captum, daturum eum neci, ſpolijsq; contentum, cadauer inſepultum relicturum: ſepulturæ autem iacturam in minimis ponendam. Iam pridem ſe dijs odioſum, & exinde pondus inutile circumire, ex quo ſe Iupiter fulmine appetiſſet. Hæc ita loquebatur, ut neq; à propoſito, ſuſceptoq; ſemel conſilio, neq; ab ipſo loco ſe dimotum iri, planè ſignificaret. Contra ego, coniuſſi, famuli, famulæq; omnes cum lacrymis inſiſtebamus rogare, ne ſecum nos tam multos omnes perditum ire vellet, neue mortem, quam facile poſſet effugere, ſciens ac volens in caput ſuum accerſeret. Surdo fabula. Quocirca rurfus in pugnam, & in diſcrimen certiſſimum abiturus: quid enim agerem? ſic eum denuo compello. Mi pater, mi pater, quid nam credas me poſſe te relicto diſcedere? aut cur tam malum facinus iubes? Si ita decretum eſt dijs immortalibus, ut deletur funditus hæc vrbs præclara, & ſtatutum tibi eſt, te, ac tuos ſimul offerre exitio, non difficile id conſequere. Mox enim aduolabit, qui Priamum ad aram, & filium ante oculos parentis maſtauit Pyrrhus: is nos ambos crudeliter iugulabit. Hem mater mea, ideone ſeruatus, & abs te domum perductus ſum, ut in medijs ædibus hoſtem, vtq; filium, patrem, vxorem in mutuo ſanguine contrucidatos aſpicerem? Sinite me, ô ſinite reuerti in prælium: non inultus occumbam. Obarmor iterum, domus limen premo. At ipſo in limine flens vxor ad pedes meos corruit, me tenet, communemq; ſobolem obiectans obſecrat, ut ſi tanquam moriturus diſcedereſm, raperem eos ad mortem mecum: ſi quippiam me virtute proſecturum ſperarem, primum omnium domum defendendam ſuſciperem: cui enim puerum, cui coniugem, quaſi non iam coniugem relinquerem? Hoc queſtu complebat ædes. Exiſtit portentum mirabile. Inter manus enim dum habemus filium Aſcanium, innocua flamma capilli eius exardeſcunt. Nos in timorem dati, ignem excutere, & affuſa aqua reſtinguere tentamus. Hic læticia cumulat ſenex cum voce manus ſuſtollit, & Iupiter, ait, ſi quid apud te piorū preces valent, quaſo reſpice nos, & ſi quid de te merita eſt pietas noſtra, ſer opem, atq; hoc omen euentu ipſo comproba. Vix ſinierat, cum proſperum tonuit, & labi viſa de calo ſuper domum ſtella, multoq; lumine ſulcum longum deſcribens, in Ideam ſyluam procucurrit, locis latè circumſumantibus, quâ ferebatur. Tum ſe victum confeſſus Anchifeſ exſurgit, deosq; & præſagum ſidus venerans, inſit. Nihil vos moror, quòd vultis, me ducite. Diſ maiorum noſtrorum, ſeruatore obſecro hanc familiam, ſeruatore nepotem Aſcanium. Vos hoc miſiſtis prodigium, in veſtra beneuolentiâ, & fauore Troiam habemus, En cedo, & tecum demigro fili. Hæc locuto, maiores flamma-

Quenam cū
patre, vxore,
filio geſta.
Aſt vbi
iā patriæ.

...marum crepitus
...ſupra dixi, incendia
...quili pater, & affat
...collabo, tu onus meum
...qualecunq; erit, tecu
...cedet. Vos famuli m
...ſerū fanū Cereris, cū
...tinere cōuenimur
...ne aqua è præterſuac
...ma pelle inſtratus, ſene
...poteſt, iuxta vadit, retro
...pulo ante nec vlla tela
...ſonitus in ter
...ſiſſimo, comitibusq;
...ſtare periculi, & ecce
...per tenebras
...clamat, fili, quantū poter
...per aua curro, ad
...ius in eius memoriā re
...mens, congregatiſſe
...credebamus, animador
...aberrauerit, nec da
...Quid putas? dolor
...inesq; inuehor: nec e
...tolerabilius. Relinquo
...ſerant, ſumpto chype
...perambulare, & dum co
...per portulam, qua ego
...cuſero. Horroſi p
...tium terrefaciebat. O
...putam, & iam ardenti
...er, erat namq; Priami
...Viſſe congeitam præ
...pretioſiſſimas, circu
...cymisq;, & gemitibus
...clamans altius per com
...ic anxius oberto, & q
...idolum, ſiue ſimulac
...lementiſſimè, & ling
...tione affari, conſolari
...crucias? diuinitus h
...tam. Perferendum t
...ſum. Tandem Italia
...undiffimæ. Nam c
...betus enim erumpel
...cam: nec vt alix mat
...ſcoto me hic à Cybele
...ſium charum habere
...ſpondere, & amplecti
...rentus, ac ſomnum re
...tor. Ibi non mediocri
...cum nauigare, quocun
...nentibus, cum neceſſa
...in humeros patre, in m

flammarum crepitus audiebamus, propiusq; domum nostram, quam in secessu positam supra dixi, incendia voluebantur. Quoniam igitur locum precibus nostris reliquisti pater, & afflat iā domū nostrā quoq; cōmune vrbis totius incendiū, succollabo, tu onus meum, & sarcina esto, ne utiquam grauis, & molesta: qdquid euenerit, qualecunq; erit, tecū libens perpetiar. Iulum manu ducam, Creusā vestigijs meis incedet. Vos famuli mandata accipite. Extra urbē nostis collē, & in eo vetus ac desertū fanū Cereris, cū cupressō inuiolata ferro inde vsq; à maioribus. Illuc alio atq; alio itinere cōueniemus. Hem tibi pater simulacra: ego enim cędibus pollutus, donec me aqua è præterfluente expiem, atretare sacra non audeo. Deinde humeros leonina pelle instratus, senem tollo: dextram puer comprehendit, & paruis passibus, vt potest, iuxta vadit, retro vxor graditur. Sic per tenebras ambulamus. Me porrò, cui paulo ante nec vlla tela, nec Græcorum cunei formidabiles, nunc aura minima, leuissimusq; sonitus in terrorem conijciebat: nō enim mihi, sed oneri, quod gestabam, carissimo, comitibusq; dulcissimis timebam. Attigeram portā, existimabamq; nihil restare periculi, & ecce audire videor contrā venientiu tumultum. Ipsemet etiā parens, per tenebras prospiciens, ratusq; se cernere clypeos, & arma fulgentia, fuge, exclamat, fili, quantū potes, appropinquant. Confusus animi, turbatusq; magno pere, per auia curro, aduersoq; nescio quo numine, vxoris penitus obliuiscor: nec prius in eius memoriā redeo, amissamq; intelligo, quā ad locum suprā nominatū deueniens, congregatis omnibus meis solā deesse, falsis nobis, qui lento eā passu sequi credebamus, animaduerto. Vtrum alicubi substiterit, resederitue præ lassitudine, aut à via aberrauerit, nec dum scio, nisi hoc vnum, fato mihi ereptam, amplius eam non vidi. Quid putas? dolore propemodū insaniens, meiq; haud satis cōpos, in deos, hominesq; inuehor: nec enim in tantis calamitatibus quidquam ducebam acerbius, & intolerabilius. Relinquo meos in valle, commendatos socijs, qui aliunde eōdem cōfluxerant, sumpto clypeo in urbem, quā veneram regredior. Certum erat, totam perambulare, & dum coniugem modò inuenirem, quoduis subire periculum. Intro per portulam, qua egressus eram: sequor vestigia mea, oculosq; curiosissimè circumfero. Horroris plena omnia, & quod inter hostes non debebat, ipsum me silentium terrefaciebat. Occurrebat, domum forsitan redijisse: accedo, à Græcis occupatam, & iam ardentem conspicio. Quid si in regiam abiit? paternos lares videlicet, erat namq; Priami filia: nec ibi eam inuenio. Videbam autem à Phœnice, & Vlyssē congestam prædam in porticibus spatiosis, ad Iunonium asylum custodiri, res pretiosissimas, circumstantibus pueris, ac fæminis captiuis magno numero, lacrymisq; & gemitibus miserationem mouentibus. Quinimmo (ecce audaciam) inclamans altius per compita, Creusam meam sæpius vocaui, incassum tamen. Dum sic anxius oberro, & quærito thesaurum meum, dat se in conspectum ipsius Creusæ idolum, siue simulacrum, aliquanto maius quam pro eius corpore. Obstupui vehementissimè, & lingua torpescente verbum edere nequibam. Tum hoc me sermone affari, consolariq; cœpit. Marite iucundissime, quid est, quod tanto te labore crucias? diuinitus hæc contingunt. Non vult te Iupiter hinc abducere Creusam tuam. Perferendum tibi prænuntio longum exilium, nauigationem annorum plurimum. Tandem Italiam, terram beatam tenebis, illic res tuas afflictas excipient secundissimæ. Nam cum coniuge regia, regnum te exspectat. Proinde ne lacryma (fletus enim erumpebat) mea caussa. Effugi malum: non perducatur captiua in Græciam: nec ut aliæ matronæ Troianæ famulabor ego Dardanis, & nurus Veneris. Scito me hîc à Cybele deū matre detineri. Vale mi vir, communemq; amborum filium charum habeto. Profundebant se lacrymæ vberius, volebamq; multa respondere, & amplecti conabar iterū, ac tertium, quod videbam: sed non aliter, quā ventus, ac somnium recedebat. Nouissimè ad socios, nocte iam diei cedente, reuertor. Ibi non mediocrem sanè nouorum comitum turbam reperio, paratorum mecum nauigare, quocunq; mihi placuisset. Liquida iam lux erat, & Græcis omnia tenentibus, cum necessario desperandum viderem, cessi necessitati, sublatoq; iterum in humeros patre, in montem Idam me contuli.

Aeneas patrem humeris exportat.

Ergo age, charè pater.

Uxoris amissio, et eius umbra alloquitur.

Hic mihi nescio quod.

Paraphrasis
IN LIBRVM TERTIVM
ÆNEIDOS.

*Locus com-
miserationis.
Postquã
res Asia.*

*Prima profe-
tio, in Thra-
ciam, & quid
acciderit ibi.
Terra pro-
cul vastis.*

Quoniam igitur dijs cœlipotentibus ita complacitum fuisset, & fata nostra sic poposcissent, ut in fontes tanquam fontes, & ob vnius culpam vniuersi extrema calamitate, exitioq; multaremur: & Troiæ vrbs quodam tempore potentissima, & beatissima, nunc deuicta, prostrata, diruta (fragilitatis & inconstantia rerum humanarum illustre documentum) ante oculos iaceret, reductis in memoriam, quæ diuinitus obtigerant prodigijs, atque monitis, nauigationem in longinquas, variaq; terras, ceu in exilia complura, & diuersa meditamur: in Ida monte agri Troiani caesa materia, classem ad Antandrum oppidum propinquum ædificamus: haud satis compertum habentes, quoniam gentium, locorumue appulsuri, & nuncubi sedem stabilem adepturi essemus. Interea dum fabricantur naues, ad discessum congregamur, ciuiumq; nostrorum reliquias, peregrinationis, & errorum, terra, mariq; futurorum socios colligimus. Verna cœli temperies appetiuerat, cum ad imperium Anchisæ parentis mei, cuius apud nos grauissima semper fuit auctoritas, vela pandimus, salo nos committimus. Hic mihi cum penatibus, cum filio, patre, ac ciuibus meis conscendenti, patriumq; solum (quid enim dicam patriam, quæ nihil iam, nisi campus visebatur) deserenti, oboriri ex dolore lacrymæ. Non longo admodum cursu abest ab Antandro, vnde solueramus, Thracia, regio latissima, & arcium militarium studiosissima: cui quondam Lycurgum illum inmiti virum ingenio imperitasse, traditum est. Cum eo ipso populo, ridente adhuc fortuna, & rebus prosperè fluentibus, hospitium Troianis fuit, coniunctum inde vsq; à maioribus, & vtrinq; cultum sanctissimè. Huc primùm omnium venti me deferunt. Egre dior classe, ac vicinum littori oppidum (sed fatis, id quod postea sensimus, repugnantibus) excirare instituo, deq; meo nomine ductum nomen illi Ænum impono. Veneri matri, dijsq; cæteris ad cœpta fortunanda rem diuinam perpetuo, ipsi Ioui, ut cælestium principi, taurum immolo. Fortè collem prope conspicio, corno, ac myrto densè confitum. Accedo, & ad aram frondosa stirpe iuxta morem tegendam, myrtos humo vellere connitor. Ecce autem ostentum formidabile. Arbuscula enim, quam ab ipsa radice conuelleram, guttas cruentas destillat. Tali viso penitus cohorresco, & artubus omnibus contremisco. Ad cõuulsionem alterius me conuerto, tantiq; miraculi causam pernoscere studeo. Ad eundem modum sanguis è stipite defluit. Discrucior animi, & ancipiti cura distrahor. Quoniã verò occurrebat, posse Hamadryadum sanguinem esse, quas cum arboribus nasci, & interire opinio est, cum illas, tū Martem loci tutelarem bonis precibus rogabam, ne quid ex eo, quod mente sincera ac pia feceram, incõmodi in capita nostra redûdaret. Porrò vbi vehemētiore conatu, & genibus terræ obnitens ad tertium hastile couellendum incubui (ô rem post homines natos inauditam) ab infimo colle flebilis quidã gemitus ad aures meas accidit, & secundùm gemitum clamor, in hæc propemodum verba, Ah Ænea, quid miserum me dilanias? patere sepultum quiescere: noli sacrilegio incestare manus tuas, tuæq; pietati tam scdã impietatis notã inurere. Et Troianus, & affinis ego tuus: nec, quæ vides cruorè, de stirpib⁹ istis, sed de corpore meo pmanat. Scito Polydorū esse me, & hinc telis, terraq; obrutū: quæ tela de mēbris meis reuirescētia, in hanc syluulã excreuerunt. Quã citissimè potes, hinc p̄fuge: auarissimorū mortaliū, & parricidarū hæc tellus. Quo me tū horrore perfusum, quo stupore, qua formidine oppressum arbitrare? nec vnū verbū quibam proloqui. De Polydoro isto paucis.

paucis. Fuit filiorū Priami nati minimus: quē ille Troiam Græcis obsidio coarctantibus, desperationi iā proximus, cū multa vi auri, ut in sumptus aliquādo necessarios suppeditaret pecunia, ad Polymnestorem Thraciæ regem amicū, atq; adeo hospite, ad seruandam videlicet, educandamq; familiæ regiæ sobolem vltimam, clandestino miserat. Ast homo oīm, quos terra sustinet, hominum sacerrimus, ab aduersa Troianorum ad secundam Græcorum fortunam transuolans, fidem prodit: quibus quò fieret acceptior (immò profectò, ut sibi aurum, de quo dixi, securè haberet) nobilissimum puerum crudelissimè necat. O aurum aurum, ut nullum est officium neq; tam sanctam, neq; tam sollempne, quod amor tui non violet. Nullum scelus tam execrandum, ad quod tu multos non sæpe adegeris. Pergam ad reliqua. Postquam animus ex consternatione, ac pauore inuistrato conquieuit, ad patrem, & primores negotium refero. Illi ita censuerunt, æquum, planeq; necessarium videri, vti primo quoque tempore, è tam scelestâ regione, & detestabili hospitio discederetur. Quod itaq; humanitatis, & affinitatis iura à nobis flagitabant, Polydoro iusta soluimus. Terram in tumuli speciem aggerimus, aram vittis atris præcinctam constituimus, cypressum quoq; ut in funere, adhibemus. Mulieres Iliacæ effusis crinibus, patrio instituto tumulum circumstant, cui inferias lac recens, victimarumq; sanguinem infundimus, & eodem defuncti animam consuetis, magnisq; & supremis vocibus elicimus. His transactis, simulac ventis mitescentibus mare tranquillatum ad cursum nos inuitauit, deductis nauibus Thraciam relinquimus. In Ægæo pelago insula iacet, vocabulo Delos, Neptuno, ac Doridi Nereidum matri præcipuè dilecta. Hæc cum antea fluctuaret, ventoq; agitata vagaretur, Apollo ibidem à Latona editus, eam constabiliuit, interq; Gyarum, & Myconen quasi vinculis alligatam consistere iussit. In portum, quem habet tutissimum, descendimus, urbem insulæ cognominem salutamus. Anius & Rex, & Apollinis sacerdos, caput laurea vittata redimitus præstò est: Anchisen vetusta amicitia sibi cōiunctissimum agnoscit. Quid plura? copulamus dextras, & in oppidum pro charis, & iucundis hospitibus introducimur. Templum antiquissimum, religiosissimumq; comitatus ingredior, Deo supplex fio: daret certam sedem errantibus: auxilio esset ad condendam urbem perpetuam, ad propagandum genus Iliacum, Græcorum insidijs redactum iam ad paucissimos. Doceret quis sequendus, quò tendendum, vbi firmandæ sedes tandem. Sub hanc precationem locus contremuit, mons circumcirca insonuit, & perceptum est è cortina murmur ac fremitus. Mox proni in terram venerabundi cadimus, & hanc ipsissimam vocem auribus haurimus:

DARDANIDÆ DVRI, QUÆ VOS A STIRPE PARENTVM
PRIMA TVLIT TELLVS, EADEM VOS VBERE LÆTO
ACCIPIET REDVCS. ANTIQVAM EXQVIRITE MATRÈM.
HIC DOMVS AENEÆ CVNCTIS DOMINABITVR ORIS,
ET NATI NATORVM, ET QVI NASCENTVR AB ILLIS.

Istuc responsum fuit Apollinis, quod quidem propter promissam imperij æternitatem meritò consecuta est læta nostrorum admurmuratio. Quænam autem foret illa prima tellus, & quæ tandem antiqua illa mater, quæ ciuitas, quò redire iuberet oraculum, in quæstionem apud eos vertebat. Tum Anchises memoria repetens vetustatem nostræ gentis, primorumq; auorum historias, habere nos bonum animum hortatur: Cretam Iouis patriam, esse insulam maximam, centum vrbi-bus frequentem, & agri vbere præstabilem. Inde Teucrum Troiani populi conditorem in Phrygiam, & loca Troiæ venisse: ibi ante Ilium cōditum quoddam oppidum construxisse, & in vna mœnia, qui tum per valles sparsim incolebant, coegisse. Ergo Cretam acciperemus antiquā matrem. Huic cōiecturæ fidem facere similia sacra, similia locorū nomina. Nam & illic esse Idæum montem, ac nemus, vti apud Troiam: illic quoq; Cybelen (cuius currū leones trahūt) iisdē cærimonijs coli: ut hinc generis cōiunctionē facile possis suspicari. Quare cunctandū nō videri: eundū alacriter, quò dij vocarent: ventis ppitiandis cædendā victimā: Cretam versus danda vela, quæ adeo non procul absit à Delo, ut eam luce tertia contingere queant. Hæc effatus, Neptuno, & Apollini, vtriq; taurum suum maectat: huic, propter redditum oraculū: illi, propter nauigationem cōmodam. Adhæc ventis tempestuosos ouem nigrā, lenibus candidam. Vulgauerat fama, Idomeneum Cretensium regem pulsum regno in exilium ab

Secūda profectio, in Delum insulam, & ibi gesta.

Sacra mari colitur.

Oraculum, et falsa eius interpretatio.

lium ab indignis: quod nostris rationibus opportunissimum cadebat, non regnare videlicet ibi, quem bello Troico hostem senseram infestissimum: & hac etiam de causa crescebat in insulam perueniendi cupiditas. Itaque sublatis anchoris à Delo recedimus, Naxon vitiferam, & Donyfan à marmore viridi prædicatam, Cycladas, aliasque complures insulas præteruchimur. Audisses crebra vectorum, atque nautarum celeusmata, ad petendam primævam patriam vicissim cohortantium. Sanè felici flamine littus Cretæum tenemus: quod quanquam breui spatio concessum nobis fuerat, nihilominus id ipsum nimio opere concupiscentibus visum est longius. Hic iterum novæ, & iam pridem optatæ urbis fundamenta pono, Troiam nuncupo, & socijs eo nomine lætitia exultantibus, ad sacris operandum, ad arcem in propugnaculum extruendam, auctor, & hortator fio: ipse leges, & iura sancio, suum cuique locum ad ædificationem designo. Sed his curis, & recentibus connubijs, quæ inibantur, cœptæ præterea agricolationi, laboribusque nostris corrupta cæli aspiratione pestifera lues non modo hominum corporibus, sed fructibus etiam, & frugibus interuenit. Licebat videre passim animalia aut morientia, aut tabifico veneno confecta, morientium quàm simillima. Nimijs item solis ardoribus exustæ segetes omnem victus expectationem frustrabantur. In eo rerum statu pater aliã imbibere sententiam, iubere, ut mutata velificatione, ac retro cursum flectentes, veniam rei malè intellectæ precaremur, & oraculum denuo, quis tandem laborum finis, unde sperandum auxilium, quò nauigandum de cætero, distinctè scitaremur. Matura nox erat, quo tempore genus omne animantium sopor deuinctum retinet, cum formæ deorum penatium, quos medijs è flammis seruatos, classe mecum vehebam, dormitanti mihi magis, quàm dormienti, ob sollicitudinem scilicet, qua angebar, quæ lunares radij patenti fenestræ ingerebant, proprio, & claro lumine vestiti astare, & hoc sermone me compellare, angoremque detrahere visi sunt. Nihil opus est, Ænea, repetenda Delo, deoque de integro consulendo defatigari. Nam quod Apollo ibi erat responsurus, per nos hoc in loco tibi respondet, & vltro nos ad te transmittit. Nos capta, & inflamata Troia per diuersa maria te haud secus, ac duces bonum milites secuti sumus: nos te cum aspera multa pertulimus. Idem, vt solidum gaudeas, posteritatem tuam gloria, & imperio in immensum auctabimus. Proinde tu magnis nepotibus urbem magnam fac ædifices (quibus enim amplissimum, latissimumque destinatum regnum, his quoque urbem spatiosam conuenire nemo non videt) & quod restat quantumcunque itineris ne detrecta. Abeundum hinc: minimè Cretam Phæbus, sed quam Græci Hesperiam nuncuparunt, prouinciam nobilem, bellicosam, fertilem, quondam habitatam ab Oenotrijs, & nunc Italiam ab Italo rege, qui illuc è Sicilia habitatum concessit, nominatam, hanc ipsam, non aliam intellexit. Hæc est antiqua mater vestra; cuius in oppido Coryto Dardanus antiquissimus vester sator, cum fratre Iasio natus est. Hæc nobis fatali quodam munere præparatæ sedes. Quamobrem surge, quæque audisti verissima, cum Anchise parente communica, & dicito, Italiam requirendam: in Creta vos confidere, Iouem neutiquam velle. Huiuscemodi specie, & affatu deorum percussus (non enim dormire, sed reuera apertis oculis, & vigilans videbar intueri ipsa numina, eorumque vultus, & vittis redimitas frontes agnoscere, & sudore præterea frigido corpus totum manabat) lecto desilio, supinas ad sidera manus tendo, sacrisque rite functus, patrem lætabundus adeo, quid mihi quiescenti acciderit, recenseo. Ille, se propter geminum nostræ gentis auctorem (Teucrum nempe, & Dardanum: quorum prior è Creta, hic ex Italia in Phrygiam venerat) magno errore delusum, & oraculum perperam interpretatum esse agnoscit. Addit etiam, se regredi nunc demum in memoriam, quo pacto Cassandra vates sibi olim apud Ilium casus omnes, quibus nunc affigeremur, prædixerit: & sæpe Italiam, quò venturi aliquando essemus, inculcauerit. Sed partim longinquitatem loci, partim Apollinem ipsum, cuius auctoritas prædictionibus virginis fidem abrogarat, fecisse, ut vera pro fictis duceret. obtemperandum itaque diuinis hortatibus, & improvidè, ac malè inchoata, bene, ac sapienter mutanda in melius. Paremus cuncti mentibus æquissimis, & haud ita multis ad nouam urbem incolendam relictis, Creta demigramus. Cum iam alto mari veheremur, nihilque præter fluctus, & cælum aspiceremus, ruere è nubibus imber effusissimus, tenebris, & frigore nigrescere, horrescere omnia. Ventorum rabie freta tumescunt, fluctus attolluntur, vti pilæ huc, illucque projicimur.

Tertia profectio in Cretâ, & ibi gesta. Linqvimus Ortyg. portus.

Penates per quietè docet Æneam veritatem. Nox erat, & terris.

Tempestas, & quarta profectio in Sirophadas.

proijcimur. Cælo discedente, micare crebra fulgura. Proposito cursu auertimur, & per vndarum illos campos nihil cernentes, incerti vagamur. Palinurus, alioqui nauticulariæ callentissimus, aliorumq; gubernatorum magister, & caput, diei an noctis tempus voluatur, negat se satis posse discernere: & quam viam tenere statuerat, se amisisse conqueritur. Tempesta illa, ut coniecimus, triduo toto perduravit. Quarta primùm luce terra visa aperiri, fumus, & montes surgere. Demittimus vela, nautæ remigio totis viribus dant operam. Defunctos atrocissima procella infulæ quædam maris Ionij, quibus græcè Strophades nomen, excipiunt. Eas insulas habitant Harpyiæ, ex quo Phinei regis Thracum ædibus, mensaq; à Zetho, & Calai Boresæ filijs abactæ sunt. Monstrum fœdus excogitari posse non arbitror: nec valere deos, ut maximè velint, sæuiorem pestem ab inferis aduersum mortales euocare. Facies illis virginum, manus vnguibus immodicis, & recuruis, ad rapiendum comparatæ. Alui profusio miseris semper exercet: inde ora perpetuò esurientium, continuo pallore suffunduntur. Portu digressi armentum nitidum, & caprarum gregem pascere sine custodibus aspiciamus. Rati igitur, necessitatem, quæ tum nos vrgebat, dominari legibus, cum gladijs, & hastis in boues irruimus, Iouem vocantes auxilio, & de præda illi, pro more, partem suam voto pollicentes. Propter littus pro tempore toris excitatis, de asso bubulo epulamur hilariter. In medio epulationis Harpyiarum repentino aduolatu infestamur: de propinquis enim montibus, magno cū alarum stridore aduenientes, in dapes impetu ferebantur, sonos teterrimos emittebāt, & reliquias contactu immundissimo conspurcabant. Iteratò in secessu, sub quadam rupe, inter arbores mensam apponimus, foculum Ioui cum prædæ particula incendimus, quemadmodum ante feceramus. Ecce tibi rursus aliunde è latebris execrandæ alites se ingerunt, & cum sonitu horrendo accumbentes circumuolitant, ore, animaq; fœtida cibos abominandos efficiunt. Tum ego meis præcipio, arma expediunt, cum portentis illis confligant. Iussa facessunt, enses strictos, & scuta in gramine abscondunt, ut in eas de improviso incurrant. Mox ut prodeuntes è specula Misenus prospexit, tuba signum dat. Inuadunt nostri, & prælium inauditum, aduersum volucres videlicet, gerunt. Ob læuorem plumarum vulnera non admittebant, ac volatu celeri in altum se proripiebant, arrosas epulas, & vestigia spurca, propter consuetum ventris fluorem relinquentes. Princeps earum (tres autem sunt) Celæno, ex alta rupe hæc nobis auditu terrifico vaticinatur. O perfidissimi mortales, Laomedontea progenies, id est malorum coruorum oua pessima: parùmne satis est in terra aliena boues alienos mactasse & deuorasse etiam? Nunc, quasi faciendo iniuriã, accepissetis, bello nos audetis laceßere, & de patria possessione (sumus enim Põti filij) ferro nos pellere. Audite igitur, quòd Phœbo Iupiter, Phœbus mihi indicauit.

ITALIAM CURSV PETITIS, VENTISQVE VOCATIS
IBITIS ITALIAM, PORTVSQVE INTRARE LICEBIT.
SED NON ANTE DATAM CINGETIS MOENIBVS VRBEM
QVAM VOS DIRA FAMES, NOSTRÆQVE INIVRIA GÆDIS
AMBESAS SVBIGAT MALIS ABSVMERE MENSAS.

Hæc ubi dicta dedit, in syluam sese abdidit. Nostris metus incessere, trepidare animi: nec iam armis, sed precibus potius summissis agendum, pacemq; poseendam oēs sentire: siue genus aliquod deorum sint istæ Harpyiæ: siue tantum monstra quædam volatilia. Anchises, ut qui pietate antestaret omnibus, primus passis manibus deorū cælestium opem implorat, & conuenientia eorū maiestati sacrificia indicit: rogat uti auerterent, & detestarentur à nobis, tristissimum hoc vaticinium, suosq; cultores saluos, ac tutos præstarēt. Deinde mandat naues celeriter armari. Solutis anchoris feliciter currimus, quæ venti impellunt, & gubernator clauū dirigit. In transitu occurrunt insulæ Zacynthus, Dulichium, Same, Neritos: occurrit Ithaca asperimis affixa saxulis, egregium verò, & latissimè patens regnum Vlyssis, quem diris cum regno, & patria sua configimus. Cernitur postea Leucates Epiri mons præcellus. Ex eo in pelagus procurrens petra alba, in qua delubrum Apollinis. Circum eundem locum multi sub aqua scopuli, nauigantibus meritò formidati. Huc, quanquam periculose, propter defatigationem contendimus, religatisq; in littore nauibus, Actium oppidulum introimus. Sic inopinatò, & citius quam speraueramus, terra potiti, Ioui nos expiamus cum sacrificio, & apud Actiacum promontorium consuetos ludos committimus,

Postquã
altum te-
nuere.

Harpyia, et cū
ijs pugna.
Quas di-
ra Celæ-
no.

Profectio
quinta, in E-
pirum.
Mox &
Leucata.

mittimus, nudatisq; & oleo perunctis corporibus, palæstra cōcertamus. Mulcemur voluptate insolita, dum tot vrbes, & insulas hostium nos illæfos, & incolumes præterijisse reminiscimur. Interim completis mensibus annus finitur, & glacie flumina cōcrescunt. Ego inter spolia apud Troiam ablatum Abanti, ingenti viro ingentem clypeum, ad templi valvas in dedecus Græcorum apud ipsos Græcos affigo, cum istoc epigrammate:

ÆNEAS HÆC DE DANAIIS VICTORIBVS ARMA.

*Sexta profes-
tio, Buthro-
tum, ad Hel-
& Androm.
Linq. cū
port. iu-
beo.*

*Colloquium
Andromach.
& Anea.
Nate dea,
viuis'ne?*

Cogo meos ad naues: remiges officio suo non desunt. Præteruehimur Corcyram, & Epiri littora legentes, velis in portum Chaonium volamus. Inde cum versus Buthrotum urbem ascenderemus, incredibilis cuiusdam nouitatis nuntiam famam accipimus. Quid enim tam incredibile, ac portentosum, quā Helenum Troianum, Priami filiū, Paridis germanū fratrem, Græcis cum omnibus suis exosum, & inuisum maximè, regnum inter Græcos adeptum, victūq; iura præscribere, & leges dare victoribus, successorem Pyrrhi, qui patrem eius interfecisset: nec successorem tantum in regno, sed etiam in cōnubio: quippe ducta Andromache, quæ quondam cū Hectore nupta, Pyrrho sorte obijnerat. Hæc nobis admiratione obstupescens narrabatur. Exarsi miro desiderio videndi, & compellandi heroem, atq; ex eius ipsius ore tantam rerum conuersionem cognoscendi. Progredior, ut dicere cœperam, à portu, & in luco suburbano ad aquulam Simoënta (sic namq; fluuiolum ob memoriā Simoentis clarissimi fluminis Troiani appellauerant) offendo Andromachen, instaurantem inferias anniuersarias Hectori suo, cui tumulum cespitiū, cum duabus aris cōposuerat, ut sibi hisce monumentis vberiores ciceret lacrymas. Simul me vidit accedentem, & arma, atq; ornatum Troianum in me, comitibusq; meis recognouit, perculsa re longè inopinatissima, & defecta viribus atq; animo, collabatur humi. Tandem ubi vigor in membra redijt, sic me alloquitur. Fallor, Ænea, an hæc est ipsissima facies tua? viuūmne, an mortuum te conspicio? si superas, dic mihi. Sin autem vixisti, & hæc umbra est tua, ubi, ô vbi est Hector meus, affinis, & amicus tuus? cur tecum coram præsens non adest? In hisce verbis dolor ei vocem icludit, in fletum se, & eiulatum effundit, locis circumcirca resonantibus. Colliquefactus ego sympathia, interruptis & fractis vocibus, & hians veriùs, quam loquens responsum paucis reddo. Viuo Andromache, noli dubitare: sed ita viuo, ut me huius lucis pertæsum sit: quippe quem omnes miseræ, & ærumnæ premunt, quemq; salus ipsa seruare si velit, vix potest. Heu Andromacha, quis tantus, tam aduersus casus te tali tantoq; marito spoliavit? tu aliquando coniux illius inclyti Hæctoris, nunc cum Pyrrho cubile focias? quæ isthæc vicissitudo? Tum illa præ verecundiâ demissio vultu sic excipit. O te Troianarum fæminarum fortunatissimam, Polyxena, quæ apud patriam ad Achillis cenotaphium pro inferijs mactata, sortem euasisti. Tu cum ingenuitate, & virginitate tua perijisti, nec victorem pro hero, & viro sufferre, ac perpeti coacta es: ego miserima in sortem coniecta, ardente patria ab hostibus in peregrinam regionem abducta, factum intolerabilem iuuenis superbissimi, magis eiusdem serua, quàm vxor sustinui. Is deinde Hermionen Menelai filiam Ledæ neptem adamauit, eiusq; thalamum concupiuit, ac me seruam cum Heleno seruo nuptijs coniunxit. Orestes charissimam sibi sponsam, contracto iam cum altero matrimonio præripi vehementis indolens, & etiam tum furij, quibus ob matricidium solebat, agitatus, nihil sibi tale metuentem Pyrrhum, Delphis ad aram, quam Achilles pater eius Apollini dedicarat, contrucidat. Eo mortuo, per beneficium, & gratiam Molossi priuigni, quem ego Pyrrho peperit, Heleno pars Epiri cessit, eam ille à Chaone fratre suo Chaoniam cognominauit: & præterea ex amore in amissam patriam, & ad quaecunq; solatium nostrum, his ipsis, quæ vides & videbis locis Troiana vocabula imposuit, oppidum Troiam nuncupans, fluuiolum hunc Simoentem alium Xanthum, portam quandam Scæam, murum Pergama. Arcem quoque ad imitationem Iliacæ arcis in hoc monticulo molitus est. Te porrò, mi Ænea, mi Ænea, qui adeo secundi, & optabiles venti, quæ fata tam fausta ac fælicia in has oras apportarunt? Equidem te saluum huc appulsum nimium quantum gratulor, & aspectu tuo immortaliter gaudeo. Quid verò Ascaniolus noster, num superstes? quomodo fert extinctæ matris desiderium? ecquid elucet in eo egregia quædam virtutis indoles, videturq; olim & tui patris, & auunculi Hæctoris fore similis?

Hæc

Hæc omnia cum lacrymis, quanquã inanibus, dulcibus tñ prosequatur. Pluribus Helenus rex cum essentis collocuturi, procedit ab vrbe Helenus, frequenti satellitio stipatus, facitq; quod homines non sepe solent: ex miseris enim beati, & humilibus excelsi, suos, vt infra se lôgè positos, ignorât, & erubescunt. Agnoscit nos lætus, ac lubens: secũ in oppidum perducit, & inter eundem, dum manu sua manum meã tenet, meumq; sermonem amantissimè cõfert, partim ex oblata sibi lætitia, partim ex recordatione fũditus deletę patrię, quã illi pręsentia nostra renouabat, lacrymas effundit tã benignè, ut earum copia sermonis modum propemodũ vinceret, & verba identidẽ singultus intercideret. Promotis gressibus pusillam quandã Troiam, amplissimorumq; Pergamorum qualem qualem similitudinẽ, & riuum Xanthum appellatum, & Scæę portę aliquantam effigiem intuemur. Nemo in nauibus relinquitur, simul omnes in urbem accipiuntur humanissimè. Porticibus spatiosis mensæ luxu regifico apponũtur, ministratur vas aureis, & argenteis, ducuntur pocula meraciora indulgentius, & pcul ex animis tristitia ois fugatur. Biduum in cõmunibus hisce gaudijs egeramus, cum ego discedendum, & cõmoditatem ventorũ, quæ inciderat, minimè negligendam ratus, hac oratione Helenum aggredior, eumq; uti vatem (nam simul rex, simul fatidicus erat) quid mihi faciendum censeret, percunctor. Tu, inquam, deorum imortalium internũtie, atq; interpres, qui Apollinis instinctus numine, prænosti oia, quiq; omnis præsensionis es scientissimus, siue ea ad tripodẽ pertineat, siue ad aspectum siderum, siue ad volucrum vel garrutum, vel volatum: ne mihi grauatè ostendas quæso, quid sequendũ, quid omni studio cauendum existimes, vt tandem aliquando miseriarum portum aliquem, ac terminũ queam inuenire. Tametsi enim dij oes, & oia oracula nobis fortunata cecinerunt, suaseruntq; in Italiam contendere (vnã Celeno Harpyiam excipio, quæ dirissimam famẽ denuntiauit) nihilominus etiã te audire aueo, & arbitriũ meum ad tuum iudicium aggregare cupio. Helenus velit nec ne, verbis haud indicat: sed re ipsa facturũ se, quod petebã, ita demonstrat. Primũm cæsis, ut mos, iuuenis aliquot, & cõceptis precibus, deos sibi reddit beneuolos, quorum afflatu vera prænuntiare possit. Etiam vittas soluit, ac deponit: ut hoc indicio, se animo soluto, ac libero, nullaq; noxa obstricto ad deos accedere, & vnumquemq; accedere oportere significet. Postremò me sollicitum, & ut in re magna, ac diuina attentum, & cogitandum apprehensa dextera in ædem Apollinis deducit, in huiuscemodi verba vocem soluens. Non est dubium, Ænea nobilissime, te sumã sumõrum deorum voluntate, fatiq; conspirantibus (quæ sic disponit, & moderatur diuũm parens, & imperator Iupiter) hanc nauigationem ingressum. Habeo quidem multa, quæ panderem tibi: sed ex his quædam scire te fata non permittunt: quædam profari me Iuno vetat. Duo igitur hand tacebo, quemadmodum cum securitate porrò nauiges: & qua via in Italiam peruenias. Principiò Italia, quam tu vicinam autumas, & breuem hinc transmissionem tibi polliceris, longis vijs, & inuijs, ac per terras multas interpositas tibi petatur necesse est. Totam pæne Siciliam circumnavigabis prius, & Tyrrhenum mare lustrabis. Adibis ante Lucrinum, & Auernum lacus, inter quos specus, per quam ad inferos iter patet. Accedes etiam ad insulam Circes, ubi homines cantionibus veneficæ illius in belluas transmutantur. Hęc omnia oportet antè facias, quàm tuto loco urbem constituas. Quo autem loco debeas constitue- re, hoc habeto signum, & diligenter manda memoriæ, nec tanquam vanum repudia. Cum fortè anxius, & anceps animi secus Tiberinum littus oberrabis, sub ilice iacentem scrofam animaduertes, ingentem, albam, cum triginta catulis ad papillas hærentibus. Hic demum locus vrbis, & laborum meta, & felicitatis initium erit. Quod ad mensas ob magnitudinem famis deuorandas attinet, ne tibi istuc timori, ac terrori sit. Famen patiemini vos quidem, mensas absumentis: sed fatorum prouidentia, & Apollinis præsenti ope calamitas leuabitur, & omnia bene euenient. Iam verò oram istã, quæ ex aduersum Epirotici maris fluctibus tunditur, vitare labora omnimodis: cõplures ibi Græcorum stant vrbes, Troianis infensissimæ. Ibi è bello reuerfi manserunt Locri Narytij: Salentinum agrum occupauit Idomeneus Creten- sis: ibidẽ paruum oppidum Petiliam Philoëtetes Melibœensis Thessalus condidit. Hoc item te monitũ volo, cum mare traieceris, & in littus Calabrum exscenderis, ut illic ara ad tempus composita rem sacram conficias, purpureo velo adopertus caput: ne forte conspectu hostis alicuius, Græci inquam, perturbatus, ea interrupta, cogaris

*Helenus rex
Æneam a-
manter, & li-
beraliter ac-
cipit.*

*Talia fũ-
deb. lacry-
mans.*

*Æneas ab
Heleno præ-
monetur, præ-
ceptisq; in-
struitur.*

*Iãq; dies,
alterq;.*

ris te in pedes dare, & de integro operandi facultas postea nulla sit. Hanc cærimoniam, obnupto capite sacrificandi, & ipse solemnem custodies quoad viues, & veluti per manus ad posteros transmittes. Exinde ad Siciliam te venti portabunt, claustraq; Pelori, magis, magis sese recludent. Tu in læuam contortis linteis nauiga, quãuis longo circuitu: dextrum latus memento fugere. Ea parte fuit cum Sicilia Italiae indiuisa cohæreret: verum æstu maris separata, hodie paruo quodam freto disiunguntur. Est autem ad dexteram Scylla, ad sinistram Charybdis, duo loca nautis deuitanda, ut nihil magis. Hæc vndas profundissima voragine alternis absorbet, & reuomit altissimè. In specu faxeo sub aqua Scylla est abdita, quæ attracta nauigia demergit. Pars superior corporis ad pubem, virginis speciem exhibet: cætera ab vtero, pristis, marina bellua, delphinum, luporumq; caudis permista est. Tutius infinitis partibus ad Pachynum vsq; quæ Sicilia meridiem spectat, licet incassum, nauigare, cursu longissimo, quam compendio per dextrum littus, Italiae velle succedere, & monstrum hocce cum canibus latrantibus aspiciendo, vitæ aleam subire. Denique si qua mihi est prudentia ut homini: si qua tribuenda fides ut vati, diuini scilicet numinis compoti, vnum hoc præ omnibus fidelissimè suadeo, hoc te etiam atque etiam, vehementerq; moneo (est enim momenti maximi, & in eo sita sunt omnia) Iunonem reginam votis, precibus, donis placare: siquidem præpotentes aduersarij, & inimici opulenti obsequio potius emolliuntur, quam resistendo superantur. Sic tandem è Sicilia cupitam diu Italiam intrabis. Cum intraueris, Cumasq; & ad sacros lacus Auernum, atq; Lucrinum te pedestulerint, Sibyllam inuenies, fatilogram virginem, deo plenam, antrum quoddam habitantem. Consuevit ea notis quibusdam in palmarum folijs exarare, quæ hominibus euentura canit. Et responsa sua sic descripta, postmodum in ordinem digerit, & in antro relinquit. Manent illa immota, suoq; loco, & ordine: nisi cum ventus ianuam impulit, tum enim disiecta ac dissipata folia per specum volitant: quæ denuo colligere, & ad pristinum situm, ordinemq; redigere illa ne utiquam curat. Ita fit, vt qui consultum aduenerant, inconsulti, dubij, responsoq; frustrati recedere cogantur. Qua de causa irascuntur, & sedem illam auersantur. Tu cum in illam viciniam veneris, nullum moræ dånium tanti facito, quin valere iussis sociorum quærimonijs, & vento quantumcunq; secundo posthabito, ad Sibyllam adeas, oraculum exquiras, & ores, ut te voce ipsa, non per folia conscripta erudire ne recuset. Docebit te Italiae populos, & bella quæ habes cum illis gerere: quãnam labores singulos vel declines, vel tolerando minuas, & quomodo vtiliter nauiges. Hæc erant, quæ te audire fas, & æquum fuit. Nunc vade cum dijs beneuolentibus, mi Ænea, & rebus præclare gestis, Troianum nomen æternitati commendato. Post hæc varijs muneribus me donat, eaq; nauibus importari iubet, aureis, eburneis, argenteis, & Dodonæis præterea lebetibus. Insuper inaurata lorica, cristata galea de Pyrrhi spolijs. Adijcit equos lectissimos, & nonnullos belli duces eximios. Et Anchisen quoq; ætati congruentibus donis afficit. Non se his finibus cohibet eius liberalitas, & munificentia regalis. Remigum numerum instaurat, vectoribus arma bellica suppeditat. Pater ventis placidum flantibus imperat naues expediri: ad quem vultu, & verbis amicissimis Helenus. Hem Anchise, cuius connubium non est dedignata Venus, quiq; singulari deorum erga te studio, atq; cura bis capta vrbe (ab Hercule nimirum, & à Græcis) seruatus, & ex hostium manibus elapsus es: ecce tibi Italiam, eò appelle. Hanc tamen ipsam relinquere, & radere tantum oportebit: illa enim pars eius, qua ex Apollinis prædicto vobis ingrediendum est, longioribus multo spatijs hinc distat. Dij iter vestrum bene fortunent. O te terq; quaterq; beatum tali, tamq; pio filio. Sed cur ego sum verbosior? cur vos inuitantibus ad nauigandum ventis diutius detineo? At vero Andromache quoq; eorum digressu mœstior, quorū ex aduentu tantam animo suauitatem hauserat, condecencia puero Ascanio largitur munera: vestem nempe formis rerum variarum aureo filo intertextis, chlamydulam factam opere Phrygio, & textilia insuper pulcherrima, hæc subijciens. Accipe hæc, charissime Ascani, mea industria, & hisce manibus meis confecta munuscula, argumentum amoris erga te Andromaches, nuptæ quondam auunculo tuo Hectori. In te Astyanactem meum ceu rediuuium contemplor. O quam illius oculi tuis oculis, illius manus tuis manibus, illius deniq; totum corpus, & omnia lineamenta tuo corpori, tuisq; lineamentis similia? qui tecum nunc, si superesset, vt coæuus, pubesceret.

Abiens

*Donationes
Heleni, et An
dromaches, et
vtrinq; vale
dictiones.
Dona
dehinc
auro.*

Abiens ego valedicebam, nec poteram tenere lacrymas, & bene precabar ciuibus, amicis, hospitibus meis tam liberalibus. Dij, inquam, velint hanc vobis felicitatem esse perpetuam. Vos iam casibus vestris perfuncti estis. Vobis datum est tranquillum æuum copijs omnibus circumfluentes ducere: per nullum mare amplius currendū, nec quærenda Italia: quam quò nos diutius quærimus, eò videtur refugere longius: & aliud nos super aliud infortunium percellit. Intuemini & nunc Troiam vestram, & Xanthum vestrum, manuum vestrarum, rerumq; dulcissimæ olim patriæ monumenta iucundissima. Deos precor, ut secundioribus hæc auspicijs, & minus Græcorum armis, ferroq; exposita retineatis, quam Troiam, cuius imaginem gerunt, nos habuimus. Polliceor etiam, cum in Italia sedem fixero, curaturum me, & posteris testamento seriò mādaturum, vti vrbes Italicas cum Epiroticis propter cognationem (quippe qui genus ad eundem auctorem Dardanum referimus, & ut eiusdem ciuitatis ciues idem exitium communiter pertulimus) fœdere sanctissimo & firmissimo confocient: ut quoniam corporibus ob interuallum loci, etsi non adeo magnum, coniungi non possumus, animis saltem, & voluntatibus coalescamus.

A Buthroto ad Ceraunia (Epiri montes sunt) peruehimur, vnde cursus per breuis in Italiam. Sol ad occasum præcipitat: nos per vireta discumbimus, & firmatis cibo corporibus, sorte officia naualia distribuimus, somnumq; capeffimus. Nocte adulta Palinurus, cuius semper mira eluxit in munere suo obeundo alacritas, sopore excusso surgit, flatus solerter obseruat, etiam auribus (quæ enim spiraturi sunt venti, inde aère frigescente, aures frigus perferunt) obseruat, ut dicebam, ventos, qui nam, & vnde veniant, stellas item considerat, præsertim arcturum, hyadas, vtramq; vrsam, & Orionem, quo astro nihil in cælo fulgentius. Vbi animaduertit esse omnia ut voluit, claro signo è puppi misso multitudinem omnem expergeficit, & ad conscendendum vocat. Velificantes procedimus. In crepusculo matutino montes Italicos ceu colles, & Italiam ipsam, propter distantiam depressam intueri incipimus. Achates primus gaudio nouo cumulatus exclamat, Italia, Italia: sequuntur cæteri, confusisq; vociferationibus Italiam hilariter salutant. Tum Anchises pateram satis capacem vino implet, floribus coronat, & in extremo nauigij consistens, ac marinis, terrestribus, tempestatumq; dijs libans, ijs supplicat, ut eorum beneficio temperatis flatibus, reliqua nauigatio optata contingat. Valuit precatio: portus paulatim, quippe appropinquantibus, patescit, & in edito loco templū Palladis conspiciamus. Antennis demissis vela colligimus, littori nauium proras aduertimus.

Est portus in orientem spectans, arcus gerens similitudinem, ex quo cautes, seu scopuli præalti, & instar turrium erecti eminent. Hi velut brachia duo dextrâ, læuâq; mari obijciuntur: & his, irruentes ab alto fluctus refringuntur. Ipse ab iniuria pelagi, omniq; impetu liber, procul intuentibus non apparet. Templum Mineræ, quod ante supra litus positum credidisses, longius abesse iam cernitur. Primum omen, quod se obtulit, fuerunt equi quatuor candidissimi, pascentes per campum latissimum. Eorum aspectu perterritus Anchises, continuo in hanc vocem erumpit. Heu terra hospes, bellum nobis denuntias, equus enim animal bellicum. Veruntamen ominemur melius: est etiam vectarium animal equus, curru iungitur, & frænum accipit, eiusq; opera & in pace vtimur. Quare & pacem nobis quin portendant isti equi, nihil impedit. Mox Palladi, vt armorum præfidi, preces adhibemus, cuius templum primum se offert. Rogamus, in prospera commutet, si quæ aduersa impendeant, & quos ouantes acceperit, ouantes dimittat. Item Iunoni Græcorum patronæ, Heleni præceptis obsecuti sacra facimus. Ijs perfectis, quando hac tantum de causa litus Calabrū petiueramus, illico obuertis pelago proris, suspectam regionem deserimus: quippe quæ à Græcis coleretur, inimicis nostris capitalibus: quorum proinde vim, & insidias nō iniuriâ pertimescebamus. Hinc sinū cōspicimus ab oppido Tarento cognominatum: quod quidem oppidū Phalantus, ab Hercule octauus, à Tara Neptuni filio olim conditū amplificasse, & ab eodem Tarentū indigitasse perhibetur. Incurrit etiâ in oculos nostros promontoriū Laciniū, vbi fanū Iunonis Laciniæ. Et Caulon mōs, & Scylacæū oppidū (ppe quod ob saxa sub vndis latetia certū naues discrimē adeūt) & Ætna mōs Sicilia notissimus. Iuxta Scyllâ, & Charybdim horrida pelagi murmura, vndarūq; à littorib⁹ repcussarū sonitus aures

Septima pro-
fectio, a Bu-
throto ad Ca-
labria littora.

Prouchi-
mur pe-
lago.

Descriptio por-
tus, omen e-
quorū, sacrifi-
cium, et octa-
ua, ad Sicilia
littus profe-
ctio.

Portus ab
Eoo.

aures nostras feriunt, æstus vado tenus furit. Hic Anchises, en hæc illa Charybdis, hi scopuli, hæc saxa, de quibus monuit diligenter Helenus. Agite, remigate summis opibus, cursum auertite, & nos præsentissimæ morti eripite. Parent iussis confestim: Palinurus princeps in læuum latus proram contorquet, quem totis viribus omnes statim consequuntur. Fluctibus spumantibus modò in imensam altitudinem attollimur, ut pæne astra aspergi iudicares: modò æquore dehiscente, in profundum bathrum descendimus. Concauis faxis aquæ illisæ remugiunt. Sic nobis iactatis, & remigando, luctandoq; aduersus æstum maris insanientis magnopere delassatis, ventus fit quietior, & sol occumbit. Ignari penitus locorum, ad eam insulæ Sicilia partem allabimur, quæ Cyclopes habitant. Portus est magnus profectò, & tranquillus, quippe ventis inaccessus: cui hoc vnum incommodum, quod vicinior Ætnæ, vnde fragores horridi exaudiuntur. Nunc fumum piecum, scintillis commistum, in cælum vsq; eiecat, & flammæ globis afflat ipsa sidera. Nunc prægrandes lapides, tanquam auulsa sibi viscera eructat, & putrefactos, siue in calcis morem decoctos, ac resolutos cum sonitu ingenti in aërem vacuum eiacularur, atq; ab imo fundo mirabiliter feruet. Narrant hunc montem Encelado giganti à Ioue fulminato impositum, & hos ignes esse eius spiritum, quem ruptis cauernis exspirat. Inde etiam cum se comouet, aut in latus alterum vertit, terræmotu totam Siciliam concuti, & cælum fumo inuolui. Illam noctem peruigilem in sylua traducentes, talia terculamenta perpetimur: & audimus quidem tumultum, ac sonitum: causam, quoniã nubes atræ polum obtexerant, ut neq; stella, neq; luna appareret, nullã videre quimus. Die renascente, de improviso è sylua se promit magis simulacrũ, & umbra hominis, quam homo: vsque adeo emaciatus erat, & vix ossibus hærebat. Cultus eius horridus, ac sordidus, spinis, lappisq; densus, corpus omne luridum, capillus summissus, barba intonsa, & hispida. Erat autem Græcus, quod forma habitus, sonus vocis, & arma loquebantur, & ad Troiam cum alijs militauerat. Ergo factus propior, cum nos de ornatu, & armis Troianos coniectasset, aspectu rei prodigiosæ, & nunquam expectatæ externatus, atq; attonitus firmat gressum: deinde versum littus cito pede gradiens, cum ploratu nos obsecrare insistit per sidera, per vitalem hunc, quem ex aëre ducimus halitum, per deos immortales, tolleremus eum quocunq; terrarum vellemus: id se in beneficij loco numeraturum. Non negare, se Græcũ esse, Troiam cũ alijs oppugnasse. Si hoc tantum scelus statueremus, ut nos eius calamitas tanta mouere non deberet, & veniam, vitamq; condonandam minimè duceremus, dilaniatum frustratim in mare proijceremus: optabilius sibi fore hominum manibus, quàm ferarum dentibus interire. Hæc dicens genua nostra prouolutus cõplectebatur, ritu supplicum. Iubemus efferat nomen, genus, & conditionem suam. Dextram fidei symbolum ei statim Anchises porrigit. Posito metu respondet, se Ithacensem esse, Vlyssis comitem, vocabulo Achæmenidem, habuisse parentem Adamastum, haud magna cum re: quæ causã fuerit, ut militatum concederet: optare se vehementer, contentum vixisse fortuna pristina, quæ cum præsentis ærumna collata, fælicitas dici possit. Dum præternauigaret, captum cum aliquot socijs à Polyphemo Cyclope immanissimo, & in antrum quasi in carcerem ab eo compactum. Reliquos occasionem nactos, fuga, se misero derelicto, elapsos. Antrum illud occisorum sanguine, & cruentis carniū humanarum frustis tetrum, subobscurum, & amplum esse: ipsum proceritate monstrôsã præditum, & tâ truculētum, vt neq; eius vultum intueri posses, neque ipsum alloqui præ formidine. Solitum captiuorum corpora discerpere, & partes adhuc cruore stillantes in aluum demergere. Se oculis suis vidisse, cum supinus, & extentus iacens, duos de captiuorum numero correptos saxo affligeret, sanguine pauimentum respergeret, & artus sanguine adhuc stillantes, palpitantesq; manderet. Verum non inultum tulisse hoc prandium, Vlyssis nimirum vindice, qui hic in tanto discrimine artium suarum non fuisset immemor. Postquam enim cibo, vinoq; confectus, humi somnũ captans se toto corpore extendisset, crapulam eructans, duce facti Vlyssis, captiuos illos cũ inuocatione numinũ, distributis pulchrè operis circumfusos, quem in stõte vnicum, sub capillorũ ingenti sylua latentem habebat oculũ, præusto, & acuto stipite effodisse: oculum, inquam, magnitudine æquantem clypeum Argolicum, aut orbem solis, quantus quidẽ à nobis videtur. Ita sociorũ deuoratorũ vmbas vindicatas.

Cùm

Ætnæ descriptio.
Portus ab accessu.

De Achæmenide, & Polyphemo.
Postera iãq; dies.

Cum huc vsq; sermonem produxisset, repente exclamat, fugeremus præcis retina-
culis statim, sine cunctatione: qualis enim quãtusq; esset Polyphemus, cui in studio
tractare oues, hoc est, quã vastus, quamq; crudelis, licet iam oculo orbatus, tales Cy-
clopas quã plurimos ibi inueniri. Tertium mensẽ abijisse, ex quo vitam in syluis, in-
ter feras animantes degat, & sæpe eos è sublimi videre, corũq; voces, & incedentiũ
strepitus cũ tremore audire cogatur. Victũ tolerare baccis, & herbarũ radicibus, be-
stiarũ verius, quam hoim alimento, & hanc primã classẽ nostrã conspexisse, putaf-
seq; fatius fore, si se illi, quẽcunq; tandẽ esset, addiceret, quã ut in ærumna hac, & ppe
quotidiana morte diutius versaretur. Si complacuisse, quocunq; genere lethi eum
confumeremus, modo Cycloperũ, hoc est, portentorũ tam crudelium rictus effuge-
ret. Res verbis mox fidem conciliat. Nam vix dum hæc ediderat, & Polyphemus in
iugo mōtis apparet in medio suarũ ouium, atq; ad littus descendit: monstrum mon-
strosissimũ, quod insup ademptus oculus insigniter deturpabat. Pinus truncata ramis
baculi vsũ ei præstabat: circũ gradiebantur oues, amisso lumine sola iam eius volu-
ptas. Vt ad mare venit, oculũ, seu orbem potius, & spatiũ oculi sanie fluidũ abluit, nõ
absq; gemitu, & stridore dentiũ, propter aquæ falsedinem. Et cũ non parum longẽ à
littore in altum processisset, nondum tñ latera eius (tã horrenda corporis proceri-
tas erat) aqua contingebat. Nos præpropere anchoralibus præcis, recepto supplice
(quoniã dignus videbatur, quod candidẽ nobiscũ egisset, non vti Sinon homo frau-
dulentissimus, & de præsentis nos discrimine amicẽ monuisset) remis, velisq; aufugi-
mus. Ex iictibus, et stridoribus remorum sensit Polyphemus fugam nostrã, sequitur.
Sed cum assequi fugientes non posset, tã horribiliter vociferatus est, ut totum mare
coccuteretur, Ætna propinqua immugiret, Italia exterrita miraretur. Cyclopes è
montibus, & syluis se penetrant, ad littus accurrunt. Contuemur illos Ætneos fra-
tres horrendũ concilium astantes, capitibus propemodũ cælum tangentes, & quer-
cũ, aut cyparissorũ Ioui, Dianæq; sacrarum arborũ longitudine similes. Atqui fru-
stra astant, nocere enim nobis nec hilum valebant. Metus compellebat nos eò ve-
la intendere, quò ventus secundus agebat, quocunq; tandem ageret: contra aucto-
ritas Heleni subibat animũ, monentis, ne inter Scyllam, & Charybdim cum certissi-
mo vitæ periculo transiremus. Quamobrem decernebamus retrorsum vela facere.

In hisce cogitationibus à Peloro promontorio, vbi angustius fretũ inter ipsum, &
Leucopetram, Boreas, sine dubio à dijs missus, flare incipit. Præterimus Pantagiæ
fluminis ostia naturali, & viuo è saxo, non manu artificum comparata, & sinũ oppi-
di Megaræ, & Tapsum humilem insulam: quæ quidem nomina nobis indicabat A-
chæmenides, qui paucis ante mensibus cũ Vlysiẽ vagatus, oẽm eam oram præterna-
uigauerat. Plẽmyrium quoq; insulam, à priscis dictam Ortygiam, in qua ferunt Al-
pheum Elidis fluuium in Arcadia subter mare, Arethusam nympham in fõtem sui
nominis conuersam, & occultis sub terra, mariq; meatibus hĩc emergentem insecu-
rum, cũ eius aquis confundi, ac permisceri. Mandatu Anchisæ loci deos veneramur.
Relinquo etiã Helorum ingens flumen, & Pachynum promontorium, cuius saxa in
mare lógius procurrunt. Procul oppidum video Camarinam, cũ palude cognomi-
ne, quã fata exficari vetuerant. Quin & Geloos cãpos, & Gelam urbem, item Agri-
gentum, quæ vrbs ab equorum præstantia cõmendatur. Et Selinum oppidum, vbi a-
grestiuũ palmarũ magna copia. Lego deniq; vada Lilybæa, vbi saxa sub vndis latentia.

Tandem Drepanũ admoueor, locũ infelicissimum. Ibi enim post tot tempesta-
tes, ac pericula superata, parẽtem vnicum meum in omni calamitate mea solamen
& laboribus leuamentum, amitto. Hĩc tu me, pater optime, vita cedens deseris, quẽ
ego vnã nobiscum in Italã veturum, promissisq; bonis simul fruiturum speraueram.
Tacuit hunc casum meum Helenus: nec inter alia mala Celæno hoc mihi grauissi-
mum prædixit, quò leuius aliquanto, ut præuisum, tulissem. Hĩc igitur, Drepani pu-
ta, finis datus est, hæc nauigationem longissimarum meta. Inde cum ad Italiam fe-
stinarem, & me nihil amplius aduersi passurum nauigando confiderem, diuino con-
silio in Africam ad vos reiectus sum. Sic Æneas sumã cum attentione audientium &
excidium Troiæ, quod illi fataliter euenit, & maritima itinera sua cum enarrasset,
tandem modum narrationi imposuit, & quieuit.

Non a profe-
lio, Drepani
Ecce aut
Boreas.

Epilogus libri
de morte An-
chisæ.
Hinc
Drep. me
port.

Paraphra-

Paraphrasis
IN LIBRVM DECIMVM
ÆNEIDOS.

*Jupiter deorū
discordiam
castigat.
Panditur
interca.*

Ranfata nocte, postquam cælum, die redeunte apertum fuit, Iupiter opt. max. deorum conuentum indicit, quā stellarum inter se vicinarum frequentia, locum illustriorem, & clariorē facit, (orbē lacteū vocāt) ibi enim eius nobilissimū palatiū, vnde mūdū inferiorē, & Latium, & Troiana castra despectat. Adveniunt prompte, cōsidūt in ædib⁹ bipotentibus (hoc est, quarum porta dextrā læuāq; aperiebatur, ut in domibus nobilium) audituri quam ob causam eius accitu conuenissent. Tum ille. Qui cæleste hoc templum incolitis, dij maiorum gentium, quid est, quod à priore, atq; adeo à mea auersi sententia, inter vos tanto dissidio dissidetis? Italiam ego vetueram Troianos armis infestare: cur aduersus imperata mea tumultuamini, intestinisq; implicati discordijs, auctores estis, ut hi illos, & illi hos oppugnent? Ne diem anteuertatis: erit quando Carthaginenses princeps Africæ populus, cum numerofo exercitu per Alpium iuga Italiam ingressi, Romanis vastitatem, & exitium molientur. Tunc res vtrinq; rapere, partes fouere, & odia mutua exercere licebit. Modò mihi placitū est, ut deleta omni discordiarum memoria, ad pacem, concordiamq; reuertamini. Hæc paucis Iupiter. At Venus non paucis, quippe quæ opportunitatem de Iunone conquerendi, & dolorem suū effundendi noctam se videbat. Sic igitur infit. O rerum pater, diuorumq; atq; hominum sempiternæ rector, te imploramus, tuū flagitamus auxilium: siquidem alium præter te patronum non habemus, cum deos propemodum omnēs Iuno secum habeat. Non est te clam, cernis oculis tuis, quemadmodum Rutuli Teucris meis imineant, ijsq; assiduò ferrum, flammamq; minitentur. Cernis quemadmodū cum lectissimis equitibus per mediū Turnus voliter, tumefactus secundo rerū cursu: mei autē clientes ne muris quidem, ultimo perugio defendantur, cum in ipsis munimētis, & intra portas pugnare cogātur, fossasq; sanguine suo repleant. Et hæc quidem, quod miserrimū est, ipso duce Ænea absente fiunt, quo præsentē, res vtiq; melius irent. Heu, quousq; obsidebimur? Troia vetus Græcorum manibus interijt: aduersus renascentem Troiam alter sæuit exercitus, & Diomedes ille Ætolus, ab Arpis ex Apulia denuo nos euersum venit. Iterum forsitan, ut tum, ab illo vulneranda sum: hoc vnū deest scilicet: & ego Iouis omnipotentis filia, humana arma demoror. Si te nolente in Italiam venerunt, causse nihil dico, quin tua ope destituti penitus, huius audacissimi facti pœnas iustissimas pendant. Sin autem te lubente, & tot deorum superūm, inferūmq; responsis obtemperantes hoc egerūt, cuius est hæc tā effrænata licentia, ut decreta tua perrumpat, & noua quædam fata, prioribus cōtraria pro sua libidine inducat? Omitto demissam Irim, & in littore Siculo cremata nauigia. Prætereo tempestatem sæuissimam, ventis ab Æolo rege impetratis, concitatam: manes etiam, tertiam mundi partem habitantes, in perniciem nostram incitantur, & Alecto Furia ad super auras euocata, per vrbes Italiæ bacchatur, incolasq; ad nos funditus perdendos suscitatur. Haud ego iam de regno meis promisso, sed de eorum vita seruanda laboro. Sperauimus sceptrum quoad licuit: superent nunc, ac de nobis triumphent, quos tu superare sinis, & pro iustitia iniquitas dominetur. Si tam immane, & implacabile in nos odium est tuæ coniugis, ut Troianis non relinquat, vbi pedē ponant, & eorum superesse neminem velit, per Troiæ cineres te etiā, atq; etiam obsecro, saltem Ascaniū nepotem mihi gratificare. Æneæ minor me cura tangit: iactetur, si ita necesse est, per ignota maria, & fortunam suam patiatur: hunc hunc tuo beneficio retinere incolumē, belloq; subducere fas sit. Sacre mihi

*Venus Iunonem grauius
accusat.*

*At non
Venus.*

mihī vrbes Cyprī Amathus, Paphus, Idalium, & Cythera insula, in harum aliqua in-
 gloriū quidem, at securus ætatē exigat. Iube Carthaginēses terra, mariq; Italiam in-
 festa habeāt, non ijs quidquā obstabit semel ab armis seiunctus Ascanius. Quid tan-
 dem emolumentū attulit, Troia à Græcis capta, & inflāmata, per medios igniū glo-
 bos, perq; tot discrimina quā maris, quā regionū, dum Latīū quæritur, in quo deleta
 Pergama reuiuiscāt, saluos euasisse? Profecto præstabat in solo patrio apud parietī-
 nas illas remansisse. Redde quæso Troianos patriæ, redde campū, ubi Troia fuit: hoc
 petimus, quāuis rursus perferenda sint, quæ hæcenus aduersa pertulimus. *Tū Junonis refra-*
 Iuno furiosius (quippe in confessu deorū vehementer accusata) *tatio.* Quare tu, inquit, o
 impudentissima, silentio me tegere dolorē antiquū non pateris? cur me, quod diu, *Tū regia*
 & patienter dissimulaui, nunc palam cogis edicere? Quis mortalium, imortaliumūc *Iuno.*
 Æneam bellū moliri, & cum Latino rege inimicitias gerere coegit? in Italiam venit
 monitu, & vaticinijs Cassandra, si illa vaticinia, & non furia potius fuerunt. Esto.
 Quis autem ei castris, hoc est tutissimo loco, relictis, Pallanteum nauigare, & ita vitā
 ventis, & vndis, rei incertissimæ, & inconstantissimæ credere persuasit? Quis puero
 belli moderamen tradere, & castrorum tutandorum curam committere? puero, in-
 quam, qui propter animi infirmitatem, consilijq; immaturitatem nec sibi, nec alijs
 prodesse, nec pericula virili constantia propulsare potest. Quo tandem auctore E-
 truscōs ille quietos alioqui turbauit, & ad coeundam belli societatem perpulit? Quis
 hūc deus, quæ Iris cælo demissa, quæ tam magna potentia nostra cum in fraudem
 coniecit? Indignissimum tibi videtur, Italos prouidere rebus suis, Troiam vestram,
 ut appellatis, resurgentem incendere. Itane indignissimum erit, Turnum æquē dea
 matre, Venilia scilicet, & regibus, atq; adeo dijs quoq; maioribus, ut Pylum, pro-
 creatum vindicare sibi terram patriam: dignissimum autem, Troianos armis laceffe-
 re Latinos, & ijs iugum seruitutis imponere, liberrimeq; prædas agere? pro arbitra-
 tu vxores sibi deligere, quin alijs desponsas, ex eorum complexu auellere? pacem
 velatis oleæ ramo manibus petere, & interim tela, & enses puppibus præfixa ostenta-
 re? Tibi potestas fuit, filium obtenta nebula Græcorum manibus eripere, naues in
 totidem nymphas transmutare: & nos, si quomodocunq; etiam Rutulos iuuenus,
 statim intolerabili nos facinore obstringimus? Æneæ absentiam commemoras, &
 huius quidem periculi planè ignarum abesse conquereris. Vtinam ille semper vage-
 tur, semper absit, & horum nihil cognoscat. Ais tibi ciuitates in Cypro consecratis,
 Amathunta, Paphon, Idalium, & Cythera insulam, loca sine dubio amœna, & volu-
 ptuaria. Quid igitur Laurentum, urbem studijs bellicis deditam, hominesq; ne-
 quaquam molles, ac delicatos cõturbas? Deniq; odium mihi magnum conciliare
 niteris, quasi quæ malorum omnium tuis machinatrix extiterim: vbi sanè quod sce-
 lus tibi est, id de me impudenter prædicas. Considera paulisper mecum, vtra nostrū
 Troianos Græcis obsidendos, ac delendos obiecerit. Per mēne, an per te magis
 Troia, commune Europæ, Asiæq; sepulchrum factū sit? Aut utra duce Paris contra
 fœdus expugnata Lacedæmone, Helenam legitimam coniūgem à Menelao abstra-
 xerit, vnde postea bellum crudele natum, cui tu faces, ac tela suppeditasti, Tūc erat,
 ut tuis metueres, nunc serò nimis, & frustra metuis: frustra mecum expostulas. Tu
 fuisti hunc calceum, illi induerunt. Vbi Iuno finem fecit dicendi, cælites fremere,
 haud aliter, quam syluæ leni perstrictæ vento: quod murmur nautis tempestatem
 prænuntiat: pars Veneri, pars Iunoni assentiri. *Iupiter pro*
 ad cuius vocem ob maiestatis reuerentiam cælum omne silet, aer silet, tellus tre- *neutra ferò*
 mit, venti conuiescunt, mare fluctus ponit. Audite ait, & quæ dicam mentibus re- *sententiam.*
 condite. Quoniam Italos cum Teucris amicitia, ac fœderum vinculo colligare non *Tū pater*
 datur, id quod inprimis cupiebam, nec vos modum vultis disceptandi facere, nolo *omnip.*
 pro alterutra parte quidquam ferre, suam cuiq; fortunam, suam spē relinquam: nec
 inter Rutulos, ac Troianos discrimen statuam, siue illi fato sinistro Troianorum ca-
 stra obsident: siue hi mendacibus decepti oraculis, in Italiam se intulerunt: neutros
 absoluo. Quod sibi quisq; seuerit, hoc ei metere licebit. Ego nec huc vergo, nec illuc
 fatis rem permitto, illa negotio viam dabunt. Hæc me ita sentire, atq; ex animo lo-
 cutum, testem adhibeo paludem stygiam, per quam peierare dijs nefas. Dixit, & an-
 nuit: quò nutu olympum concussit. Mox aureo surgentem è solio, dii medium ho-
 noris causa ad sedem, domiciliumūc, ubi assiduo solet commorari, deducunt.

E

Rutuli

*Castroꝝ a-
cris oppugna-
tio.*

**Interea
Rutuli.**

*Rediunt Æ-
nea. & auxi-
liorum cata-
logus.*

**Media
Æn. freta**

Rutuli interim ad singulas portas glomerati obsidium urgent, ad cædes, & incendia miscenda nauiter incumbunt. Troiani atq̄tissimè obsessi, præsidio misero illo quidem, veruntamen in tanto periculo valde optato, ac necessario, fuga, inquam, carebant. Stabant in turribus, & muris, sed rari, quod varij casus numerum vehementer imminuerant. Aciem præcipuam conficiebant Iasius Imbrasi, Thymoetes Icetaoni filius, duo Aslaraci, Tybris senex cum Castore, fratres duo Sarpedonis, Clarus, & Hemon Lycij. Acmon Lyrnesi ortus, nec Clytio patre, nec Menestheo germano inferior, saxum prægrande, omnes vires contendens, in hostem ferebat. Rutuli iaculis, sagittis, ignibus obsessos fatigant: illi se contra lapidibus iaciendis defendunt. Conspicuis in medijs versatur adolescens Ascanius, Veneri charissimus, nudato capite: quippe Apollinis iussu non pugnaturus. Qualis est lucida gēma in annulo, aut monili aureo: quale buxo, aut terebintho inclusum ebur, talis apparebat: cuius per collum candidum fusi capilli, & circum torques aureus. Ismarus quoq; natus in Lydia, regione fertili (vbi Pactolus vnus de fluuijs auriferis) sagittas veneno illitas mittebat. Pugnabat acriter & Menestheus, qui Turnum ab aggere deiecerat: & Capijs, vnde Capuæ vrbe nomen datum. Et hætenus quæ ad castra gererentur: nunc ad Æneam procedat narratio. Is per noctem, ab Etruscis rediens nauigabat. Postquam enim Euandri suasu in Etruriam venit, in castra se contulit: Tarchontem principem adiit, nomen ei suum, genus, gentem, quid ab eo impetrare euperet, exposuit (auxilia nempe aduersus Turnum, & Latinos) cui vicissim opem suã est pollicitus, Mezentium expulsus, moliri reditum in regnum: Turni ingenium inquietum, turbulentum, ambitiosum: felicitatem humanam infidam, inconstantem, atq; mutabilem esse: admonitioni etiam preces adiũxit. Quid Tarchon? nihil moratus, fœdus cum Ænea icit, copijs eum suis adiuuandum suscipit. Tum sublata remora, quæ illos adhuc remorabatur, Etrusci Æneæ peregrino ductori committuntur, & is cum sua nauī antecedit, habens pro insigni leones, cum Ida mōte: cuius monumentum Troianis propter fabricatam ibidem classē erat gratissimum. Seder Æneas, secum euentus belli (qui solent esse incerti) ut virum prudentem decebat, reuoluens: iuxta eum sinistra sedet Pallas, regis Euandri filius: & ut iuuentus est sciendi cupida, nunc de stellis (quas quidem nauæ ad iter per undas dirigendum obseruare solent) nunc de laboribus eius maritimis, ac terrestribus eum percunctatur, à quo tamen altioribus cogitationibus, & magis necessarijs defixo, responsum nō accipit. Agite nunc Musæ, Heliconem vestrum mihi pandite, & canendi facultatem subministrate, qui populi, & vnde cū Ænea ab Etruria in Latium, ad cōmunicandam cum eo fortunam nauigauerint. Primus ibat Massicus, in cuius nauis prora depicta tigris. Ducebat mille militum, pharetris, & arcubus instructorum, Clusinos, & Cosanos videlicet. Secundū locum tenebat Abas, homo tetrico vultu, cū nongentis, insignibus armis, & omnibus militiæ admodū peritis. Eorū sexcentos Populonia, trecentos Ilua insula (Tuscjæ vicina, & chalybis ita ferax, ut quod effodiatur, nunquam desit) suppeditauerat. Nauis eius, p̄ insigni Apollinem inauratum habebat. Tertius erat Asylas, in omni genere diuinationis apprimè versatus. Hunc sequebantur mille Pisani. Qui autem ab initio Pisas cōdiderunt, ex Arcadia, ubi Alpheus fluuius propter Pisam, & Elidem vrbes labitur, in Tusciam venerūt. Quartus Astur, eques generosus, armis depictis gaudens. Huic traditi erant trecenti à Cæretanis, & ijs, qui ad Minionem flumen accolunt: item ab his, qui Pyrgos, & graui sub cælo positas Grauiscas habitabant. Nō est prætermittendus Ligurum rex Cygnus Cupauo, bello inclytus, Cygno prognatus, qui cum parua manu in hac classe fuit, gestās in galea pennas olorinas, ad formæ paternæ scilicet memoriã. Cygnus etenim, cū Phaetontem mirè amaret, & eum fulmine Iouis in Padum amnem deturbatū, submersumq; audiret, eò properauit, inter populos, in quas tres sorores eiusdem Phaetontis, dum fratrem lamentātur, ibidem conuersæ erant, sodalem lugubri cantu defleuit, & plumis albis, quasi canitiæ opertus, atq; in cygnum transformatus, à terris se in altum cū dulci modulamine sustulit. Ergò huius Cygni filius Cupauo nauī vehebatur, cui Cētauro nomen, à pictura monstri illius, quod molarem vndis intentabat. Ducebat autem ætate, & armis æquales. Ad hæc, ex agro patrio suos etiã contraxerat Ocnus, filius Mantus fatidicæ mulieris, & Tiberis fluuij. Is Ocnus Mantuam condidit, & ab se nomen vrbi indidit. Fuit Mantua à maioribus inclytis præpotens, tres enim habuit tribus, &

bus, & eas in ternas curias diuisas, singulisq; Lucumones singuli iura dabant: ij per Etruriam duodecim numerabatur, quibus vnus præerat. Hi porro totius Etruriæ distinctas administrabant quasi præfecturas: omnium populorum principatum Mantua tenebat: totum aut eius robur à Lucumonibus. Veniebat Ocnus cum quingētis, qui erant omnes odio Mezentij præcipuè inflammati. In eius naui expressus cernebatur Mincius fluuius, Benaci lacus Venetiæ filius. Auletæ naui erat visenda magnitudine, videbaturq; non remorū, sed arborum plurimarum ordinibus impelli. Eius insigne Triton cum concha, quam inflabat, à capite ad extrema latera hominis ferens imaginem, cætera pristis. Duces memorati simul omnes classem 30. nauium adducebant. Nox intempesta voluebatur, & Æneas, cum illum anxie curæ à somno abstinerent, ad clauum ipsemet sedebat, velorumq; sinus moderabatur. Ecce tibi nymphæ, nuper eius comites, in medio cursu apparent, voluntate Cybeles ex nauibus factæ maris numina: pariter innatantes, ut nulla aliam anteuertere Æneam regem suum procul agnoscunt, chorea circum eum ducta gratulationem suam declarant. Inter eas Cymodocea disertissima, ponè natans, dextra puppim apprehendit, & dorso aquis extans, læuo brachio tanquam remo vndas decutit. Sic autem, profus quid fieret suis nescientem affatur. Ecquid vigilas Ænea, dijs oriunde? Perge vigilare, & parere flatibus, feliciter enim nauigas. Scito nos esse pinos, in Ida monte Berecynthiæ sacro cæsas, & in classem tuam aliquando conformatas: nūc in nymphas marinas euasimus. Nam cum nos Rutulus fœdifragus igni perditas cuperet, oras abruptimus, inuitæ: tibi enim seruire maluissimus: & à matre deūm in hanc faciem transmutatæ, modò te per pelagus quærimus, ut si qua in re possimus, in ea tibi omni studio subseruiamus. Ascanius tuus intra muros est, à Latinis cingitur: Arcades cum Etruscis equites per terram præmissi, quò ipsis mandasti, iam peruenerunt: Turno certum est se illis obijcere, ne se cum alijs tuis queant coniungere. Tu itaq; magno sis animo, & cum prima luce focij fac arma capiant, ipse clypeum! Vulcanium sume: dies enim crastinus, si verbis meis apud te est fides, stragem hostium maximam intuebitur. His dictis, discessura nauigiū impulit modo conuenienti, quæ, quòd ipsa naui fuerat, probè norat. Fertur celeritate moderata, aliæ pari cursu sequuntur. Auditū, visuq; harum rerū Æneas obstupescit: veruntamen bene ominans erigit animum, & cælo intentus, breuiter orat Idæam matrē ciuitatum præsidem, à qua hæc bona proficisci videbantur, ut pugnaturum se, ne deserat, auguriumq; istuc cõfirmet. Interim nocte pulsa dies procedebat, Iubet igitur Æneas secundum monita nymphæ, suos signa sequi, & animos ad pugnam cõfirmare. Iam in conspectum castrorum uenerat, stansq; in puppi, sinistra fulgentē clypeū efferebat. Troiani eo cõspecto è muris, clamores tollunt lætissimos, & concepta spe certa liberationis, amplius in hostes irriantur. Gruum agmina per cælū cum clamoribus volantia imitabantur. Tela vitro vibrabant, indicantes ita, se hostem floccipedere, quem antea formidassent. Mirari cū ducibus suis Turnus insolitam lætitiā, & audaciam. Sed ubi retro aspicientes, tantam nauium multitudinem ad littus allabi viderunt, desijt admiratio. Æneas in armis suis coruscabat, ut cometa quispiam lugubris p noctem, aut Sirius, cuius tristior est aspectus: quia pestiferum sidus, & ille ad pestem, clademq; Rutulorum veniebat. At enim Turnus, quanquā sibi calamitatē non leuem aduentare cerneret, nihilominus in confidentia sua pertendens, præoccupare littus, & egredientes repellere constituit. Suos itaq; ad obsistendum exhortans, aiebat: quod crebrius concupiuisent, id iam euenisse, in manibus esse hostem, datam dimicandi copiam. Pugnarent igitur quam strenuissimè, cogitantes quid vxoribus, liberis, penatibus futurum sit, si victoria Troianis cesserit. Maiorum suorum virtutem, & fortia facta sibi quisq; proponeret, & ad eorumq; imitationem omnibus neruis, & vnguiculis eniteretur. Descendentibus in littus ultro, inquit, occurramus, dū adhuc infirma ponunt vestigia: ne, vbi ea fixerint magis, lōgiusq; pgressi fuerint, remoueri amplius haud possint. Non meticolosis, sed magnanimis, nō ignauis & imbellibus: sed strenuis atq; pugnacib⁹. Fortuna se sociā præbere gaudet. Hæc postquā differuit, secum disquirat, quos de suis hosti accedenti opponat, quos in obsidione relinquat: nam aut hîc, aut ibi totas habere copias, cū magno suo detrimento futurū peruidebat. Poterat enim ipse in medio hinc, atq; hinc concidi ab aduersario, & facillè totū perdere exercitum. Æneas auxilia pōtib⁹ in terrā exponit. Multi maris tranquilli, & languidi recursum timentes, ne si-

Nympha ad Æneā de se, et statu rei Troiana: item Æneā præcatio.
Iaq; dies cælo.

Æneas ab obsis cū gaudiocõspicitur, Rutuli descendenti se parat opponere.
Principiò socijs.

simul retraheretur, & fluctibus medijs inuoluerentur, in vada defiliabāt, nōnulli scaphis ad littus pperabant. Tarchon loca circūspectans, quā vadum nullum putabat, nec saxa sub vndis latētia, quibus illis cū murmure franguntur, sed trāquillitas magna apparebat & altitudo, eō proras aduertit: classiarios rogat, remos toto corpore impellant, vi quanta possint maxima festinent, quamuis sulcum in littus naue rupta impressuri sint, dūmodo sic terra potiatur, qua adeptā, nihil de cætero opus esse nauibus. Sedulō imperatis obsequuntur: adnixi oēs ad terram cōtendunt: iamq; naues cæteræ siccum tenebant: sed Tarchontis impacta vado, dum in arena ex fluctuū reciproca agitatione congesta, & densata hæret, & diutius nunc in hāc, nūc in illā partem nutat, repente dissoluitur, in medias aquas militem effundens: qui cum se expedire laboraret, transtris, remis, tabulis occurfantibus impediabatur, & vnda relabēs, eum secum rapiebat.

Conflictus in littore.

Nec Turnūsegnis.

Turnus nihil cunctandum ratus, vniuersum agmen, id est, quotquot huic rei delegerat (delectum enim habuerat) in Troianum conuertit, & in littore consistit, ut exeuntem excipiat. Consonāt tubæ. Æneas ad exemplum, & bono omine, primus in Latinos, ex agrestibus magnam partem collectos, inuadit, eorum non paucos, in his etiam Theronem vltro in se irruentem, expertē virtutis virū, adacto per loriam, & tunicam in latus gladio interficit. Post Lycum, cæso matris vtero natum, & Phœbo ab infantibus consecratum: qui cum ferri nocumentum puer olim euasisset, postquā inter ephebos numerari desijt, fortissimi herois ferrum non euasit. Nec longē ab hoc Cisseum, & Gyam, qui claua pugnantēs, multos iam confecerant. Haud illis quidquam opis arma Herculea (claua enim usus est Hercules) nec proprium robur: nec patris Melampi meritum, qui Herculi, dum labores illos, lippis etiam, & tonsoribus notissimos, exantlaret, & tot mōstra domaret, comes indiuiduus fuerat, attulerunt. Pharus, dum nescio quid superbum magna voce, ore latius diducto vociferatur, per id ipsum excipit iaculum. Cecidisset etiam Cydon *αὐτοῦ*, dum Clytium prima barba infuscantem genas sequitur, nisi eo ipso articulo temporis septem fratres, Phorco geniti, Æneæ, dum Cydoni instat, se simul obicissent. Contemptum itaq; reliquit hominē turpissimum, ut hosti septemplici posset resistere, & præsentissimum superare periculum: vnā enim oēs missilia torquebant, quæ à galea Æneæ, & clypeo irrita resiliabant: partem Venus quoq; filium protegens, aliō auertebat, ut tantum perfringerent corpus, grauitè non læderent. Compellat Achatem socium probatissimum, porrigat sibi illa tela, quæ apud Troiam hæssissent in Græcorū corporibus, nullum enim frustra se in Rutulos iacturum, ut quæ iam bibissent hostilem sanguinem, & certō ferire consueuissent. Tum hastam mittit ingentem, quæ per scutum, & thoracem Mæonis pectus haurit. Cadētem frater Alcanor sustinet: cui Æneas mox alia correpta hasta brachium trajicit, tanta vi, ut eodem tenore volaret, quo, antequā ad lacertū perueniret. Misero dextera neruis abscissis pendet ab humeris. Numitor de Mæonis germani corpore rapto telo Æneam petit: sed ictu aberrat, femur aut Achatæ radit, qui proximus fortè stabat Calēte pugna inter hos septē fratres, & Æneam, interueniens Clausus, Curibus in Sabinis natus, (qua patria, propter rigidā disciplinā Sabinorum sibi placebat) Dryopem eminus in gutture sub mento vulnerat, & vocem ei cū anima eripit. Concidit in faciem: & quia partim *οὐδὲν*, partim moriēs, crassum cruorem euomebat. Sternit præterea varijs mortibus alios sex, tres Hyperboreos, totidē Thracas, patre Ida apud Ismarum urbē procreatos. Inferūt se Halesus cū Auruncis, Messapus Neptuni filius, insignis eques, conanturq; nunc Rutuli Tyrrhenos, nūc Tyrrheni Rutulos fugare. In limine Italiæ, hoc est, in ipsis littoribus, atrox præliū miscetur: veluti cū per amplissima cæli spatia venti æquè potentes, & animosi è regione colluctātur, ipsisq; mutuo non cedētibus, nec nubes nubibus, nec fluctus fluctibus cedūt, pugnatur pugna ancipiti. Sic Troiani Latiniq; se habebāt, nec enim missilibus eminus, sed ensibus cominus res agebatur, ita ut vir virū, pes pedē, mucro mucronē premeret. In alia parte, etiā secundum littus, Arcades illiquadringētī, quos Euander rex cū filio Pallante, subsidiū Æneæ à se discedēti addiderat, oēs equites, q; pedestris & statariæ pugne insolentes erant, nec tam cōmodè, & expeditè ex equis pugnare poterāt, more patrio videlicet, ppter ea q; torrenres eō loci saxa multa, & abruptas ripis arbores cōuoluerāt, fugam inceptabāt: ut quia præliado nō liceret, certè eo modo quo liceret, nec tali tēpore inhonestū esset, salutē & incolumitati suæ cōsulerēt. Quod vbi sensit Pallas, partim eos incre-

Pallas Arcadas suos è fuga reuocat, et exemplo accendit.

At parte ex alia.

incre-

in crepando, partim rogando reuocare studuit. Quò quò miseri fugitis, inquit, cū hostium, & hostilia sint oīa? Per capita vestra, p̄q; facinora, quæ cū laude toties edidistis, per Euandri parentis mei nomē, quod ei tot triūphi cōciliarunt, p̄ eam, quam illius imitādi sp̄e sustineo, vos rogo, ne pedibus velitis, sed dextris potius cōfidere. Si viā in patriā affectatis, per hostiū cuneos illa vobis patefaciēda est. Sic vos cū duce vestro, magna, inquā, cū gloria reuerti decet: & istuc ciues nostri vnice à dijs immortalibus precātur, atq; etiā à vobis postulant. Quid pauitamus? numē nullum habem⁹ aduersarium, nullū inimicum: hoc in fælicitatis loco ducēdum est: mortales à mortalibus oppugnamur, & vrgemur: nō illis neq; plures manus quā nobis, neq; plures animæ. Deniq; ipsa necessitudo fuga nos p̄hibet: etenim hinc mare est, quod vado, aut equis trāsire nō potestis: illinc terra ab hostibus tenetur, quorum regionē calcamus: castra subire nō datur, q̄ cum parte copiarum Turnus obsidet. Hæc Pallātis fuit oratio, qui mox, ut moueret etiā exēplo, quos erat cohortatus verbo, in cōfertissimos sese hostes conijcit. In eum primus incidit Lagus, malo utiq; fato. Nā dum pronus humo saxum graue reuellit, quod in Pallantē iaciat, confauciatur ab eo, quā spina costas discriminat: nec faciliē hastam tenacius inter ossa hærentē recipere quiuit. Cupiebat Hisbon aliquantum ad eā euellendam inclinatum opprimere: sed frustra fuit, siquidem eum Pallas anteuertit. Namq; dum ob ulciscēdam mortē sodalis incautius rueret, ac fureret, sic eum excepit, ut mucronē in pulmones ei adigeret. Tū in Helenum vadit, & in Anchemolum Marrhubiū (cui genti Rhoetus præfuerat) q̄ cum nouerca p̄brum fecerat. Ceciderūt item eius p̄cussu duo germani fratres, & gemelli, Laro nati, Daucia nimirum, & Tymber, quorum tāta erat oris, ac totius corporis similitudo, ut eos parentes ipsi, ac p̄pinqui discernere, & internoscere nō possent, sæpeq; vnum p̄ altero, errore haud iniucundo nominarent. Verū Turnus eos ense suo pulchrē discreuit: Tymbro quippe caput à ceruicibus amputauit, Dauciæ dexterā defecuit, quæ iam à membris separata, palpitabat adhuc, digitisq; micantibus ferrum captare videbatur. Arcades cum oratione ducis sui, tum præclarissimis factis incensi, & partim dolore, partim pudore cōmoti vehemētius, hosti iminēt, Rhoeteus Teuthram, & Tyren fratres fugiens, Pallantem fortē præteribat, quē Pallas illico hasta in illum intēta transfigit: & tandiu quidē mors illum distulit, tēpore utiq; breuissimo, nō enim euasit. Excidit curru Rhoeteus, & moriens pedibus humū pulsat. Quomodo æstiuis mensib⁹, pastor syluā cum incenderit, vento incēdiū (id quod ipse in primis optat) spargente, quasi quædā Vulcani acies p̄ lata camporum extenditur: ille voto potitus, cum lætitia flānam crepitantē, vagantēq; contuetur: ad similitudinem Pallantis adiuuandi causa socij oēs sese coniungunt, & quid possint, manu experiuntur. Halesus bellator egregius, suāq; virtute multum cōfusus, in aduersos tendebat, seseq; scuto contra incursus sollicitē cōmuniebat. Is Ladonē, Pheretem, Demodocum mactat, Strymonio dexterā, in iugulum suum sublatā prætruncat, Thoanti saxo caput adeo cōminuit, ut ossa, cerebrum, sanguis cōmiserentur. Halesum pater futuri præscius, & vates, cognoscēs quod fatum maneret filium, in syluas abdiderat: sene mortuo, Parce suum sibi debitum p̄traxerunt, ac telis Euandrijs occidēdum tradiderunt. Pallas enim ad Tiberim, p̄pter quem pugna cōmittebatur, cum p̄catione, & voto spoliū eius, quæ ad quercum vicinam eidem deo, Tibri inquam, suspenderet, eum interfecit. Exaudijt enim orantem deus, & Halesus dum Imaonem spoliat, ipse pectore inermi telo Pallantis est cōfossus. At enim uero Lausus cæde huius viri, qui erat pars magna belli, cuius scilicet salute plurimum incolumitas, & salus nitebatur, non fuit debilitari Rutulorum animos. Abantem, qui vnus victoriam velut obex, aut nodus aliquis implicatissimus multum remorabatur, ad Plutonem demittit. Opetunt etiam Arcades, Etrusci, & Troiani, quos nimirū secum duxerat Aeneas ad Euandrum, & inde in Etruriam proficiscens, quosq; apud Troiam Græcorum gladius cōsumere nequiuerat. Concurrunt exercitus pari & militum virtute, & ducum fortitudine. Qui extremum claudebant agmen, ita se condensabant, ut nec manus liberē mouere quisquā, nec tela posset. Hac Pallas instabat, illac Lausus resistebat. Erāt hi duo iuuenes ætate p̄pmodū pares, ambo præstāti corpore: verū neutri in patriā redire viuo contigit: nec eos Iupiter solos cōgredi passus est: seruabatur enim maiori hosti vtriusq; cedes, Pallantis Turno, Lausi Æneæ videlicet. Cum totis iam viribus iretur in vulnera,

Virtus Lausi.
At nō cede viri.

*Pallas à Turno
interimitur.*

*Interea
foror.*

Iturna foror Turni, fratrem eo tēpore per medium agmen currum versantem monet, Lausum adiuret. Vt ad socios venit, & quis rerum status esset, præsens cognouit, Pallantemq; vidit, tēpus cogitatis perficiendis opportunū se inuenisse ratus, pugna suos desistere iubet: se cū solo Pallante congressurum, eum sibi soli deberi. Quasi autē negotiū iam transegisset, Euandrum optat nūc adesse spectaculo, ut coram ex nece filij tantò diriozem dolorem acciperet. Mandantis auctoritatem, quæ ex eo satis apparebat, quod Rutuli, ut iussi erāt, repente ab armis quiescebāt, ac recedentes in medio spatiū relinquebāt, miratur? Pallas, corp^o eius cū stupore truci vultu obit. Vt autē ostenderet, se arrogantibus, & minitantibus Turni verbis non esse perterritum, respōdit, aut se iā iam spolia opima illi adempturū (eo nimirum ab se interfecto) aut letho memorabili occubiturū: vtrumuis patrē suum æquissimo animo laturum fore: ut qui non ignoret, & honoris plenum esse, vincere, & minimè indecorum decertando emori. Proinde facesserent eius minæ. Sic locutus, in spatium processit. Arcades metu prope exanimabātur, quod viderent Pallantem suū Rutulo valde imparem. Turnus curru descendens, pedes ad pugnam accedit, leoni similis, qui conspiciens in cāpo taurum ferocientem, prædæ inhians accurrit. Vbi eum abesse tā prope putauit, ut iam telo contingi posset, addidit gradum Pallas: & quò diuino adiutus auxilio præstaret, quod ei adhuc virtus humana nondum suos consecuta numeros negabat, precibus Herculem appellauit, rogans eum per hospitium paternum, quo aliquādo esset vsus, fortunaret inceptum, ut Turnus moriens, suas sibi exuias detrahi, victorēq; suum, quem non putasset, oculis indignantibus aspiceret. Ita orantem audiuit, at nō exaudiuit Hercules. Et quia fati aduersantibus nihil opis afferre poterat, gemitum repressit ille quidem, lacrymas tamen emisit. Dolentem Iupiter leni sermone consolatur: fixum esse cuiuslibet suū terminum, & breue ad viuendum tempus præscriptū, nec reuolare, cum semel euolauerit: non referre autem, sicuti in fabula, quādiu, sed quam bene acta sit cuiq; vita sua. Quoniam hoc ita sit, licere hominibus virtute memoriam sui quam longissimam, vel potius sempiternam efficere. Ad Troiam desideratos esse complures, etiam deorum filios, & in his Sarpedonem ex se genitum: Turnum quoq; ipsū à meta curriculi sui parum abesse, breui occasurum. Proinde tristitiam poneret, nihil Pallanti separatim à clarissimis viris, à semideis quoq; accidere. Dixit, & Rutulos respexit: nam cur eum respiceret, cuius salus erat in perditissimis, idq; fataliter? Vibrat hastam Pallas validissimè, statimq; gladium educit. Per oram clypei illa penetrans, Turni humerum stringit: qui vicissim telum diu libratum iacens, vide, inquit, num hoc sit penetrabilius. Sed ecce per tot ferri, & æris orbes, p tot taurina tergora, quibus constabat clypeus, per loricam deniq; ferream, in medium pectus miserandi iuuenis telum descendit: quod ille subito quasi salutem inde sperans, educit. Nihil promotum: simul enim sanguis, simul anima effluit, ipse pronus, & ore cruorem reiectans, in terram cum armorum sonitu cadit. Hic Turnus astans corpori, heus vos Arcades, exclamat, Euandro renuntiate, me filium ipsi remittere, qualē meruit recipere. Honores sepulture in eū conferat quanto scunq; volet: quæcunq; ipse sibi in eiusdē humatione solatia facere potest, faciat, non inuideo: magno malo pensabit cōiunctum nuper cum Ænea hospitium. Hæc ubi dicta dedit, sinistro pede corpori iacenti obnitens, balteū, cui Pallas aduersus incubebat, aufert. Erat admodū ponderosus, aureis bullis ornatissimus, & in eo quinquaginta Danaidū, ab Eurytione insigni artificio cælatū scelus, q̄ prima nocte cōiugij maritos novos fœdè iugularūt. Atq; hoc spolio Turnus nūc triūphat. Heu quā ad futura caligant humanæ mentes, quāq; in rebus florentibus, ac beatis sibi moderari nesciunt? Dies illucescet, quādo Turnus multis talentis emeret, Pallantem nunquā vidisse, & quando horam istam cum spolijs execrabitur: propter vnū enim huncce balteum morietur. Milites sui Pallantem super scuto gemebundi, ac lacrymabundi ex acie frequentes efferunt. O dolorem incōsolabilem, quem pater grandæuus ex filij dulcissimi, atq; vnici funere capturus est. O decus immortale, quod sibi, patriq; mortuus cōparauit: qui, quod in primis luctuosum est, eodē die, quo bellum iniit, bello interiit, Sed ut te interiisse, Palla, acerbū: sic tātas Rutulorū strages, priusquam caderes, edidisse, gloriosum est. Tū verò nō fama, sed certus, ac verus nuntius Æneam docet, copias eius à sumo discrimine transuersum digitum vix abesse, Pallante sublato, ad fugam oēs spectare: proinde dicto citius succurrat. Ille festinat, quò vocatur: obuios quosq; gladio ceu segerem

*Æneas Pallantem
multis cadibus
vindicat.*

*Nec iā fama
mali.*

non demerit, perq; agmen hostile viam ferro sibi latam aperit, Turnum vestigat: qui quoniam tantum mœroris cumulum inuexerat, ante omnes trucidandus videbatur. Pallas, Euander, mensa hospitalis, copulata dextrâ, hæc oïa Æneæ ante oculos versantur, eiusq; animum ad petendam ultionem stimulis pungunt acerrimis. Pallas, inquam, nobilissimæ indolis adolescens, manuq; strenuissimus, sibi tantopere commendatus. Euander de se ita meritis, ut nemo æquè: & is iam senex, & vnico suo oratus. Mensæ, quibus in Herculis sacrificio, cui interuenerat, tã liberaliter se acceptũ recordabatur. Hospitij, societatisq; tã facilis, fidelisq; coniunctio. Raptat secum Sulfonis quatuor, totidem Vfsentis filios captivos, quos ad Pallantis manes placandos, honorandãq; interempti memoriam imolet. Exinde cũ in Magũ spiculo collimaret, subsidens ille, iactũ, at nõ etiã mortẽ euitauit. Accidẽs ad genua Aeneæ, suppliciter orat, & ait: Per manes patris tui Anchisæ, perq; spẽ filij tui Ascanij, dona hanc animam meã patri meo, & filio impuberi. Ne verò solæ preces ad obtinendũ haud satis valerent, addit pretium. Defossa in ædibus suis talenta cælati argenti, item auri facti, infectiq; magnam vim se pro lytro illi daturũ: non dependere ab vnus nece consumatam victoriam: nec fore, ut vnus animulæ exitium tollat, quæ cõtra metuenda sint. Respondet Aeneas, illos auri, argentiq; thesauros, quos diceret, seruaret filio suo: ignoscendi vicissitudinem, facultatẽq; priorem sustulisse Turnum: eum in occidendo Pallante inhumanitatis magistrũ, & exemplar fuisse: se naturã ad misericordiam, & veniam dandã propendere, ab ipsis nullis precibus flecti didicisse. Magis placiturum se manibus Anchisæ, filioq; Ascanio, si orbitatem Euandri vlciscatur. Tum eiusdem Magi galeam læua corripit, & caput eius reflectens, ense collũ trãsadigit. Non procul stabat Aemonides, Apollinis, & Dianæ sacrificulus, infulatus, veste, & armis splendidus. Hunc aliquandiu insecutus, lapsũq; pedibus premens, tot victimarũ immolatorẽ, tandem aliquando ipsum quoq; ceu victimam immolat, magnitudine corporis sui cadauer eius obumbrans. Arma Sereftus detrahit, ad trophæum Marti statuendũ, visu enim digna erant. Cæculus Vulcani, & Vmbro Marfus, Aeneam in cæde bacchantem contemplati, aciem inclinatam restituunt. Ardet Troianus heros, Anxuriq; sinistram, qua clypeum sustinebat, abscindit. Hic superbia turgidus, nescio quid iactantius garriuerat, quo se alios exanimaturum putabat, & ætatem Nestorẽ: sibi sponderat. cum vnusquisq; nostrũ nec de superventuro die securus sit. Incidit in Aeneam deinde Tarquitus, fidens animi homo, Fauno, & Dryope nympha fatus. Huius clypeum, loricaq; retro reducta hasta ita penetravit, ut tamen vtrobiq; hæreret, nec satis vulneraret. Tum caput obsecrantis, & plura parantis ad animum permouendum adijcere, continuò præcidit, ac truncũ pede propellens, talem sarcasum addit. Hic nunc iaceas licet, tu qui te alijs horrore, ac formidini esse opinabare. Haud te mater in paternum tumultum inferet: feris volucibus, aut si forte in vicinum mare projiciere, piscibus pabulum eris. Dehinc Antheũ, Lycam, Numam, Camertem, Volscantis filium, Italarum opulentissimum, qui Amyclis (quam urbem silentium perdidit) imperauerat, morti dedit. Omnes hi in exercitu Turni, virtute præstabant supra ceteros: sed præstantior Aeneas, cui cesserunt: qui mihi videtur instar Aegæonis, siue Briarei fuisse, cui à poëtis affinguntur centum brachia, quinquaginta capita, vnde ignem vomebat bello gigantæo, contra Iouis fulmina: & hinc totidem ensibus, quinquaginta, inquam, illinc totidem clypeis strepebat. Sic planè postquam semel multa cæde, & sanguine calido ferrum intepuit, per campum in hostes grassabatur Aeneas animosissimè, ac felicissimè, atq; in tanto agmine sic vincebat, ut si per tot ora incedia vomeret: si quinquaginta ensibus pugnaret, totidemq; scuta ad se defendendum obijceret. Quid plura? etiam brutæ animantes eum metuebant. Nam equi Niphei quatuor, cum aduersus dominum suum incedentem, furentemq; intuerentur, effuso eo ad littus properarunt: effusum Aeneas actutum obruncauit. Aduolat cum bigis albis Lucagus, socio fratre Ligerẽ, qui habenas moderabatur: Lucagus ensẽ versabat, pugnaturus videlicet. Eorum spiritus non ferens Aeneas, ante rhedam cõstitit. Hic Liger cum fastu insultas, non hi Diomedis equi, non hic currus Achillis, à quibus turpiter victus, non Phrygij campi, vbi victus es, sic, ut tamen vitam retinueris: nunc enim & bellandi, & viuendi finem facturus es. Huiuscemodi conuitia stolidus Liger effutiebat: ast Aeneas non verba verbis, sed factis remetienda ducens, dum Lucagus prior equum

stimulat,

stimulat, & sinistro pede prolato, certamini se aptat, per extremum clypeum hastam in eius inguen intorquet, quo vulnere curru delapsus, & humi se volutans moritur. Hem Lucage, ait cum risu Æneas, à Diomede, & Achille victum, & fugatum me narraſti: te vero equorum tarditas, uti olim me, haud pròdidit: nec vana quapiam imagine horrorem concipientes, in diuerſa abierunt: volens ſcilicet è curru deſiliſti. Tum manum frænſis iniiciens, equorum curſum inhibuit. Liger fratre amiſſo, & fugiendi occasione crepta, cum moriendum animaduerneret, eodem curru ſe deiiciens, manuſq; ſupplices tendens, obſecrare inſiſtebat, per ipſum, perq; parentes eius, tam beatos tali filio, ſineret viuere hanc animam, caperetur miſericordia ſupplicis. Cum preces multiplicaret, non tulit Æneas ſe longiore ſermone detineri. At tu, inquit, paulo ante non hanc cantilenam canebas, nec te ita aduerſum me gerebas, ut hoc beneficium ſis promeritus. Quamobrem te interfici neceſſe eſt, & morte coniungi cum fratre, qui cum iunctus in me incurriſti. Sic loquens, gladio pectus ei recludit. Et hoc quidem modo Æneas, tanquam turbo aliquis, aut torrens per campum ſternebat innumeros. Tandem qui caſtris incluſi tenebantur cum attuliſſet eis Æneæ virtus magnam rei bene gerendæ fiduciam, ulterius obſideri non ſuſtinentes, eruptione facta, aduentitijs ex Etruria copijs mox aſſociantur.

Jupiter Iunonem irridet, qua idolo Æneæ Turno obiecto, eum ab exercitu auertit.

**Iunonē
intercrea.**

Hęc conſiderans Iupiter, ſic ad Iunonem. Soror, & coniux chariſſima, verè ita eſt, ut autumabas, Troiani ſtāt Veneris fauore, & auxilio: nequaquam eos ipſorū virtus tuetur. Modèſtè reſpondet Iuno, non eſſe, cur ſe ægram animi, & eius iuſſa reuerentem, in maiorem ægritudinem contruderet. Si modò illi tanto eſſet amori, quāto deceret, quantoq; olim fuiſſet, & ſi poſſet nunc apud eum, quod aliquando potuiſſet, neuiquam impediturum, quin ipſa clientem ſuum Turnum pugnæ ſubtraheret, parentiq; Dauno incolumem reſtitueret: nec eſſe quidquam illi nefas, cum ſit, dicaturq; omnipotens. Quia igitur pro iuſto haberetur, ut periret innocens, periret ſanè, conſequerenturq; nocentes victoriam, & agitent triumphum. Interim, ne indigno videretur beneficium poſcere, monet, diuinam eſſe Turni originem, abauum eius fuiſſe Pylum, ipſum quoque iuuenem frequenter Iouem donis coluiſſe. Contrà Iupiter, ſi Turno breui interituro mortis interuallum rogaretur, permiſſurum ſe, ut id fieret, & fatiſ inuiolatis id poſſe fieri. Sin autem aliquid amplius, & maius iſta precatone tegeter, ut nempe Turnus non moreretur hoc tēpore, & hoc bello: ſed ipſum bellum poneretur, deſineret ſperare ſpem inaniffimam. Soluta in lacrymas Iuno, tamen, quid ſi mente annueres, quod voce non viſ (voluntas enim tua fatum eſt) & ita Turnus peſtem ingruentem euaderet? nunc iniqua cæde tollendus eſt, aut me multum deludit opinio: atq; vtinam deluderet, & hic timor meus in nihilum recideret, ac tu conſilium melius capeſſeres. Poſt hæc verba nimbo circumfuſa, ac cælo delabens ad caſtra, & exercitus, è nube ſpectrū quoddam in Æneæ faciem, ſimilitudinemq; conformat, paribus armis inſtruit, vocem, & ſermonem, greſſum quoq; adiungit: tale quid omnino, qualia ſunt mortuorum exanguia ſimulacra, ora miris modis pallida: aut quæ dormientibus occurrunt vanæ ſpecies. Geſtit idolum, Turnumq; telis, & dictis prouocat: qui verum eſſe Æneam ratus, haſta appetit. Vertit Pſeudæneas tergum, & fugit. Cæterum idcirco hanc fraudem commenta eſt Iuno, ut Turnum abductum ab exercitu ſeruare poſſet: cui ſi manifeſtè fugam ſuaſiſſet, maximas nugas egiſſet: nam, ut vir fortis, mori citius, quam fugere voluiſſet. Videns ergo Turnus, in fugam verti præclarum illum ducem, ſpectaſſa tumidior, cum clamore inſequens, & enſem rotans, quid, inquit, fugis Ænea? cur non exſpectas, dum promiſſam ducas Lauiniam? noli tam honeſtam conditionem negligere. Terram, quam tot periculis tamdiu quæſiuiſti, hac tibi dextera mea dabo. Hęc ille ventis loquebatur, nec intelligebat, ſibi cum re inani inane negotiū eſſe. Peropportunè accidit, ut ad crepidinem rupis ſtaret religata nauis, qua Maſſicus Oſinij filius Cluſio (vrbs eſt Tuſciæ) aduenerat, & in eam ponticulus à littore. In hanc cedendo proleſtauit Turnum imago illa, illuc ſe quaſi trepidans condidit. Inſtat ardentè Turnus, celeriterq; per pontem eodem contendit. Cum autem vix dum proram attigiſſet, Iuno rem factam habens, funem non ſoluit, ſed abrumpit, ne per moram dolus deprehenderetur, et in littus reſiliret Turnus. Nauis currit. Interea verus Æneas Turnum expetere, Turnum quæritare, vnum ad pugnam ſingularē depoſcere, & dum quæſitum inueniret, contrucidare oſtendit, qui ſibi forte facti eſſent

essent obuij. Tum phantasma relictis latebris in sublime fertur: & vnde coagmen-
 tatū erat, in atram nubem dissipatur. Turnus per altū, vento plenius flante portatur,
 retro aspicit, ignarus omnino machinatiōis huius Iunoniæ, nec pro ludificatione tā
 salutifera gratiam habens. Tendit manus ad sidera cum questu huiuscemodi. *Ah Turni queri-*
 Iupiter, sicine placuit, me tanquam reum nefandissimi sceleris, hanc adeo infamem *monia.*
 pœnam exsoluere? certè non munus, sed supplicium mihi est ista liberatio. Quò, & *Omnipo-*
 vnde raptor? numquamne ad Laurentes campos, & castra mea rediturus sum? qua *tens ge-*
 aut fronte redibo, vnde tam turpiter aufugisse putabor? Qui eorum sermunculi, qui *nitor.*
 auspiciū meum secuti, suas in hoc bellum non vires solum, verum etiam facultates
 mea causa contulerūt, quos ista, ut apparet, fuga mea scēdissimè prodidi, & hosti ma-
 ctandos obieci? Videor mihi palantes intueri: videor cadentes cernere: videor ge-
 mentes exaudire. Heu quid agam? quò me vertam? vtinam posset hīc mihi tellus de-
 hiscere. Agite venti, me miserantes, hanc nauim in rupes, & cautes, & scopulos ali-
 cubi impactam collidite, ut ea collisa atq; fracta, vndis absorbear: aut in syrtes ad ex-
 trema mundi proijcitate, quò me sequi nemo Rutulorum possit: & vnde de me fa-
 ma ad meos nulla permanet. Hæc lamentatus semet consulit, ob impatientiam tanti
 dedecoris in gladiumne incumbat, an fluctibus se credens, ad exercitum tranādo re-
 deat. At qui hoc ipsum, armis onustus qui poterat? armis autem carentem hostibus se
 reddere, cuius fuisset temeritatis, atq; stultitiæ? tamen occurrebat, tentandam esse
 fortunam. Quoties ergo alterum horum perficere voluit, & sæpe voluit, toties Iuno,
 cōmiseratione ducta, conatum infælicem repressit. Quid namq; prodesset, eum ho-
 stili ferro exemisse, si ipsemet sese teterrima morte puniret: Itaq; secūdo cursu ad ve-
 tus oppidum Ardeam, ad patrem Daunum defertur, ubi eum & loci distantia, & af-
 fectus paternus à reditu facilè cohiberet. Iouis instinctu Mezentius præliari *Mezentij sa-*
 aggreditur, magnoq; cum ardore in Troianos irruit. Hunc ut conspexerunt Etrusci, *cinora.*
 quos iam inde à principio eius odium ad bellum acciuerat, se conglobant, ommissiq; *At Iouis*
 alijs, vnum poscunt, vnum vrgent, ac telis creberrimis irritant. Qui omnem impetū *interca.*
 immobilis, & inconcussus excipit. haud secus quam rupes in mare extensa, quātam-
 cūq; ventorum rabiem, fluctuum insanorum verberationes, omnes deniq; cæli, ma-
 risq; minas, & iniurias immota perfert. Prosternit Hebrum Dolicaonis, Latagum, &
 Palmum pedum velocitate nobilem. Ac Latagum quidem immani saxo à monte re-
 uulso, & in faciem coniecto: Palmum prius poplite succiso, cuius arma donauit Lau-
 so filio. Item Euantem Phrygem, Mimantem Paridis coæuū, & comitem. Qua enim
 nocte Hecuba illum Priamo (facem videlicet patriæ, quam per quietem viderat) e-
 nixa est, eadem nocte Theano hunc Amyco peperit. Sed Paridis sepulchrum apud
 Troiam visitur, Mimantem ignotum terra ignota Laurentis agri contegit. Quem-
 admodum aper, canum latratibus, venatorūq; clamoribus de monte aliquo, ut Vesu-
 lo, actus, vbi multis annis intra pineta latuit: aut quem palus, & sylua Laurentina a-
 luit, postquam ad casses venit, subsistit, infremit, setas erigit, dētes fulmineos vibrat:
 propius belluam iratam adire nemo audet: iacula è longinquo, & voces mittuntur:
 illa impauida, huc illuc se versat, & tela tergo excutit: sic Tyrrenorum, qui iusto o-
 dio Mezentium oderant, ut tyrannum crudelissimum, nemo tantum habebat auda-
 ciæ, ut cominus eum feriret, missilia procul spargebant. Acron homo natione Græ-
 cus, Corito Tusciæ ciuitate, cum alijs Tuscis Æneæ auxilio aderat, relicta puella,
 quam sibi vxorem desponderat: cristis purpureis, & ostrina veste, quam sponsa illi la-
 borauerat, conspicuus. In hunc Mezentius tanta auiditate incitatur, quanta, fame
 acerrima stimulatus leo stabula circumiens, in pecus aliquod, aut per sylvas in cer-
 uum, capreamūe, infirma ad resistendum animantia consuevit irruere, & ore cruen-
 to prædam absumere. Neq; in hunc magis, quàm in alios furiosè inuolabat. Cadit i-
 gitur infelix Acron, qui nec vxorias voluptates adhuc expertus erat: & se sub Ænea
 duce multa strenuè perpetraturum sperauerat. Terram calcibus ferit, quod mortis
 dolor cogebat, & suo sanguine importunissimi hominis tela imbuat. Orodem fugien-
 tem vulnerare vulnere, quod ille non videret, & interficere noluit. Quæ enim esset
 hæc laus? Quare hominem præuenit, & à fronte (melior utiq; miles ex aperto quàm
 ex insidijs, & à tergo) manus cum eo conferuit, & vicit. Dein iacentem, & expiran-
 tem pede, & hastili premens, prostratam dixit iacere modò belli partem non modi-
 cam: nam Orodēs & hostibus nocere, & suis prodesse multum solus poterat. Hinc
 F Latini,

Latini, & Rutuli lætabundi clamores non imëritò extollebant. Cæterùm ille iã editurus animam, ut morientes interdum solent, vaticinatur, & ad Mezentium, quamquam tibi, inquit, de fortitudine tua magnopere applaudis, & lætaris nunc aflatim, tamen non erit diuturna hæc tua læritia, nec diu inultus relinquitur: paulopost in hisce iisdem campis iacebis. Sic vicissim Mezentius, in ira subridens, & prædictionem floccifaciens. At tu interim abi ad inferos: vtrum Mezentium lædere possit, quæ vos diuüm genitorem, atq; hominum regem vocitatis Iupiter, ipse viderit. Tum telum recepit è corpore: quo factò, multo prorumpente sanguine, mors oculos Orodi somno ferreo, nūquam de cætero aperiendos clausit. Cædicus Alcathoum, Sacratòr Hydaspem, Parthenium Rapo, & Orsen valido, & agresti corpore virū obruncat. Messapus Clonium, Arcadem Ericaten, illum quidem secum pedestri pugna cōgressum, hunc iacentem, cum sternacis equi dorso decidisset. Lycium Agin, qui cū Messapo parabat configere, Valerus auitæ virtutis æmulus neci dat, Atronium Salius, Saliū Nealces, qui & iaculo, & sagitta excellebat. Ingrauescente prælio, paria fiebat vtrinq; funera, pares luctus: nunc hi cædebant: illi cadebant: rursus, qui victi erant, denuo vincebant, eratq; Mars verè ἀλλοπερσάλλω: de fuga tamen propter ardentem victoriæ cupiditatem nullus cogitabat. Intuentes de cælo dij tam cruentas acies, & considerantes animos humanos in mutuam perniciem ita laborantes, ut etiam leuibus de causis sæpenumero fatorum legem, mortibus inuicem afferendis anteuertent, miserationis intimo sensu rangebantur. Præcipuè autem aduersariæ duæ, Venus, & Iuno, vtraq; contrariæ partis strages spectabant. Interim Tisiphone munus suum exercens, inter millia discurrebat, & iras exaggerabat. Mezentius grandem hastam, ut erat ipse quoq; prægrandibus membris, concutiens, terribili vultu incedit, tanquam Orion aliquis, dum altum mare transiens, extat humeris: aut dum è monte descendens, ac scipionis vice annosam, & proceram ornum gestans, vertice nubes attingit. Plane sic gradiebatur ingens cum ingentibus armis Mezentius. Æneas conspicatus eum in aduerso agmine, contra ire decernit, omni metu posito, & animo præsentissimo. Accedentem videns Mezentius, hæret eodem in vestigio intrepidus, virtute, & mole sua confusus scilicet: desinitoq; oculis spatio, quantum hastæ peruenturæ sufficere crederet, sacrilegè inquit: nunc adsint mihi pro numine dextra mea, cum telo: alios enim deos non agnosco, nec aliorum numinum adiumento mihi opus est. Non ego Marti trophæum voueo, ut alijs ducibus mos est: tu Lause, armis, quæ Æneæ isti detrahā, indutus, trophæum eris. Tum missile torquet, quod à clypeo Æneæ in Anthonis corpus proximè stantis delatum, inter ilia, latusq; mortiferum ei vulnus fecit. Domo Argiuus erat, & cum Hercule ad Euandrum venerat, ab eoq; in amicis numeratus, in Italia confederat. Dolendum, adeò egregium, ac militarem virum, non manu pugnantem, & suo, sed alieno vulnere (Æneæ nimirum destinato) periisse. Dum perit autem, ad cælum tendit lumina, quasi cum dijs expostularet super tam indigna morte: suspirat etiam recordatione dulcissimæ patriæ, in qua (quomodo item vnusquisq; nostrum) optabat potius, quam in peregrino solo vitam deserere, atq; humo operiri. Iaculatur Æneas, scutum è tribus ferri laminis, totidem pellibus taurinis, & præterea lino inductum (propter picturam scilicet) sic perforat, ut cuspis inguen hominis figat: nam quò minus plenis viribus lethalem plagam incuteret, clypei densitas in causa fuit, itaq; tantummodo corpus debilitauit. Fluentem è femine sanguinem cernens Æneas, hilaratus, gladium vagina eximit, cupiens vehementer, necem inchoatam absoluere. Hic Lausus adolescens è paterno casu dolorem maximum accepit, quem & gemitu, & lacrymis testatus est. Quod ad me attinet, optime Lause, ego factum tuum, mortemq; pro pietate tua eximia, & singulari obitam, mandabo versibus. decet enim posteros tam illustre, ac diuinum exemplum tuum nosse, & admirari: si tamen persuadere sibi posteritas poterit, ex tam scelesto, & execrando capite, Mezentio inquam, tam laudabilem, ac pium filiū generari potuisse. Ergo hoc vulnere, quod dixi, Mezentius cōtactus, pugna sensim excedebat, secumq; clypeo infixum spiculum trahebat. Lausus pro patre se obijcit, corpus eius suo corpore tegit, dextram Æneæ ad ictum eleuatam subit, parmam oppouit, moram iniicit, impetum eludit. Tam insignem ausum sequentes focij, clamoribus, ac missilibus eousq; Troianum distinent, ac terrefaciunt, donec è medio, protectus à filio pater se auferret. Æneas aduersus tantam multitudinem se munit pote-

Mezentii cū
Ænea duellum:
Lausi pietas in patrem, et mors.
At verò
ingentē.

Videtur est quomodo
congruit, & vultus
quomodo iterni confusio
colat, & perfert imperium
minus admonet, vultus
dominato congressio
par sit. Velle ipsum de
temerarium esse. Sicut
et maiore ira turperit.
Æneas per parmam riuo
tam confecerat, in ipsum
completur: anima corp
Quod aspectans Æneas
unde adolescens, inquit
no: didissem vultus
quam seruari. Ut autem
munitas mea, Quomodo
notorum monumentum.
Morte tua ad gloriam mo
fictorem fortis ex. Hoc
ante plurimi, & fortissim
ere socios castigat, ipsum
cines illos compendunt
nus laubat, & corpus de
è ramo galea suspensa pe
bant lecti milites, parmam
causa: ipse, ut dictam
foebat, barba per po
passus esset, & perion
quid faceret, quod in
nosuo ei mandarent, bel
de salute filij, magis qu
corpus Lausi super scum
finus oculis aspiceret.
Canum caput confert
follet (sacrilegum se, de
quæ tacita clamat, esse
& sic interitum cum daj
tendi, ut te pro me lin
ta liberaret: sicine tu
nec tuam vitam redim
quam te leuamentum
posita. Ego idem la
uidia me, non culpa
teorum odijs debui, v
issem prius, quam tibi.
hic ex hac inuisa luce
quomodo xgro ferunt.
lertus, Rhocobum equu
tus prælijs semper vultu
tentem, & idem trahit
quid dno dicendum est.
necum vincet Æneas.
calem vicissimur: aut
mum, si te bene noui, p
sibus Troianis seruant
necum vitamq; in illa

ut potest. Videre est, quomodo cum grando cadit, aratores, & rustici ab agris repente aufugiant, & viator iuxta fluuios sub specum aliquem, aut sub fornicem faxeum, si contigerit, succedat: donec fugatis nubibus sole reducto, per diem opus facere, reliquumque itineris conficere liceat. Sic Æneas undique telis, ceu grandine appetitus, tolerat, & perfert impetum, donec tandem deferueat, ac desinat: Lausum verò cum minis admonet, videat quid agat: maius esse viribus eius, quod incipiat: ex hoc male ominato congressu superiorum haud discessurum, quando aduersario longè impar sit. Velle ipsum demonstrare charitatem in parentem: sed interim incautum, ac temerarium esse. Surdus ad hæc Lausus, nihilominus pergit, & exultat. Æneæ cor maiore ira turgescit, & Parca iuueni fila colligunt: morti continuò deditur. Nã Æneas per parmam eius, per tunicam, quam ei mater suis manibus auro intertextam confecerat, in ipsum pectus enses summa vi capulo tenus abdit. Sinus cruore completur: anima corpore secluditur: os pulcherrimum pallefcit miserabiliter. Quod aspectans Æneas, cum affectu quodam paterno fundit gemitum, & ò lamẽtande adolescens, inquit, pro tam insigni virtute & indole tua quid dabo tibi mortuo? dedissem viuo, ni tu seruatoris tui nomen mihi inuidisses, malens à me occidi, quam feruari. Ut autem de armis tuis aliquod trophæum colloquem, non finit æquanimitas mea, Quamobrem tibi ea libens relinquo. Sino etiam te condi in maiorum tuorum monumentis, si hoc curant manes, si sentiunt, inquam, benefacta manes. Morte tua ad gloriam meam parum, ad tuam multum accedit, quod Æneam interfectorem fortitus es. Hoc enim solatio, hoc & honori est, ea dextera concidere, qua antea plurimi, & fortissimi viri conciderunt. Sic ait, & cunctantes in tollendo caduere socios castigat, ipsemet humo subleuat totum liuidum, & concretum sanguine crines illos comptissimos. Dum hæc fierent, Mezentius pater ad Tiberim vulnus lauabat, & corpus debilitatum ad arboris truncum acclinans sustentabat: cuius è ramo galea suspensa pendebat, arma grauiora humi immota iacebant. Circumbant lecti milites, partim eius consolandi, partim, si qua vis afferretur, defendendi causa: ipse, ut dictum est, in truncum, seu in infimam arborem se reclinans, corpus fouebat, barba per pectus infusa, & diffusa. Perpendens autem, quid ipse ab Ænea passus esset, & personam, ætatemque filij secum reputans, crebrius percunctabatur, quid faceret, quòue in statu esset adolescens: mittebat etiam identidem, qui nomine suo ei mandarent, bello excederet, ad se protinus veniret. Hæc eum sollicitudo de salute filij, magis quam ex vulnere cruciatus mœstum reddebat. Sed ecce socij corpus Lausi super scuto non sine fletibus apportant. Ex gemitu eorum, antequam funus oculis aspiceret, quid ageretur, quodque illi animus prælaguerat, cognouit. Canum capit conspergit puluere: manus in cælum, quasi cum dijs conquerens sustollit (sacrilegum se, & deum contemptorem oblitus: sed magnæ est naturæ vis, quæ tacita clamat, esse deum, & eum metuendum) mortuum complexus inhæret, & sic interitum eius deplorat. Heu heu, quid ego senex delirus tam fui cupidus viuendi, ut te pro me sinerem cum hoste pugnam capeffere? egone ut per tua vulnera liberarer? siccine tua morte mea vita redempta est, mi nate? contra potius mea nece tuam vitam redimi oportuit. Nunc demum exilij mei pœnam sentio, postquam te leuamentum, solatiumque meum perdidit. Nunc mihi plaga intolerabilis est imposita. Ego idem laudibus tuis maculam aspergo, ut exulis dicare filius: quamuis inuidia me, non culpa regno paterno eiecerit. Quod si quid supplicij iustis ciuium meorum odijs debui, vtinam id capite meo luissem, & quocunq; lethi genere interissem prius, quam tibi, & odijs huiuscemodi superstes essem. Tamen viuo, nec adhuc ex hac inuisa luce me educo. Sed educam. Hunc in modum lamentatus, quamuis ægro femore, & ex uulnere tardior, surrexit: atque ab animo nondum plane desertus, Rhoebum equum suum adduci iubet, solamen suum, quicum ex omnibus prælijs semper victor redierat. Hunc ipsum quasi domini sui calamitatem sentientem, & idcirco tristem, his verbis aggreditur. Hem Rhoebe, diu viximus, si quid diu dicendum est, quod finem habet, quales sunt res mortalium. Aut hodie mecum vinctus Æneam, spoliaque, & caput eiusdem vnà referemus, Lausi que nostri eadem vlciscemur: aut, si fortuna successum negauerit, mecum occumbes: haud enim, si te bene noui, tu fortissimus, & bellicosissimus, ignauissimis istis homuncionibus Troianis seruire voles. Præbet se ascensui commodum Rhœbus, ascendit, manum vtramque; & alia membra missilibus onerat, galeaque caput munitus, ad hostem festinat.

*Super occiso
filio paternus
Mezentij
luctus.*

*Interea
genitor.*

*Mezentius
pronocat Æ
neam, ab eo
ingulatur.*

*Simul
hæc di-
cens.*

festinat. Varijs motibus, pudore, luctu, furore, fiducia mens agitur, Aeneam aliquoties clara voce prouocat: tametsi prouocare eum, à quo se victum meminisset, nõ debbat: sed faciebat hoc, quod in vtrumq; paratus erat, vincere, & mori. Eius voce agnita, lætior fit Aeneas: cupiebat enim extremum velut, & perfectissimum actũ addere huic tragædiæ. Ne verò timere putaretur, si taceret, vicissim vocem claram misit, & inquit. Sic me Iupiter diuũ pater, sic Apollo adiuuet: age age, manum conferre. Mox hasta protenta, mactus animo in hostem graditur. Ibi Mezentius, oh sæuissime, in cassum me, iam filio spoliatum terrere niteris: nunquam tu me superares, nisi ante gnatum meum occidisses: illius cædes mei vincẽdi spem tibi affirmat, & bene quidẽ: eo enim extincto, hæc mihi vita amara est. Odi lucem istam, in qua Lausum lucem meam non video. Mortem non perhorresco, quid perhorresco? amo, & cupio: dabit enim exitum doloribus meis, & cum filio apud manes me coniunget. Dijs, quos tu homo superstitiosissime aniliter veneraris, non parco, nec eos opem rogo, quod tu facis. Desiste mortem cõminari, mori in desiderijs est. Tamen à morituro prius hoc tibi habero munusculum. Sic dicens, telum in Aeneam emittit: inde aliud, & aliud, ampliori gyro sæpius eundem à læua circumuectus, ut dexterã eius partem nudam, vulnerare posset. Tela omnia Aeneas obiecto scuto excipiebat, idq; propter eorum multitudinem syluæ aspectum referebat. Post, cum morarum tæderet, totq; spicula clypeo vellere pigeret, se insuper iniquo certamine, peditem scilicet ab equite vrgeri cerneret, paulum deliberans, equum, an sessorem peteret prius (nam equo interempto, fiebat probabile, non difficulter interim equitem posse, ex vulnere tardũ, atq; infirmũ) vbi stetit sententia, ad factũ venit, hastam in equi frontem iacit. Doloris cruciatu ferus pedibus anterioribus se attollit, posterioribus aera ferit: Mezentium effudit, effusum implicat, & cernuº eidem incubit: clamor à Troianis, Latinisq; imensus, ab illis præ gaudio, ab his præ dolore exoritur. Aeneas repẽtinò accurrit, re ita postulante, antequam nimirũ se prostratus erigeret, aut socij succurrerent: gladiũ stringit, insultandoq; vbi nunc tua Mezenti virtus? vbi feritas? adhucne dextera tibi deus? Ille cælum respiciens, postquã respirauit, ac mentem recepit, quid tu mihi insultas hostis importunissime? Ultro mori, nõ est viro forti pudẽdum facinus. Si me iugulare statuisti, licet, iugula: neq; enim eo consilio me armis reddidi, ut vincerem: nec Lausus meus ea tecum conditione concurrat, ut mihi parceretur. Si tamẽ beneficium aliquod victis hostibus præstari potest, hoc vnum te oro, ut inimicorum meorum sæuitiã à corpore meo prohibeas: in frustra illud etiã exanimum different: tanto in me ardent odio. Da me sepeliendum eodem sepulcro cum filio. Consortem me facis eidem, eodem hoc me perimens gladio, quo eum peremisti: in sepultura quoq; socium & consortem facito. Hæc locutus, iugulum præbet non inuitus, ensem excipit, & cruore largo arma rigans, cum eo simul animum profundit.

Paraphrasis
IN LIBRVM VNDECIMVM
ÆNEIDOS.

Trophaum de
Mezentio, &
mãdatum de
sepeliendis
socijs.

Oceanũ
interea.

LVX alma terras reuisere, & collustrare incipiebat, cum Aeneas, quãquam suorum, ante omnes verò Pallantis fortissimi, sibiq; iure optimo charissimi ducis interitu mœstior, ac de corporibus exanimatis solemnem more cremandis, cineribusq; condendis multum sollicitus, quòd ea res dilationem paulò diuturniorem non patitur, tamen religionis, quàm humanitatis potiorem ducendam esse rationem, & trophæum Marti, tanquam voti damnatus, ipso in tempore matutino constituendum decreuit. Ergo in loco eminentiore, siue in colliculo depactum stipitem quernum, Mezentij ab se occisi armis induit: mediũ lorica, duodecim locis pforata (tot enim vulneribus appetitus fuerat) conuestit: in sumo galeam cristatã, cruore adhuc pãne stillantẽ aptè ponit.

ponit. A dextris tela fracta, à sinistris clypeū eius, de collo ensem cū vagina eburnea suspendit: ut sic etiā tum armati hoīs facies, pro vīitata in figendis trophæis consuetudine præberetur. Dehinc cēturiones, & manipularios cū milite frequenti circumstantes affatur, & præclara cohortatione audētiores facit. Belli dimidiū esse confectū, oppetiisse ducē Turni potissimū, perijsse fulmen, & columen exercitus aduersarij: de cetero ab omni se timore abducerent, facilem enim fore de reliquo victoriam. Meis, inquit, manibus effeci, ut talis (& trophæū monstrauit) esset Mezentius: de arrogantissimo rege, deorū, adeoq; Martis ipsius cōtemptore & irrisore, hæc spolia mihi relata sunt: has ego futuri successus primitias me cōsecutū letor, & vos vnā mecū, ut par est, lætamini. Sequitur nunc, ad oppidū moueamus, ut qui equo cāpo hostibus superiores euasimus, eosdē quoq; arcta obsidione pressos subigamus, & ad imperata faciēda cōpellamus. Certē enim, q̄ in cāpo nos amplius laceflat, difficilē existet. Animos itaq; vestros ad arma redintegrate, & triumphū vobis, p̄pter exploratā victoriæ spem despondete. Cū signa in castris reuelli, & dijs bene iuuatibus cū fælici augurio facilē reuelli cōspexeritis, illico, sine cūctatione, actutū alacres sequimini. Istuc, cōmiliones mei, ante dicendū existimaui, ne vos postea im̄pūisa castrametatio, consilij mei nescios perturbaret: neue timor aliquis ad opus aggrediendū tardiores redderet. Interim dū hīc ab armis vacātes commoramur, cadauera fociorū, (quod manibus optatissimū, atq; honorificētissimū accidit, quodq; lumine castis superstites maximē debent) humo operiamus. Agite dū, viros magnanimos, & omni laudū præconiō cohonestādos (quippe qui sanguine suo salutē, gloriā, securitatē, libertatē, regnū nobis pepererūt) suprema exsequiarū pōpa condecorate, vltimūq; ijs honorē libentes meritō habetote. Æquissimū porro videtur, vti Euander parēs filiū, quē viuū, & victorem nō potuit, extinctū saltem recipiat: huic rei primū præuertendū censeo. In parziā igitur remittamus corpus nobilissimi iuuenis, q̄ profectō non ut imbellis, & eneruatus quispiā, sed ut bellicosissimū, animosissimūq; decebat, funere heu nimis p̄perato, in ipso ætatis flore cōsumptus est. Hæc ut dixit, nec absq; lacrymis, in tētorium cōcessit, vbi exanimū corpus ab Acete longæuo (quem quondā armigerum suū, Euāder abeunti filio comitē, atq; custodē, sed auspicio parū secundo adiūxerat) seruabatur. Circūfuderāt iacentem Arcades famuli, & magno numero Troiani, sortem dirissimā lamentantes: Troianæ itē mulieres ancillæ aderant, quæ more patrio, sparsis crinibus, ploratus apud mortuū instar præficarum edebant. Postquam autem Æneam introeuntem viderunt, tū deuiq; pectora oēs percutere, altissimos dare gemitus, & collacrymari miserrimē. Est enim naturā cōparatū, ut in rebus tristib; & luctuosis, amicis, ac notis interuenientibus, dolorē animi, & lacrymas non renouemus modō, sed augeamus etiā: quasi hoc modo ad communionem luctus eos inuitantes. Æneas vbi vultū illū candidissimum, & nec in ipsa morte deformatum, præterea luctulentū in pectore minimē adhuc piloso, sed leui, ac iuuenili vulnus aspexit, vulnus, inquā, à Turno illatū, de integro lacrymæ illi, & quidē largius per ora fluere cœperūt, cum verbis huiuscemodi. Eheu mi Palla, siccine mihi raperis: Quid contraria fortuna faceret, si secunda hoc fecit? Prō quantum læderet irata, si sic læsit propitia? Ergone in fatis tuis erat, ne regna nobis destinata videres, ac triumphis nostris interesses, victorq; ad ciues tuos redires? Quid respondebo patri tuo, qui te in fidem meam tradens, meq; cōplectens, fideliter monebat, nihil in bello negligendū putarem, omnia circumspicerem, rem mihi futuram cum gente potenti, & valida, cū hominibus duris, & acribus, quales videlicet ipsemet expertus erat? Forsitan nunc etiam inani spe alitur, preces multas concipit, dijsq; pro tua sospitate sacrificat, cum nos te luce cassum, vanis, id est, nihil profuturis tibi non sentienti, obsequijs prosequamur: sed quibus tamen nosmet adhuc spiritum de cœlo ducentes, desiderium tui quoquo modo lenimus, & consolamur. Tu interim Euander, secus quam credidisses, crudeli plaga filium necatum aspicias. Et hic erit reditus noster gloriosus, si dijs placeat: hæc tibi de Pallante incolumi restituendo data fides. Atq; hoc quidem malum eō te grauius premet, quod aduersus opinionem tuam euenit: meditata enim, & prouisa tolerabilius p̄feruntur. Veruntamen vna res in isto grauissimo tuo casu quantocunq; te solatio mulcebit, quod non auerso, sed aduerso vulnere, occisum accipies gnatum tuum: ut ei mortem tanquam degeneri, ac fugitiuo iratus optare non possis. Hem, quantam tu huius adolescentis interitu, Ascani, quantam iacturam Italia facit? Tu socium & amicum fidelissimum, maximeq; his temporibus

Luctus ingēs
super Pallan-
te exanimi.
Sic ait il-
lachry-
mans.

necessarium: illa tutorem, ac propugnatorem suum amisit. Euander vitam diutius propagare nequit: in Pallante quæ locata manebat fiducia, vniuersa simul in nihilum abiit. Huiuscemodi verbis effusa querimonia, tolli corpus ad asportandum in patriam iubet, ac de toto exercitu millenarium, partim Troianos, partim Tuscos, partim Arcadas deligit, qui regiū funus honoris amplissimi, atq; adeo extremi caussa ducant, quiq; patris Euandri dolorem alloquijs, & præsentia sua mitigent: cum etiã hinc p̄spicere queat, tanto virorū lectissimorū numero, rebus nõdum in tranquillo cõstitutis ad se misso, multū sibi, multū quoq; tributum filio. Mitigēt dolorem, dicebam, non, penitus tollant: tantum enim futurum apparebat, ut ad illius acerbiterem, & magnitudinem nihil posset accedere, atq; idcirco nullam cuiusq; medicamento efficacitatem eo curando respõsuram. Attamen nihilominus ærumnoso seni hoc officij genus, exiguum quidem, sed meritis eius omnino debitum præstandum fuit. Hortante igitur beneuolentia, qua erant in viuum, & insuper Æneæ iussis vrgētibus, capulum seu pheretrum de viminibus virgultisue in speciem cratis contextit: desuper ex frondentibus ramis pro ymbraculo quasi quandam cameram addunt: herbas molles insternunt: cadauer superimponunt, viuo quam mortuo similis. Talis quippe color eius, qualis violæ, aut hyacinthi, quando puellæ digito ad sertum netendum decerptus, languescere quidem incipit (nempe cui terra mater & alitrix sufficere vigorem desijt) veruntamen fulgorem adhuc, pulchritudinemq; pristinam retinet. Profert Æneas vestes binas, vtrasq; à Didone ipsamet summa voluntate cõfectas, & ab eadem in magni amoris argumentum sibi donatas, sanè sumptuosas, auro nimirum intertexto, & purpura constantes. Hoc tam insigne munus, & laborem reginæ, iure sibi charum cum Pallante diuidens, cum altera mcestus inuoluit: caput item flauicomum in rogo breui arsurum velo contegit. Mandat insuper, illa spolia, quæ de præda Laurenti idem Pallas acquisierat, in vnum colligi, & ordine anteferri, additis equis, & manubijs, quas hosti idem ademerat. Adijcit & captiuos aliquot, reuinctis ponè manibus, qui eidem inferiæ mactarentur, suoq; sanguine rogales flammæ respergerent. Adhæc negotium certis datur, qui trophæa ducum à Pallante cæforum, affixis ad singula nominibus præportent. Acetes senex, cuius supra mentionem faciebamus, sic erat mœrore debilitatus, ut per se incedere absq; ducibus nõ valeret. Ducebatur itaq; seu trahebatur potius, pectus pugnis liuidum, faciem vnguibus laceram sibi reddens, & quandoq; pronus, utpote viribus defectus, humi cadens. In eadem pompa erat videre currus illorum, quos de Rutulis Pallas obruncauerat. Quid dicam? Æthon eius equus, ferox planè & bellicus, sine phaleris, sponte, & grandes guttas instar lacrymarum ex oculis emittens, perinde quasi esset humani sensus compos, dominiq; sui interitum pro eo ac deberet, acerbè ferret, sequebatur. Præferebantur quoq; hasta & galea: nam arma reliqua cum balteo Turnus eius interfecto sibi sumperat. Vltimi eunt Arcades, Teucris, & Etrusci, scutis inuersis, & mucrones hastarum terræ opposcentes, omnes longè mœstissimi. Postquam pompa tota ante conspectum Æneæ processit, qui & ipsemet aliquousq; in funus prodierat, rediturus in castra, ad reliquorum curandam funerationem scilicet, paulum substitit, & altum suspirans, nos, inquit, iam ad alias lacrymas, ad aliam sepulturam huius belli conditio vocat. Tu, Palla mi, in perpetuum aue & vale: nam te amplius oculis hisce meis non videbo. Hæc dixit, & in castra se recepit. Inuenit ibi legatos Laurento missos, qui symbola pacis manu prætendentes, puta ramos oleaginos, suorum corpora passim obiacentia in beneficij loco ad tumulandum petebant. Ob hospitium nuperum, & promissum aliquando Lauiniæ coniugium parceret, ne quid in extinctos etiam crudelius designaret. Æneas animaduersa postulati huius æquitate, annuit haud grauatè, & miratur vehementer, cur tãdem nulla in re offensus, aduersus innocuum arma compararint: cur inimicos, quàm amicos habere Troianos præoptauerint. Et quoniã vita defunctis pacè rogitarèt, satis esse indicij, eos adhuc animos seruare armatos, bellūq; cõtinuare decreuisse: se aut multò malle cum viuis pacè cõponere: ut qui nõ cupiditate aliqua sua stimulatus, sed satis, ac dijs (in quorum arbitrio sint res omnes) cogentibus, in ea loca ad sedem collocandã deuenit: nec aliena p vim, & rapinã inuaserit: sed q̄ essent sibi diuino nutu destinata ac tradita, iustè, pieq; vsurpare voluerit. Nec vos existimatote, ait, ex ijs q̄ gessi, me vobis vniuersis succēdere, aut vobiscū bellū gerere. Nõ ita est, non: cū Turno belligero. Totum aut hoc malum, & omnis ista calamitas, regis vestri peccato conflata est: qui

Pompa fune-
bris Pallantis
ducta.
Hæc vbi
defleuit.

Legatio La-
tinorū de cõ-
donandis ad
humandum
mortuis. Æ-
neæ respons.
humanis. ver-
ba Drancis.
Iamq; o-
ratores.

hospi-

hospitij fidem minimè sanctam, & inuiolatam habuit: promissum de filia rescidit: Turnum mihi anteposuit, per quem se tutum fore, falso credidit. Qui quidem si bellum istuc non pacto pacis, sed cæde sedari, & nos finibus his exterminatos cupiebat, oportebat ipsum mecum per se congregari: ne duorum nostrum causa, tot animæ morti obiectaretur. Superfuisse cui vel sua virtus, vel deus victoriâ, vitamque condonasset. Hoc tam cordato sermone legatos obstupefactos, & mutuùm intuentes, aliquamdiu silentiùm obtinuit. Deinde Drances homo magno natu, qui Turnum iuuenem oderat, & nullâ eius criminandi prætermittere occasionem consueuerat, sic respondit. Fama, Troiane heros, de te accepta, minor est virtute, quam hætenus militiæ demonstrasti: & cum fortitudinem tuam uilitarem, laboresque incomparabiles admirer, haud queo tamen statuere, fortior, an iustior perhibendus sis: utraq; virtute clarissimùm esse, asseuerantissimè dico. Quòd utinã suppeditaret mihi digna tuis laudibus oratio. Interea meritum tuum, & humanitatem istâ grata semper memoria prosequemur. Tua autem uerba, quæque benignissimè nobis concessisti, ciuitati renuntiabimus: & si optimæ uoluntati nostræ Fortuna uiam aperuerit, curabimus sedulo, ut rex semet stultitiæ coarguens, factumque suum omnimodis detestans, tecum in concordiam redeat, filiam tibi matrimonij iure copulet, Turnum ab se segreget, & aliam sibi uxorem querere iubeat. Quin etiam operam nostram ad exædificandam secundum fata tua urbem præmittimus. Ipsimet humeris nostris cæmetra, calcem, materiam cõportabimus: nec in tuo obsequio is labor nobis onerosus est futurus. Finierat Drances, & reliqui omnes legati idem sentire se, idem uelle uultu, & admurmuratione declararunt. Pactis ergo duodecim dierum inducijs, cõfusse, atque impune per syluas æquæ Latini, ut Troiani discurrebant, omne genus arborum struedis pyris ad incendenda cadauera præcidentes. His ira, ut scripsimus, occuparis, iam fama nuntia Euander, totaque urbs cognouerat, Pallantem interfectum, eius corpus frequenti comitatu aduentare: fama, inquam, nuntia, quæ nudius tertius uictorias eiusdem, & inclytâ in armis gloriam ibidem uulgauerat. Pallanti ex templo sumptis facibus (more uetusto, quo per noctem mortui cum facibus efferebantur, & tunc quoque noctis tempus erat) portis se effundunt, funeri obuiam procedunt cum planctibus. Vidisses collucentes uias longo flamarum ordine, & agros mille distingui luminibus. Qui corpus aduehebant, ipsi quoque plangebant: sic unum agmen ingens plangentium ex duobus efficiebatur. Quod simul ac scemina oppidum inire conspexerunt, ululatibus sidera ferire institerunt. Cum porro admodum tristarentur omnes, tum Euander parens tanto in luctu, & squalore uersabatur, ut eum nec corpus senio fessum, & inualidum, nec personæ regis grauitas cohiberet, quin per mediam multitudinem rueret, depositoque pheretro, super ipsum cadaver cum gemitu, ac fletu magno se proijceret, frigentibus membris diutius inhaereret. Postquam dolor aliquantulum remisit, uocemque reddidit, tum in hanc lamentationem linguam soluit, qua circumstantium animos plurimum concussit. Heu fili mi dulcissime Palla, qualè te misi? qualè te recipio? non hoc mihi discedens promissisti, non sic abijisti, ut sic redires. Fore te cautum, & circumspexitum, omnisque periculi prouidum affirmabas, & id in bello maximè opus est, ubi tot discrimina, ubi tam anceps, & lubrica fortuna. At enim penes me culpæ maior pars residet, qui cum non ignorare (experientia magistra doctus uidelicet) quantum ualere apud iuueniles animos ad audaciâ petendi decoris amplioris, primi in pugna successus, quaque essent delectabiles primæ uictoriæ, non debui te dimittere. O infaustum, ô dirum filij mei tyrociniû, ô irrita, & à uentis discerpta uota mea. Tu terque, quaterque beata, ô coniux, quæ prius lucem hanc reliquisti, quæ tristissimam isthanc mecum calamitatem subires. Non lides communis, & unica sobolis nostræ nimis imaturum, ac miserabile interitum: non sentis ruinam, & occasum nostræ familiæ, atque generis. Ego autem illi superstes relinquo, quæ uita cedendo anteuertere conueniebat: natura siquidem ita fert, ut patres ante liberos decedant. Si in me scelus admisi, quia Teucros opibus meis adiuuandos putauit, & amicitia scelus cum ipsâ pepigi, persoluissem ipse pœnas Rutulis, ego reus occiderem, ac tu propter me, non ego propter te iacerem in lamentis, & sordibus: & honor iste exequialis mihi, non tibi exhiberetur: patientius certe mecum, quam tuum funus patria intueretur. Nec uos, Troiani, tanquam huius orbitatis meæ auctores insimulauerim: non ego me ob initam uobiscum societatem, qua mihi gratulor, Pallantem meum perdidisse iudico. Sed hoc fuit, debebatur tam funesta clades senectuti meæ: capiti meo hoc saxum diu impedit, semel tandem cecidit, ac me infelicem obtriuuit. Hoc unum solatiolum caduo, quod sic prepropere morte mihi ablatum est filius, ut antè

Pallantis corpus lugubriter excipitur, & rabiō Euandri eximium.

Etiam fama uolās.

ante tot Volscis interemptis, viam nobis in Latium muniuerit. Æneas aut in huius pompa funeris tam munificus, & liberalis extitit, ut addi nihil queat, & ego parens præstare quidquã magnificentius haud possim. Hoc etiã non nihil me delinit, mi Pallanta, quod ta multa virtutis tuæ documenta, trophæa nimirum cæforum abs te ducum portari conspicio. Talis omnino tu etiam esses, Turne, truncus videlicet indutus armis tuis, si mihi q̄ tibi nunc ætas, ac vires adessent. Verum imprudenter facio, qui vos à reditu meis questibus remoror: cum possitis denuo captis armis Turnũ morti dare, & hoc modo dolorem meum in voluptatem conuertere. Reuertimini igitur, & regi vestro meis verbis nuntiate. Quòd Pallante perempto in viuis maneo, non esse amorem huius lucis, quam odi etiam: sed Turnum eius dextera percussum audiendi cupidinem. Illum illa mihi, & filij mei manibus debet, Nihil esse, quod eius vel virtus, vel felicitas præstare optatius mihi queat, quam si Turno interfecto, & Pallantem viciscatur, & me orbem senem confoletur. Eius nex oēs mihi lacrymas absterget. Non me delectat vsura huius vite, nec fas: nisi dum Pallanti meo charum, & expectatum nuntium ad inferos perferre liceat, sumptum esse de hoste illius supplicium. Viuant hanc vitam, qui, cur mori velint, causam non habent. Viuant, quorum mentes nulli cruciatus rebus charissimis ereptis exedunt: mihi ad plures abire libet magis, quam vitam in continuo luctu trahere. Sed illa, quam audistis, causam facit, ut superesse diutius non recusem. Die sequenti, primo diluculo, cum mortalium genus ad opera consueta regreditur, quæ misera est eius conditio, cui numquam cessare licitum, nisi quandiu nox tenebris oĩa circumfundens, sopore claudit oculos: ergo postredie, Ænea, & Tarchonte mandantibus, pyræ per campum excitantur, in quas quisq; sui vel amici, vel cognati corpus, more maiorum imponit. Concepro igne fumus ad auras volat, ac cælum obnubit. Rogos milites ter pedestri, ter equestri circuitu cum funestis clamoribus lustrant: lacrymis etiam perfusis arma, solumq; irrigant. Multa existebat vociferatio, multus tubarum clangor: nam & tubæ usus quondam in funeribus faciendis viguit. Arma quoq; occisis detracta hostibus, & ipsorũ similiter qui cremabantur arma infælicia (utpote quibus se satis defendere non potuissent) iniiciebãtur. Præterea boues, sues, & ante inducias ex hostium agris abactæ pecudes inferiẽ addebãtur. Sollemnibus absolutis, stabat miles, & ardentes latè rogos tamdiu contemplabatur, quoad flãma pabulo deficiente vanesceret, & nox serpens abire compelleret. Haud segnius alia in parte infælices Latini (ut qui nihil cõmeriti, in causa aliena & perierant, & perituri erant) pyras creberrimas moliuntur: plurimos etenim de suis desiderabant, clademq; multo maiorem acceperant, quam dederant. Corporum aut alia humo obruunt: alia in finitima loca mittunt, eorum scilicet, qui è longinquo venerant: alia suis quæq; vrbibus destinant: cætera & numero, & honore cõfusa incendebantur, agris vñdecunq; collucentibus. Die tertio pars vtraq; mœsti de cineribus permixtas cõmilitonum reliquias eruunt, & calentes adhuc tunulis commendant. Sed intra oppidum ciues luctu furebant, & complorationibus per-

Cremantur viriq; corpora.
Aurora interea.

Luctus Laurentum, Turni execratio, legationis frustratio.
Iam vero in tectis.

sonabant ipsi parietes, cum matres filios, nuptæ maritos, germanæ fratres, pueri parentes deplorarent, atq; in Turni caput maledicta oĩa congererent, qui eius, quam amaret potiundæ, tam vastum belli incendium excitasset. Ipsius esse negotium, ipse pugnaret, ipse discrimen adiret, qui splendidissimum nomen, & Italiæ regnum sibi concupisceret. Drances oleum camino, quod dicitur, & verbis maiorem Turno apud populum creabat inuidiam. Fidem etiam Legatorum testabatur, qui ex ipso Ænea coram præsentibus audissent, cupere se Turnum solum, quicum decertaret: hoc enim iustum videri: iniustum autem, tot ciuium millia gratis occumbere. Contrà, inuidiam hanc leniebant quorundam erga Turnum studia, idq; reginæ dabatur, quæ iuuenem impensè diligebat. Præterea trophæa compluria, ante id tempus ab eo deducibus cæsis erecta, illum gratiosum faciebant. Verum ecce in hisce tantis motibus, & malis aliud malum. Legati ad Diomedem, veterem Troianorum inimicum, ad auxilia petenda missi, ex Apulia, & vrbe Argiripa, tristes remeant: nec tantas impensas, nec munera, nec preces ad virum permouendum quidquam valuisse, regem docent: iustos aliò petitem ire: aut, si rationibus suis consultum, ac prospectum velent, de compositione cum Troiano facienda cogitare. Lætinus pendere animi, ac nescire quò se verteret. Perspiciebat enim manifestè, diuinitus Æneam tenuisse Italiam, diuinitus cum defendi, quando deorum offensam tanta sociorum cædes oppidò argueret, quorum sepulcra essent ante oculos. Quamobrem tam asperis,

& ex-

& extremis Reipub. temporibus, ut quisq; erat ætate, nobilitate, auctoritate, cōsilio præstantissimus, ita eum primū ad consilium accersit. Omnes festinanter in regiam cōcurrunt. Ibi postquā in medio, ipse æuo, & sceptro maximus confedit, legatis præcipit, uti palam, cunctis audientibus Diomedis responsum renuntient: nam ipse singula seorsum ab ijs intellexerat. Facto igitur silentio, Venulus legationis princeps sic exorsus est. Omnes viæ, quamuis longæ, difficultates, ô ciues, toleranter, ut par fuit, superauimus: iter propositum cōfecimus: ipsum Diomedem, & quas habet sub signis legiones, urbem item, Argosippion ab eius patria cognominatam (quam in ea Apuliæ regione condit, quæ Iapigia nomen habet, monte Gargano inclyta) vidimus, Principem ipsum consalutauimus, nostrasq; dextras illius uictrici dexteræ, qua nimirum Troia expugnata est, copulauimus. Concessa deinde quæ vellemus dicendi potestate, primū dona ad animum conciliandum offerimus: qui simus, vnde veniamus, & quam ob causam, exponimus. Bellum à Troianis inferri nobis: ad id propulsandū eius nos opem efflagitare. Ille benignè, attenteq; nos audiens, placido vultu, & sermone in hanc propemodum sententiam respondit. Quoniam inde à maioribus, atq; adeo à Saturni sæculo, qui per nostras oras regnauisset, consilia pacis & togæ socia præ tumultuosis ac bellicis semper amplexi essemus, ex eoq; non mediocres vtilitates hausissemus, se mirari sum opere, cur nunc transuersim acti, usq; adeo salutis, & vtilitati nostræ contrariam voluntatem, cum ignotis bellorum gerendorum susciperemus. Non est tutum, inquit, cum hac gente ad arma descendere, quam violare inexpiabile nefas. Multis & horribilibus detrimentis affecti, & afflicti sumus, quæ Troiam oppugnauimus, & deleuimus. Nam ut taceam, quæ per obsidionis tēpus in ipso agro Iliensi pertulimus: ut de Simoente fluuio celeberrimo, nostrorum cadaueribus oppleto nihil dicam, oēs propter scelus, & sacrilegium nostrum, dijs vltoribus tantis supplicijs, singuli per sua loca mactati sumus, ut vel hosti Priamo, si viueret, mouere misericordiam potuerimus. Minerua nos Græciam repetentes, atroci tempestate exagitauit: apud Caphareum montem Eubææ naufragium passi sumus. Nec in illa nauigatione quisquam eò delatus est, quò cursum intendit: sed quò illum venti aduersi reiecerunt, aliusq; in hoc, alius in aliud littus exiuit. Menelaus quidem ad Ægypti fines, vbi quondam Proteus regnum tenuit, iactatus est: ibi etiamnum exulat. Vlysses in monstra horrenda cyclopa, apud Ætnam incidit. Pyrrhus ad aras Apollinis apud Delphos ab Oreste transfixus, vitam cum regno perdidit. Idomeneus quoq; à suis ciuibus Creta pulsus, & ditione sua exutus est. Locri in Libyam ad Pentapolim proiecti sunt. Rex regum, & summus Græci exercitus ad Troiam imperator Agamemno, Asiæq; domitor, primo die, quo reuersus domum suam iniuerat, adulteræ vxoris Clytæmnestræ, & adulteri eius Ægisthi artibus, atq; etiam manibus nefarie iugulatus est. Mihi quoq; ut viderem Calydonem, & ad vxorem optatissimam redirem, dii noluerunt annuere. Neque verò hinc desierunt mala mea. Nam socij mei portento horrifico, & infando pœnarum genere in aues transmutati, per aera, & littora volitantes, flebilibus cantibus dolorem ob hoc suum testatum omnibus relinquunt. Huiuscemodi præmium, ex quo apud Ilium per suam temeritatem deos ferro inuasi, et Veneris manū vulneraui, expectandum mihi fuit. Quare, si sapitis, me ad talis belli societatem ne sollicitetis: quippe cuius antea tam luctifica extitit, & velis remisq; fugienda victoria. Sacramento coniurationis Troia occupata solutus sum: Troianorum odium in me nullum restat: causa aduersum eos præliandi nulla superest. Tantum porrò abst, ut pristinis eorum cladibus, per nos illatis, meisq; victorijs gaudeam, ut eas è memoria mea penitus penitusq; deleuerim: quarum tamē qui obliuisci velit, non faciliè inuenias: dulce enim est meminisse victoriæ, etiam in paruis. Auxilia igitur quæ petitis, quò minus vobis adiungam, religione impediō. Quæ attulistis munera, non sperno: sed si me audiatis, ad Æneam hostem placandum ea conferetis: procliuius eum hac ratione, quam armorum vi superabitis. Cum illo eminus, & cominus pugnaui: qualis sit in armis, non auribus audiui, sed istis oculis aspexi. Miranda virtus erecto scuto in hostem pergentis: validum robur hastam contorquentis. Certum est, si alios præterea duos huic similes Iliaca tellus edidisset, nūquam Græci Troiam, Troiani magis Græciam bello attriuisent: & fatis contrarijs qui modo lætitiā agitant, tristitiā & luctum agitent. Quò totum decennium in obsidione vnus vrbis cōsumpsimus, & tam serò triumphauimus, Hectori, & Æneæ tribuen-

Latinus fre-
quēs optima-
tū consilium
cogit, in quo
Venulus lega-
tionē exponit.
Ergo cō-
cilium.

*Latini de
Troianis vel
retinendis, vel
ad discessum
adiuuandis
sententia.
Ante e-
quidem
summa.*

*Drances in
Turnum cri-
minosa oratio.
Tū Dran-
ces idem.*

buendum scitote: qui cum animis, & virtute militari essent gemini, Æneas religio-
fior semper fuit. Ab eo lædendo abstinete: quibuscunq; conditionibus pacem & fœ-
dus firmatote. Si secus feceritis, non sine exitio vestro facietis. Intellexisti, Latine
rex, & quid de auxilijs senserit Diomedes: & quod sit eius de hoc toto bello consiliū.
Vixdum absoluerat Venulus, cum perculsi proceres, perinde cœperunt fremere, ut
cum rapido fluminis cursu saxorum obiectu fracto, ripę vndarum impulsu strepitant.
Postquam facta est quies, Latinus solemnia verba numinis inuocandi præfatus, ut
sublimi in folio confidebat, ita locutus fertur. Quemadmodum futura mala cui-
tari queant, rebus adhuc saluis, & integris prouidendum est sapientibus, non quando
iam ceruicibus incumbunt. Nos quoq; vtinam quod esset è repub. prius decreuissē-
mus, quam hostem prope in conspectu, & ad ipsa mœnia haberemus. Bellum formi-
dolosum, & impium cum hominibus diuino semine oriundis, quiq; dijs imortalibus
curæ sunt, quiq; nullis prælijs defatigari, nec victi etiam vinci possunt, cū talibus, in-
quam, viris nobis bellum est. Quam de suppetijs Diomedæis spem conceperatis, eā
eijcite: dextræ suæ quisq; confidat. Verumenimvero, quam angustæ sint res nostræ,
quāoia confusa, cōuulsa, & pstrata iaceant, ut nec ista fidentia erigere & cōfirmare
quenquā possit, ipsi pfectò clarissimè cernitis. Neminem ego ignauia accusatū volo:
quilibet præstitit, quantū in se fuit: omnibus totius regni viribus, & machinis pugna-
tum confiteor. Nunc, quid mihi diligenter cogitanti occurrerit, quidq; factu opti-
mum rear, paucis indicabo, vos audite attentius. Agrum habeo iuxta Tiberim, à sede
regni distantem procul, parum fructuosum. Versus occidentem longius extenditur,
ad ea loca, quæ olim Siculi habitauerunt. Rutuli & Aurunci mercede conductum ex-
colunt, & steriliora pascunt. Hunc totum pro amicitia coniungenda Troianis attri-
buere placet, si in his regionibus considerare tantopere cupiant. Hic sibi, si volunt, ci-
uitatem condant. Fœdus itaq; cum ijs feriamus: non ut tributarij, sed ut socij eadem
nobiscum libertate viuant. Quod si aliò ad aliam gentem malunt, & possunt commi-
grare, classē illis viginti, aut quotquot indiguerint nauium ædificemus: quod qui-
dem difficile non erit, cum tantum materiæ ad littus in promptu sit, ut ante arbores
cædere, & comportare nihil videatur opus. Ipsi formam, magnitudinem, numerum
nauium præscribant: nos ligna, trabesq;, instrumenta, & artifices fabricationi
suppeditemus. Mittamus insuper legationem honorificam, delectis centum viris
genere spectatissimis (quippe in tam graui negotio) qui oliuæ ramos, pacis insignia
præferentes hæc nuntient: fœdus nostro nomine sanciant; auri, argenti talēta, sel-
lam curulem, & trabeam regalia munera deferant. Hæc habui, quæ hoc periculo-
fissimo, ac difficillimo tempore expromenda censui: vos in commune consulite, &
rebus propemodum desperatis ac perditis, si potest, succurrite. Hic Drances pe-
rennis Turni aduersarius, & eius gloriæ (dissimulanter tamen) obtrectator atq; inui-
dus, opibus pollens, lingua quam manu promptior, factiosus, incerto patre, matre
nobili generatus, consilio non planè ineptus: Drances itaq; surgit, & sermone istius-
modi præsentis in Turnum exacerbat. Quod sentis, optime rex, & nobis ut sentia-
mus persuasum vis, in aperto est: nec verbis eget pluribus: & qui tibi adsunt in hac
consultatione, non nesciunt quid tempus postulet: sed eloqui cogitata non audent.
Comprimat aliquando spiritus suos is, cuius infaustis ominibus, & præfractis mori-
bus (dicendum est enim liberè, quamuis vulnera, & mortem mihi minitetur) tot e-
gregij duces ceciderunt, & tota squalēt Italia: dum Troianos vexat, ipse in fugā
præsidium sibi collocans, & deos etiam cælo conatur detrudere. sinat nos respirare
aliquando: sinat animi sensa edictare. Vnum istis, ô rex, quæ Troianis nuntiari, &
offerri decernis, adijciendum, & in eo nullius tibi metuendam violentiam arbitror;
nempe ut Lauiniam tuam Æneæ digno & te socero, & illa coniuge nuptum tradas,
atq; ita pacem fœdere sanctissimo, ac sempiterno stabilias. Sin autem adeo formida-
bilis est Turnus, rogemus eum, obtestemurq;, de iure suo remittat pauxillum: det
hoc regi, det patriæ. Quid tu nos miseros in fortunarum omnium, ac vitæ discrimen,
ô ipse horum malorum omnium, quæ non vnam urbem, sed vniuersum Latium in-
undarunt principium, causa, & caput, toties compellis? Si de cætero pugnandum
erit, nihil est cur salutem speremus. Quia igitur perijmus, occidimus, nisi tu ab ar-
mis recedis, te pacem poscimus, te oramus, sine iungi Lauiniam cui pacta est, & cui
eam fata pridem locauerunt: hoc pignore pacis nullū potest excogitari certius atq;
firmius.

firmius. En ego ante alios, ego quem tu inimicum tibi fingis, nec (ut verum fatear) esse admodum recuso, primus tibi supplico, tuorum te misereat, parce reliquis, deferuescat iste feruor tuus, acquiesce hac fortuna tua, victum te agnosce, & cedendo etiam tute tibi consule. Sufficiat vidisse tot funera, & agros passim cultoribus spoliatos. Si cedere turpe ducis, & famam factis extendere desideras, si tam es animosus, & regale cōnubium adeo tibi hæret in medullis, quin cum solo solus depugnas? Mortē subire pro patria, pro parentibus, pro charissima vxore, & suauissimis liberis laudabile ponitur: at tā multos vnus alicuius alieni caussa necari, quomodo probari potest? Scilicet, ut Turnus regiam puellam adipiscatur uxorem, nos tanquam triobolares animas, per campos sparsim, indefletos, & inhumatos iacere dignum est. Aude Troianum te prouocantem intueri, si vir es, & à maioribus minimè degeneras. Tam maledica oratione Drancis Turnus ira stimulante ingemuit, atq; in hanc vocē erudit. *Turnus maledictarege-rit, & bonam spem facit.*

Numquam es disertior Drance, quam cum res manus, non linguam postulat: & quoties concilium cogitur, primus aduolas: idq; vnum studes, ut plurimum blaterando gloriola augere. Sed alienum omnino tempus est, repleri verbis curiam, Talibus quę tu securē sesquipedalia funditas, quando mœnibus hostis instat, & iam fossę occisorum redundant sanguine. Tona igitur, tona ut solitus es, & me meticulosum appella, cū tu tot phalanges tuo gladio fuderis, fugaueris, & tot per agros trophæa statueris. Hostis nō longē ab oppido moratur: eamus, experiamur uter sit fortior. Quid dubitas? quid cunctaris? quousq; tibi Mars in lingua, & pedibus? Me à fuga præfidiū quæsisse dixisti. Ego fugi? qui Tiberim humano sanguine purpuraui: qui Pallante confosso totam Euandri posteritatem sustuli (nam eo omnis spes progeniei nitebatur) qui tot Arcadas vita, & armis spoliaui. Aliud loquantur, si viuant Pandarus, & Bitias, & illi, quos uno die mille ad Orcum misi: & quidem conclusus intra muros hostium, vnde me tamen victor liberaui. Nullam ais amplius salutem bello sperare oportere. O pessime vates, abi in malam crucem: tibi istuc, & Troiano vaticinare: neue cessa metu miscere omnia, nostras vires eleuare, populi bis victi arma extolle. Narra, nunc quomodo Græci duces Phrygas tremuerint: nunc quomodo separatim Diomedes, & Achilles. Adde mendacijs, si volupe est, etiam hoc, Aufidum retro ab æquore Adriatico cursum in caput reflexisse. Considerate autem, proceres, singularem perditū hominis nequitiam. Simulat me sibi esse pauori, cum eo nihil sit natura pauidius. Atqui id agit vnum, ut me apud vos in odium capitale rapiat. Facessat hic pavor, securus esto, non te interficiam: habitet in hoc sibi congruenti domicilio anima istæ ignauissima: fortibus viris tantūmodo perdendis exercitata est dextera mea, non occidit culices. Ad te, magne pater, & ad ea, quæ in consultatione posuisti redeo, si nulla est spes reliqua in armis, & opibus nostris: si auxilijs adeo destituimur, & semel in fugam dati, funditus interijmus: si fortuna insuper tam hostiliter nobis aduersatur, ut de cætero nos respectura non sit, me quoque auctore, pacem, supplices manus tendentes petamus. Quamquam si in nobis esset virtus antiqua, mori mallems, quam ab hoste pacem petere: & laudo eum (Mezentium) qui prius quam tale quid videre cogeretur, in mortem se præcipitare non dubitauit. Sin autem nec opes nos deficiunt: nec robusta, & adhuc à laboribus integra iuuentus deest: si auxilia vrbium Italicarum maiora, quam necesse foret, suppeditant, præterea, si Troianis quoq; ipsis sua cum multo sanguine constitit gloria, quid est, quod ipso aditu demittimus animos, & ante tubam contremiscimus? Superioris temporis detrimenta futuris successibus emendare, ac refarcire licebit. Multa in melius dies ipsa mutauit, & fortuna plurimos ex alto in imum demersit: ac vicissim ab imo in excelsum, quasi per ludum sustulit. Fortunæ magna est dominatio in vtramq; partem, quæ res humanas fingit, ut lubet. Esto, non iuuabit nos Diomedes: at iuuabit Messapus fortissimus, & Tolumnius fælicissimus: à tot item populis submissi duces præclarissimi: nec modicum reportabit decus Latina pubes. Quid memorem Camillam ducentem è Volscis turmas equitum instructissimas, & ornatissimas? At enim si Troiani omnino me solum deposcunt, & in eorum vos sententiam concedere vultis, quia me communi bono tanto esse obstaculo censetis, ut nisi solus dimicem, respub. occasura credatur, nō ita rudes, & inexercitatae sunt manus meæ in victorijs adipiscendis, ut tam eximiæ laudis tam certa spe proposita (nempe, ut solus

lus prædicer seruasse rempub.) quidquam velim refragari. Solum me Æneas postulat, & prouocat: hoc oro, hoc opto, ut solum: nolo enim parare mihi inuidiam, si forsitan Dauces, dijs homini peruerso iratis, pariter occumbat. Sin autem virtus me, & gloria comitabitur, nolo imbellissimum, atque inertissimum in alienæ fælicitatis communionem venire, si, meis pugnans auspicijs, victoria potitus fuerit.

*Aduentanti
propius urbē
Æneæ, Latini
ad resisten-
dum se cōpa-
rant: matrona
Palladi sup-
plicatū eunt.
Illi hæc
inter se.*

Dum tempus à consilio sententijs, ac mutuis insectationibus eximitur, Æneas copias ordinatim dispositas ad oppidum adducit. Accurrit anhelus, qui regiam, & urbem vniuersam nuntijs implet horribilibus. A Tiberi Troianos cum Etruscis acie distributa progredi, & campum operire. Re insperata populus maiorem in modum conturbatus, nec minus ira efferatus, ad arma frequens conclamat, arma iuentus fremit. Primores (utpote ad quos publici periculi provisio, depulsioq; pertinebat) lacrymas non tenebant: nec erat vnus, idemq; omnium sensus, cum his Turni, illis Drancis oratio plus arrideret: & audiebatur clamor dissonus, variumq; murmur, quale quid edunt in luco aues, aut in fluuio Padusa cygni. Hoc loco Turnus occasione inuenta: agite, inquit, ô ciues, nunc conuentus, & concilia celebrate, & otiosi, atq; inermes bona pacis dilaudate: dum interea hostes in nos ruant, & tanquam pecora contrucident. Hæc tantum effatus, è regia continuo se proripuit. Voluso mandat, Volscum peditatum, Rutulumq; in armis paratum habeat: Messapus, Catillus, & Coras duo fratres equitatum ducant: partem ad custodiendas portas, & ad vrbis præsidium in turribus relinquit. Latinus instantis exitij metu confesum, totamq; tanti negotij deliberationem deserit, & in aliud tempus rejicit: semet castigat, qui desponsam semel filiam Æneæ subtraxerit, cum istis nuptijs ingentia sibi, & vrbi commoda parere potuisset. Alij fossas ante mœnia faciunt, saxa, sudes ad hostem arcendum eò congeruunt. Buccina signum ad defendendam urbem datur. Ipsæ quoq; mulieres, & imbellis atas cum telis muros complent: extremo discrimine ita cogente, omnes se pugnae accingunt. Regina ad templum Palladis in arce situm, matronis stipata quam plurimis vehebatur, & eidem munera portabat. Hærebat illi Lauinia, cuius connubium hanc omnem procellam excitauerat. Oculos deiciebat, ut virginem per publicum incedentem oportebat. Templum ingressuræ, thuris odores incendunt, & à limine clamore flebili deam bellorum moderatricem orant, latronem Phrygium compescat, tela eius confringat, terræ ipsum affligat ante portas vrbis, ut à faminis etiam, & pueris cum ludibrio de mœnibus spectetur. Turnus furioso similis, ut mox præliaturus, arma capessit. Iam lorica, ocreas auro distinctas induerat, gladium lateri accommodauerat, nondum caput galea tectus: cū ab arce decurrit, totus apparatus aureus. Sic porrò gestiebat, quasi iam vicisset. Prorsus instar equi generosi, qui abruptis loris fugit à præsepi, et carapo vacuo potitus, exilit gaudio: hinnitu complet aera, & per colla erecta volatibus iubis, aut armenta equarum in pastu, aut flumina sibi nota petit.

Turnus Camilla dat madata, ipse insidias Æneæ locat.

*Obuia
cui Vol-
scor.*

*De Camilla
educatione.*

Cum Volscis equitibus Camilla, porta exeunti occurrit: honoris causa ex equo descendit: idem reginam, imitati comites faciunt. Sic verò illum allocuta est, ut diceret, si liceret fortibus de semet bene sperare, seu ex conscientia virtutis audere, se ausuram aliquid, venientiq; exercitui ultro occursum, & primum imperum excepturam: ipse ad muros subsisteret in præsidio. Turnus intuens amabiliter venerandam virginem, vocat eam ornamentum Italiae: negat se eius tantæ virtuti pares aut agere, aut referre posse gratias. Quia igitur tam excelsus, & inuictus illius animus sit omni laude superior, se illum tacite admiraturum, laborem autem cum ea diuisurum. Improbum illum Æneam, ut fama vulgarit, & exploratores retulerint, equites expeditos præmisisse: ipsum cum peditibus per montis iugum ad urbem accedere: hunc se in sylua proxima, biuijs faucibus obsessis excepturum: ipsa se cum Messapo Latinos ducente, & cum Tyburtis manu coniungeret, ducis munere vnâ fungeretur, & cum Tyrrheno equitatu cōfigeret. Deinde & eundem Messapum, aliosq; duces cohortatus, quò dixerat, ire maturat. Vallis est flexuosa, insidijs peropportuna, vtrinq; denso clauditur nemore: semita per illam angusta, & obscura. In monte planities non multis nota, hosti quidem ignota, eò tutissimus receptus, seu dextrâ, seu læuâ hostem aggreddi. Inde etiam saxa licebat in prætereuntem deuoluere. Hanc vallem sibi exploratam infedit Turnus, Æneam expectans. Interea Diana Opim, vnam de virginibus

virginibus suis tristior facta compellat. En, inquit, Camilla arcu, & sagittis, nostris videlicet armis prædita, bello se credit, unde nunquam est reditura, Et hoc tantò impensius doleo, quanto mihi præ alijs iam pridem est charior. Id quo pacto, faciam ut noris. Metabus pater huius, ob crudelitatem, & superbiam Priuerno, ubi regnabat, manu armata exactus, cum fugeret in exilium, pro vnico solatio infantem secum extulit, & à nomine matris Casmilla, leui mutatione Camillam nuncupauit. Cum aut, ne à persequentibus cõprehenderetur, loca sola adiret, fortè ad Amasenum fluuium deuenit, qui sumas iam, propter assiduos imbres videlicet, ripas exæquabat. Sola ei natatio relinquebatur, qua hostibus elaberetur: sed inde oneris cura, & amor illum dehortabatur: nec enim teneram prolem natando aut præse ferre, aut tergo sustinere poterat. Dũ huc illuc animum distraheret, ac versaret, vix tandem in hoc consilio acquieuit. Vt bellator, hastam trabalem igni duratã, & nodosam altera manu gerebat: huic mediæ puellulã corticibus inuolutam, & bene clausam cõmodè alligat, cælumq; suspiciens, & mihi eam pro ministra dedicans, ac meum numen implorãs, ut id faustè eueniret, adducto lacerto, vi valida illam trans flumen projicit: tanto motu aqua ipsa insonuit. Propius iam Priuernatibus insequentibus, eidem se fluuiio natandus cõmittit, tranat sæliciter, & in ulteriore ripa iacentem, iam mihi consecratam cũ hasta tollit. Nulla ciuitas Metabum publicè, nemo priuatim accepit. Quod si quis etiam secũ habitare ipsum voluisset, qua erat naturæ immanitate, ac feritate, eius consuetudinem refugisset. Vitam igitur agrestem, & pastoritiam in montibus, & syluis agens, puellam equino lacte sustentauit, quod ipse ori eius ex vberibus equæ indomitæ emulctum, infundere solitus erat. Vbi primũ pedibus insistere, & gressus moliri cœpit, in manus ei iaculum dedit: ex humeris arcum, pharetramq; suspendit: pro crinali aureo, & palla, tygridis eam pelle amiciuit. Iam tum torquendis telis lufitabat, & agitanda circum caput funda gruem, cygnumue ex aere deijcere didicerat. Fama celebratam, multæ per Etruriam matres nurum sibi contingere auebant. Verũ illa studio mei æternum pudorem complexa, & telorum, quam telarum amantior, suo cubili dignata est neminem. Nec mihi tam ægre est, quod militiam sectatur, quam quod aduersum Troianos militat: quibus & admiranda virtus adest ad bellandum, & incredibilis, ac perpetua sælicitas: quibus dijs beneuolentibus, & fati ita propitijs Italiæ regnum mancipio dabitur. Proinde ventos verberabit, & nihil efficiet. Quod nisi hoc tam inutile consilium suscepisset, etiamnum, & in posterum maneret (quomodo semper fuit) accepta & chara mihi, vnaq; & præcipua de meis comitibus. Eidem periculum aduenti subuenire, aut eam à pugna auocare vellem equidem vehementer: sed obisti fato, quo ad mortem vrgetur, non potest. Quamobrem age tu, cape arcum meum cum pharetra, & de cælo in Latium vadens, vbi bellum hoc infaustum, ac detestabile exercetur, inde sagittam ad eum configendum deprome, qui sacrum mihi corpus sternere ausus fuerit, siue is Troianus, siue Etruscus sit: nulli parcito. Ego postmodum nube cooperta, ne agnoscar, exanimum corpus cum armis suis, in despoliatum videlicet, in patriam, illic tumultandum referam. Hæc mortuæ faciam, ne planè nihil in eam officij contulisse videar. Exemplò Opis deuolat, obscura quadã amicta caligine: siquidem ad rem parum lætam, seu tristissimam potius. Interim (ut quò deflexit aliquantum, eodẽ nobis redeat narratio) equitatus Æneæ oppido sit vicinior, equitatus, inquam, per turmas dispositissimus, equis ipsis gestientibus, & victoriam quodammodo hinnitibus, & moribus lætis prænuntiantibus. Campi hastarum, armorumq; nitore latius refulgent. Contrà veniunt Messapus, Catillus, Coras, & cum ala sua Camilla, spicula intentant, tela iactant. Alteris in alteros tendentibus, tumultus, & equorum fremitus crebrescunt. Iam intra teli spatium ambo processerant exercitus, cum derepente in clamores erumpunt, equos concitant, cælum sagittarum crebritate obscurant. Tyrhenus, & Aconteus aduersis hastilibus impetu validissimo concurrunt. Aconteus tanta vi, & celeritate, quanta fulmen venit, aut è murali tormento saxum excutitur, statimq; perdit animam. Confunduntur ordines. Latini reiectis in tergum clypeis, pro munimento aduersus tela sequentium, conuersis equis ad mœnia fugiunt, fugientibus Troianus, & inter eos primus Asylas, inhaerent. Cum spatio non longo à portis abessent, retro versi, cum clamore vicissim

Velocem
interca.

Equestre cer-
tamen
At man^o
interca.

cissim hostem insequendo premunt. Quasi cum marini fluctus certis temporibus reciprocantur, talis erat tum facies. Bis Etrusci Rutulos in fugam compulerunt: toties ab iisdem compulsi sunt. Postquam verò vir virum legit, tertium, ac summo prælio conflixerunt. Tum audiri plurimorum expirantium gemitus, videri mixtim arma, corpora, equi semineces volitari in sanguine: pugnabatur enim quàm accerrimè. Orsiloachus hastam in equum Remuli nò audentem propius ipsum, ut se fortiorem, appetere, secundum aurem intorsit, quo vulnere bestia infaniens, in posteriores sese pedes erexit, & subsiluit: Remulus humi effunditur. Catillus Iolam, item Herminium, animo, corpore, & bellandi peritia egregium deturbat. Capite aperto, flauis crinibus conspicuus, humeris etiam nudis, seu non munitis, vulnere securus (id quod in magna temeritate numerandum est) incedebat, atq; ita in tela hostilia patebat. Hunc hasta per totos humeros traiecta, dolore ita contraxit, ut corpus quodammodo duplicaretur. Generatim dicam, passim sanguis per cædes funditur, & pulchra morte hinc inde occubitur: quippe in acie, non in fuga, ea enim mors verè turpissima est.

*Fortitudo, &
facinora Ca-
milla.
At medi-
as inter.*

Inter tantas cædes exultans, brachio expapillato, velut Amazon, pugnabat strenuissimè Camilla. Nunc identidem hastilia iaciebat, nunc bipenni constantissimè re agebat. Si quando pelleretur, conuerso arcu retrorsum iaculabatur. Circum illam, & pro illa etiam Larina, Tulla, Tarpeia lectissimæ, quas sibi de Italicis virginibus bello, & pace administras, sociasq; honorarias ascieuerat, fortiter dimicabant. Imitabatur Amazonas, cū apud Thermodoontē Thraciæ fluuiū, armis decertant: aut cū Hippolyten, seu Penthesileam è bello viatricem redeuntem, lætis acclamationibus comitatur. Camilla porrò tam expeditè, tantaq; cum celeritate in cædibus grassata est, ut quem primum, quem vltimum, & omnino quot occiderit (occidit autem innumeros) vix satis declarari queat. Interfecit ante alios Eumenium Clytij filium, nudo eius pectore traiecto: qui corruens in suo se sanguine versabat, quem ex ingenti plaga ubertim fundebat. Altera victima fuerunt Lyris, & Pagasus: quorum ille dum equo lapsuro frænos colligit, & adducit: hic dum inclinatum, atq; ad terram propendentem sustentat, tam repente percussus est vterq; ut vnum ictum diceres. Adiungit his Amastrum Hippotadis filium, & alios. Nullum deniq; spiculum eius vacuū incidit, singulis singulos hostium interemit. Ornytus inter fugientes incōsuetis armis, nempe corio bubulo pro lorica, & lupino capite pro galea, sparo insuper, quod est telum rusticum, in formam pedi recuruum armatus, & longissimo præterea corpore conspiciebatur. Hunc illa sibi persequendum, & trucidandum deligens, telo confecit, cum his verbis. An tu, Tyrrhene, te imbelles feras, quas ista armorum insolentia terrefaceres, in syluis, voluptatis causa censebas insectari? Venit tempus, quo per fæminas refutarentur dicta vestra inflata, & rerum penitus vacua. Tamen apud patrum tuorum manes hoc tibi erit honestissimum, cum te Camillæ manibus cæsum narra-bis. Postea Orsilochum, & Buten, vtrumq; immani statura, & vastitate, visendum è medio sustulit. Hunc quidem hasta, quæ collum inter lorica, & galeam patet, quæq; clypeus à læua dependet: illum, fugam simulans, & gyro breuiore sequentem aliquandiu ludificans. Tandem verò insurgens, quamuis deprecanti, securim repetitis ictibus in caput tam violenter illidit, vt galea diffissa, etiam ossa penetraret, ac cerebrum per faciem deflueret. Tum Aunus Auno, qui in Apénino habitabat, genitus, in eam incidens, primo aspectu stupefactus constitit. Hic inter Ligures, populū fraude, & astu nobilem haud postremus habebatur, quamdiu quidem artem mentien-di, fallendiq; ei factitare licuit. Postquam se captum vidit, ita, ut nulla via posset euadere, nec à tergo instantem Camillam auertere, solito more ad dolum, & versutiam suam confugit. Spiritus, inquit, tibi facit equus iste, cui infides, generosissimus, ac velocissimus, cum alioqui nihil sis, nisi fæmina timida. Descende in pedes, & mecum manum æqua conditione confere. Mox experiundo, vter iure laudandus, vtæue propter ventosam iactantiam pœna dignus sit, intelliges. Vulnerauit hoc verbum virginis animum: quare dolens grauiter, ut erat armata, in pedes desilit, equum vni sodalium suarum tradit, stricto cum ense, & scuto non picto (tunc enim primum bello succedebat) consistit. Aunus quasi iam victor, equo conuerso, subditisq; calcaribus, sine mora se aufert. Ibi Camilla, Ligur vanissime, frustra tibi paternis hisce artibus applaudis: frustra eas in me experiri voluisti. Nec tuæ te imposturæ ad pa-

ad parentem finent peruenire incolumem. His dictis, cursu citatissimo equitem antevertit, frænis apprehensis retinet, eum mactat. Non secus quam cum accipiter auium pernicies, ab alto montis saxo fugientem per nubes columbam insequens, comprehensam unguibus dilaniat, cruore in terram cum plumis defluente. Non si-
 bi negligendam hanc pugnam Iupiter existimans, Tarchontem Etruscorum ducem ad prælium accedendum irritat. Ille inter caesos, cedentesq; obequirans, nominatim multos reuocat, & ardorem illis dimicandi inijcit. Prò diuùm atq; hominum fidem, inquit, quid hoc monstri est? etiã faminam metuitis? O stolidi, itane vestra dedecora nunquam delebitis? semper ignaui. Famina vna velut inertes pecudes vos agit, tantam multitudinem. Quorsum arma, & ferrum gerimus? Atqui in nocturna illa prælia cum faminis effæminatissimi homines nequaquam segnes reperi-
 mini. Neq; tunc tardi estis, cum vobis chori sono tibiaz indicuntur: cum sacra in lucis cum epulationibus, & comotationibus celebrantur. Hæc fatus, equum in medios hostes admittit, paratus fortiter oppetere. Tendit autem terribili vultu in Venulum, dextroq; brachio eum complectens, ab equo deripit, & ante se in suo collocat. Exclamatur. Latini oculis sequuntur: ille per campum cum præda properat, cuspidem ab eiusdem Venuli hasta defringit, & qua parte ei vulnus lethale daret, circûspicit, illo contra nitente, & manum eius à iugulo suo repellente. Speciem referebat aquilæ, per sublime inter ungues serpentem alicubi raptum ferentis. Ille sinuosis flexibus obnititur, se arrigit, insurgit, sibilat: sed contra virget aquila, rostro tundit, volas interim. Exemplo ducis, & tam fælici euentu, in quo bonum omen inesse videbatur, commoti Etrusci, animis ingentibus in hostem impressionem faciunt.

Tarchontis ad suos obiurgatio, & factum memorabile.

At non hæc nullis.

Tum Aruns deuotus iam exitio, curiosè Camillam circuit, & quam commodissimam eius petendæ occasionem aucupatur. Ipsa vestigia obseruat, quoq; illa vel it, vel redit, eò ipse cum equo subsequitur, omnem aditum, abitumq; illius callidè explorans. Chloreus olim Cybeles sacerdos, equo insigni, & armis erat conspicuus, tectus lorica conferta lamellis æreis, in formam plumarum, ita ut sunt in corporibus auium dispositæ, figuratis: habitus purpureus, chlamys crocea & carbasina, quam, quò esset expeditior, nodo aureo collegerat. Tunica opere Phrygio laborata: suræ velabantur tegminibus, similiter artificio barbarico confectis. Arcus aureus, caussis aurea. Tam pretioso, & eleganti vestitu, tamq; decoris armis allecta Camilla, siue ut ea pro spolijs ad templa suspenderet, siue ut ipsa ijs vtens, venatrix in syluis pulchrior apparet, hunc vnum præ omnibus ad eadem captabat, & improuidè per aduersarium agmen discurrens, immodico (ut fæmina scilicet, qui sexus est impotentior, & affectibus imperare nescit) illius prædæ desiderio se incensam ostendebat. Tandem Aruns Apollinem precatur, per cultum, quem illi populares sui Hirpini (apud quos mons Soracte, Apollini sacer) adhibere soleant, cui de pinca materia ignes struant, & caussa pietatis, honorisq; illius per eos saliant, precatur, inquam, adiuuet se, ut tantam maculam, quantam ipse cum suis ex eo traheret, quod mulier tanto viris euaderet superior, tantaq; facinora sola ederet, sua manu delere posset. Haud se spolia occisæ ablaturum, nec trophæum ullum erecturum: ex alijs factis laudem aut inuenisse, aut inuenire posse. Nec curare, si domum reuertatur expers gloriæ, dummodo suo telo hæc mulier occumbat. Secundum precationem hastam conijcit. Apollo petita partim concessit, partim negauit. Vt Camillâ funderet, hoc ei dedit: ut autem patriam videret incolumis, hoc neququam dedit. Itaq; simul ac hasta per auras iacta insonuit, Volsci certatim in Camillam obuenterunt oculos, expectantes quid eueniret. Illa tota mente in alia re occupata, nec aeris stridorem percepit, nec telum desuper aduolans animaduertit, donec sub mammam exertam adauctum, cruorem virgineum altè hausit. Accurrunt repente comites, collabentem heram suscipiunt. Facto suo exterritus Aruns, inprimis fugit, partimq; lætus, partim metuens, non iam hastam in quenquam contorquere, nec Virgini se obuiam ferre audeat. Veluti lupus, qui pastorem, aut iuuenem in sylua lanxavit, priusquam agrestium ferro, iaculisq; confodiatur, sub ventrem cauda subiecta, quod timoris signum est, in montes, & nemora latendi caussa fugit. Perinde se è conspectu Aruns subducebat, mediæq; multitudini, ut ne agnosceretur, immiscebat. Moribunda Camilla telum, ipsis etiam ossibus infixum, conatur educere. Sanguine instar riui profluente defecta, terram petit, ingruente letho natant lumina, purpureus

Camilla interitus.

Tu fatis debitus Aruns.

reus ille oris color in pallorem cōmutatur. Sed antequam postremum effundat halitum, Accam de socijs fidelissimā, secretorumq; suorum oīm consciam ita affatur. Acca soror mea, hucusq; & viuere, & certare potui: nunc ex hac vita abeundū est, tenebræ me vndiq; obsident. Vade festinatō, & Turno vltima verba mea nuntia: remis & equis huc contendat, instauret exercitum, Troianos vrbe prohibeat. Vale. Cum his vocibus habenæ, & arma de manibus decidunt, corpus cadit, cuius se vinculis & nexibus magis magisq; anima exoluit, & capite in humeros collapsō, ad inferos excedit. Imēsus continuō clamor. Camillæ obitu pugna surgit asperior, Rutulis eā vlcisci cupientibus, Troianis autē tanta aduersaria sublata, certiozem vincendi spem

*Opis Aruntē,
Camillā vindicans, interficit.*

*At Triuicē
custos.*

Rutulorū fuga, & ad portas vrbis miseriam.

Prima fugit.

Turnus ad urbem seruandam reuocatur.

Interea Turnū.

ingredientibus: ideō se cum Etruscis, & Arcadibus densabant in cuneos. Opis Dianæ famula in mōte sedens, cōflictumq; securē contēplans, ut Camillam coniecit occisam, ingemuit, dixitq; Ah virgo, magno luiti, quod Teucris te opponere, deorū genti, & viris inuictissimis voluisti. Quid tibi à paruis Dianam in solis locis coluisse, quid arma, & artem nostram exercuisse profuit, siquidē pestem fatali quadam necessitate capiti tuo iminentem vitare haud potuisti? Veruntamen de morte ista tua oēs gētes loquentur, per omniū ora tu quoq; volitabis, & domina tua, cui seruisti, etiā in funere tuo ornabit te, nec inultam finet. Quicumq; enim vitam tibi ademit, ipse mox suam amittet. Stabat sub monte, terra in altum aggesta, antiqui Laurentū regis Dercenni monumentum, quod assitæ ilices obumbrabant. Huc se nymp̄ha confestim recipit, & inde Aruntem oculis vestigat. Quem ut armis illustrem, & animis tumentē vidit, illo non audiente (longius enim aberat) sed quasi audiente, ut affectui suo morem gereret, hæc ait. Quō abis perditē? agedum, huc accede, huc veni, ut te digno præmio pro Camilla occisa afficiam, & mortem tibi pro morte reddam. Necari te oportet eius telis, quam in Camilla despectui habuisti: quamuis hoc ipso dignus non sis. Tum eximit sagittam, curuatoq; quam maximē licuit arcu, ad eō, ut cuspis teli læuam, qua arcum tenebat, dextra cum neruo quem adducebat, pectus tangeret, in Aruntem emittit: qui simul stridorem audijt, simul vulnus sensit. Socij per obliuionem (quod diuinæ vltionis apparet argumentum) cadauer eius insepultum, alitibus, & belluis laniandum reliquerunt. Occasu imperatricis suæ conturbati equites Camillæ, primi in fugam conuertuntur. Fugiunt etiam Rutuli, & fortissimus ille Atinas: dissipati duces, deserti à militibus signiferi, vitæ suæ consulentes, conuersis equis ad oppidum conuolant: nec est, qui Troianis instantibus resistat: soluti arcus pendent ex humeris. Pedibus equorum, hominumq; altè sublatus puluis, versus moenia voluitur. Mulieres in muris, & speculis astantes, & id quod fiebat animaduertentes, luctifonis vocibus misericordiam mouent. Nonnulli qui primi per portas irrumpere moliebantur, cum præ multitudine simul non possent, & retro premeret hostis, ibidem confixi animas edebant, in ipso patriæ limine, vbi se tutos fore crediderant. Nitebantur alij portas claudere, nec socios quantumcunq; obsecrātes volebant intromittere, ne scilicet vnā hostem illis affixum intromitterent. Sæuissima ibi inter arcentes, & irruentes exorta cædes. Exclusi, in conspectu parentum lamentantium pars præceps in fossas impellebatur, & ceruices frangebat: pars nec portas oclusas cernens, & aliorum ibidem exitium nesciens, equis concitatis eas arietabat. Fæminarum turbæ, imbecillitatis immemores, propter amorem patriæ in extremo illo discrimine, præsertim ubi Camillam interfectam audierunt, stipites, sudes, & saxa deiciebant, nihil recusantes interfici. Ad Turnum in insidijs latentem in sylua, Acca missu Camillæ, ut dictum est, nuntium mœstissimum affert, Volscos deletos, Camillam preempram, hostes ad urbem esse. Ille subito dolore correptus, & voluntate item numinis, colles & nemora deserit. Vix in campum apertum exierat, & ecce Æneas saltus iam insidiatoribus vacantes ingreditur, montemq; superat. Sic ambo magno itinere ad oppidum contendunt, Turnus eius tuendi, Æneas obsidendi causa: nec longo ab se interuallo distabant. Æneas ut puluerem, & Laurentes est conspicatus, vicissimq; Turnus Æneam, & copias eius vidit, quōd esset vtrobiq; collecta manus, statim conflixissent, nisi nox superueniens moram rebus iniecisset. Ergo ante mœnia tendentes, ea vtriq; vallant.

Paraphra-

Paraphrasis
IN LIBRVM DVODECIMVM
ÆNEIDOS.

QVemadmodum in concilio celebri procerum Latinorum, cum esset relatum de summa repub. Drances Turnum voce lacefferit, eoq; adegerit, uti se solum cum solo Ænea manus conferturum (si in eo salus communis verteretur, amborumq; exercituum voluntates eodē inclinarent) non absq; fastu tamen, & multa sui confidentia promitteret, cōmeminisse te arbitramur. Æneæ cum agmine propius propiusq; urbem Laurentum accedenti, obuiam itum, & atroci pugna concursum: fusi fugatiq; cum Latinis Rutuli. Ergo illi infortunia sua reputantes (quippe qui iam alterum prælium irato sibi numine fecissent) nec meliora ominantes in posterum, vltra dimicandi cupiditatem omnem desperabundi abijciunt, coniectisq; in vnum Turnum oculis, tacite eum promissa flagitant: indignantes, cupientesq; in vna potius anima, quam in tot millibus periclitari imperium: præsertim cum tantis molitionibus, ac detrimentis aliud ageretur nihil, quam ut Turno liceret Lauiniam regis filiam domum ducere: quam ob causam, haud profectò satis æquam, tot capita ad mortem ruere, tot egregios ciues corpora sua projicere, minimè laudi dandum videbatur. An-
maduertens itaq; Turnus, in has se redactum angustias, succensus ira implacabili, quod recusare iam honestè nequit, id se vltro facturum iactat: similiter leoni, qui à
venatoribus lethali plaga conuulneratus, sæuit animosius, excussisq; iubis fremens, venabulum diffringit. Etenim exercitus defectio erat ei instar vulneris mortiferi: & quoniam nec discrimen præsens euadere, nec alienationem suorum lenire alia ratione potest, ut opinionem timiditatis amoliatur, bacchari, & furere incipit acerrimè, cumq; ferocia leonina ad regem adiens, eum truci vultu compellat, in hanc sententiam. Nihil esse in se moræ: non se commissurum amplius, ut de Turno quisquã conqueratur. Si imbelles Troiani constare sibi velint, nec detrectare quod se facturos sponderint, ut Æneam secum congregi patiantur, se utiq; congressurum: ipse rex sacrum fœderi sanciendo patraret, condiciones victis ferendas conciperet. Aut se illo die Asiaticum exulem sedentibus, & tanquam tragediam spectantibus Latinis morti daturum, cōmuneq; timoris, ac fugæ dedecus gladio suo aboliturum: aut, si secus ceciderit, suos Troianis seruitutem seruietes, cum Lauinia relicturum. E-
uentum pugne omnem dirempturum controuersiam. Excepit hanc iuuenis
furibundi turbulentam orationem ore & animo placidissimo rex Latinus, vir ætate
& sapientia venerabilis, & huiuscemodi verbis contra vsus est. Equidem laudo præstantem animi tui fortitudinem, mi Turne, qua ne nimium fidas, caue obsecro: nèe
omnia audendo posse confici arbitrere. Est enim, ubi timere, quam audere præstet.
Historiam veterem atq; antiquam hæc mea senectus sustinet: plurimis exemplis docere habeo, nihil non deliberatò agendum, & cum consilio: nedum rem tantam, quantam tu aggredieris. Etiam qui cauent, ne quid inconsultò ac temerè facientes, in aliquod malum deuoluantur, vix satis cauent, & sæpe cautores illi captos, ac deceptos sese doluerunt: vsq; adeo nūquã homini satis præcogitata sunt futura incōmoda. Quare quò te feruore, atq; impetu iuuentutis inconsideratiorem, & cōfidentio-
rem ad hoc duellum rapi considero, eo me cura maior sollicitat, ut tuis rationibus consulam, incertaq; casuum, vtiliter salutis tuæ, quæ mihi cōmendatissima est, metuens, mecum diligenter expendam. Si tu istoc certamine regnum quæris, manu tenes utique regnum, quod à patre Dauno, nullo inuidente, hæreditario iure ad te transibit: nec id paruum sanè, multis oppidis tua tuorumq; dextera in potestatem ac ditionem adductis amplificatum scilicet. Quod si hoc contentus nondum es, de meis opibus ad-

Furor, & audacia Turni.

Turnus ut infractos.

Dehortatur Latinus Turnum à duello.

Olli sedato respondit.

dam ad tuas. Ego enim (dijgratia est) virtute maiorum, & mea diuites diuitias possideo. Idem omnimodis ad te iuuandum, ornandumq; me dabo. Sin autem uxorem ista dimicatione consequi laboras, nullane per Latium, perq; agrum Laurentem, puella nobilis, nulla formosa prater meam Lauiniam? Immo verò multæ nobilissimæ, pulcherrimæ, & cum dote amplissima, quæ tuum genus haud dedeant: earum quamcunq; optaueris, tibi nuptijs despondebimus. Noli igitur, bone Turne, noli cum periculo capitis tui velle obtinere, quod ante pedes iacet: noli quærere, quod inuenisti. Quod deinceps dicturus sum, vulnerabit aures tuas, credo: sed da mihi hanc veniam, ut tecum aperte agam, & liberè, & animo dicta mea combibe. Non mihi solum, atque integrum fuit, sicuti cæteris patribus, dare filiam meam nuptui, cui vellem: hæc enim sibi facultatem dij assumpserunt, id quod non dubiè ex oraculorum, atq; vatium responsis intelleximus. Non tibi modò, sed cuiuis Latinorum procorum eam denegare, externoq; in matrimonium tradere iussus sum. Ego tamen (vide quid fecerit amor, quem erga te gero, & affinitatis vinculum, & coniugis meæ fletus assiduus, quæ te intimè diligit) religionem, & fœdus deorum securus contempsi, generum abdicavi: in abdicatum arma perfidiosè, atque impiè sumpsi. Quid emolumenti inde perceperim, quid attinet memorare, cum sit ante oculos? Calamitates bellicæ, & ærumnæ graues sceleris mei præmia sunt, quorum non modica pars ad te quoque confluit. Iterum, prò dolor, acie victi sumus, & ita labefactatæ foris, attritæq; res nostræ, ut cum difficultate nosmet, & nostra ipsis mœnium septis tueamur. Rubet, ac tepet etiamnum è stragibus nostris Tiberis, & campi adhuc ossium humanorum pleni visuntur. Verùm quid infanio? quid toties aliò menrem diuido? Mihi decretum est, Turno interèpto, Troianos in meum regnum accipere, & pro socijs habere. esto. Cur igitur istuc eo incolumi non facio? Cur tam dirum conflictum non præcido, & te, mihiq; tuisq; saluum, ac sospitem retineo? Quam autem malè dictabant mihi in circulis Rutuli, amici, & affines nostri? in quantam me vituperationem reliqua adducet Italia, si te petentem filiam meam, studentemq; meum fieri generum, & tanquam filium, ad mortem (quod dij auerrunt) quasi per proditionem tradidero, quia cum te seruare potuissem noluerim? Conuerte paulisper animum, quamq; sit varia, & anceps fortuna belli perpende. Quamuis acriter dimicantem, non semper victoria sequitur: nec frustra alata pingitur, cum è manibus frequenter euolârit: & vis Martis non rarò ab abiecto victorem perculerit. Ad extremum, tangat te miseratio patris grandæui, cui tu es vnicus. Hic nunc ex absentia tua mœstitudine non minima conflictatur. quantum ille luctum hauriet, ô dij immortales, si se per temeritatem tuã ad orbitatem deuolutum, omniq; solatio funditus spoliatum senserit? Vitam illi acerbam efficies, & mors tua illius erit interitus. Hæc Latinus, quibus tantum abest, ut emollitus sit Turni furor, magis etiam obduruit: & ipsa medicina, morbi incrementum ei facta est. Ergo mox, ut per iracundiam mittere vocem potuit, seu cum primum rex conticuit, sic ait. Quod optimi parentis, & fidelissimi monitoris est officium, id præstas, cum ob salutem meam in sollicitudine versaris. Sed te etiã, atq; etiam rogo, ne veta me subire, quod metuis: sine me, si ita casus tulerit, cum gloria potius referri mortuum, quam in vita manere cum turpitudine, quod necesse erit, si me huic pugnæ subduxero. Quamquam quid ego dico referri mortuum? Soline Troianorum gladij vulnerant? soli necant? Nos quoq; ô pater, lethalia tela iactamus: & nostri enses similiter ingentia facere vulnera, sanguinemq; haurire didicerunt. Non hîc perinde, ut apud Troiam, ei subuentura est mater, dum nulli visa, pedem referentem nube circumfudit, & manibus aduersarij insequentis eripuit: quando scilicet nihil propius factum, quam ut à Diomede mactaretur. Nunc quid ad hæc regina, licet audiamus. Percussit illico animum, quod de certamine accepit. Incendium iuuenis suo fletu conatur restinguere, cuius apprehensa dextera, sic fatur. Ah, Turne charissime quid agis? quò te præcipitas? cur te is perditum? fuge hoc certamen inire: nescio quid mali mens præfagit mihi. Per hæc lacrymas, testes doloris intestini verissimas, ego tui semper, quod scis, amantissima, quæ, quantum in me est, præ omnibus tibi ex me natam colloco, teq; generum ascisco: ego, inquam, te per lacrymas istas, per si quem mihi honorem habes? si quid Amatam reginam matertem tuam reuereris, te obsecro, obtestorq; vehementissimè, parce cum Troiano concurrere.

Responso Turni pertinax.
Quam pro me curam.

Flebilis obtestatio Reginae, & collacrymatio Lauiniae.
At regina noua.

Tu scilicet meo...
 generis...
 nostra...
 carebit...
 mulier...
 lacrymas...
 speciem...
 prædes...
 iuggerit...
 Quamodò...
 euolatu...
 in meo...
 in qua...
 Idmon...
 ne comit...
 incipit...
 festinat...
 donatos...
 supra...
 populus...
 excitant...
 accingitur...
 mortalitatem...
 daret...
 sinistram...
 Actoris...
 sententiam...
 nunc...
 inferiorem...
 Actore...
 Phrygem...
 eruditum...
 infaniebat...
 scintillare...
 facientem...
 truncum...
 Aneas...
 mitor...
 iram...
 tebatur...
 simillimus...
 cum...
 Meiores...
 nis...
 ne leni...
 nuntium...
 iraretur...
 in campo...
 curatur...
 fedit...
 reparato...
 hunc...
 lapsi...
 certantibus...
 diligenter...
 conferunt...
 copiarum...
 decant...

currere. Tu senectutis meę spes, & solamen præcipuum: tu decus eximium nostri nominis, atq; generis: tu columen, & gloria imperij nostri, cuius humeris domus, familiaq; nostra sustentatur. Quidquid tibi sinistrũ accidet, mihi acciderit. supereris? superero: carebis hoc lumine? simul carebo: nec enim Æneam intueri generũ, captiua & misera mulier potero. Impulit aures Lauinię maternus clamor, accelerat gradũ, visisq; eiusdem lacrymis, ipsa quoq; confestim pudore ingenuo candorem faciei suffundens, ac speciem candidissimi eboris purpureo colore infecti, aut rosę inter lilia rubentis præbēs, plorare instituit. Ibi Turnus in virgine defixa tenens ora, amoris alimenta suggerit, & ne tali coniuge excidat, maiore pugnandi desiderio inflammatur. Quamobrẽ paucis Amatae respondeat.

Oratam te volo, mater, ut cũ maxime, hoc eiulatu superfedeas, & me istoc tã infausto omine prosequendum ne putes.

Haud in meo situm est arbitrato, vtrum velim eligere. Pugnam detrectare non est integrum: in qua si cadendũ erit, cadam sanẽ: differre, & remorari fatũ meum nequeo.

Heus tu Idmon, abi ẽ vestigio, Troianoq; non bona dicta renũtia. Vbi dies crastina se extulerit, ne cõmittat exercitus, quiescant: alterutrius nostrũ sanguine bellũ finitũ, & incãpo aperto quæsitũ iri dicito vxorẽ Laviniam. Hęc effatus in ædes suas a-

ctutũ festinat, equos, ab Orithyia regis Atheniensiu filia Pilmuno auo suo honoris caussa donatos, stabulis p̄duci iubet. Erãt illi niueo cãdore mirabiles, & celeripedes, ut nihil suprã. Horũ fremitũ, lætitiãq; in partem boni ominis rapit. Ministri circumstantes popysmis edendis, & tergis, ventribusq; plaudendis, pectendisq; iubis feros excitabant amplius. Dehinc lorica m̄neam, auro interlucẽtem induit. Tum ense accingitur, quem Dauno patri eius Vulcanus fabricauerat: & ut quandam immortalitatẽ habere, frangi q; nulla vi, nulla vetustate consumi posset, ac celerius mortem daret, vndę stygij lacus im̄fererat. Ad hęc cristatam capiti galeam accõmodat, clypeum sinistra corripit, dextra hastã, quę more antiquo ad colũnam in medio domus, Actori nuper in spolijs ablata, stabat. Hanc ter quater concutiens, quasi animatam, ac sentiẽtem sic allocutus est, ut diceret, quę nunquam preces eius siuisset irritas, nunc tempus venisse, quo ei præstare operam salutarem posset. Non habere illã inferiorem dominum. Gestatam ante ab Actore viro magno; in præsens a Turno, etiam ipso Actore superiore geri. Concederet hoc sibi, ut sternere eius missu liceret Phrygem effaminatum illum, lorica m̄neamq; laceratam a membris reuellere, & capillum eiusdem crispatum, vnguentoq; delibutum fœdare pulueribus. Atq; hic quidẽ sic insaniebat, sic de cõstantia mentis deturbatus erat, ut etiã oculi sanguine, & igni suffecti, scintillare putarentur. Videre te crederes taurum mugitu magno vanos terrores facientem: quando nimirum pugnae cum aduersario tauro futurę præludens, arboris truncum, aëremũe cornibus petisset, & pedibus arenas violentus proruit. Interim Æneas, lætus offerri, quod votis pridem optauerat (quoniam erat naturã placidior, ac mitior, & a cædibus factitandis, fundendoq; sanguine plurimũ abhorrens) ad iram sese incitare, atq; ad imminēs, & iam denũtium certamen exstimulare nitentur, ut in armis suę virtutis documentum singulare relinqueret: Turni lögẽ dissimillimus, quippe cuius infaniam neq; Latinus auctoritate, & precibus, neq; Amata cum Lauinia obtestationibus, blanditijs, & lacrymis flectere, frangereq; potuerant. Mcestiores tamen suos, atq; in primis filium, quod ancipitem cerneret fore certaminis euentum, & illi ducis, hic parẽtis vitam, ac salutem haberet in charissimis, sermone leni consolatur, ac fata sibi annuere victoriam docet. Idmonem, quiq; cum eo venerant nuntium portãtes, Latino regi dicere iubet, paratum se, ipse modò leges meditaretur, quibus pars victa se constringeret.

Die postero secundũ solis exortum, in campo sub vrbem spatium congressui a Rutulis, Troianisq; definitur, & co-

quatur: in medio ara cespititia ad sacrum dijs cõmunibus Marti, Bellonę, Victorię

fœderis ergõ faciendum componitur, aqua, ignis, & reliqua necessaria a faciale, & patratato lineam vestem indutis, & verbena caput cinctis prouidentur. Egrediuntur, hinc ex vrbe Latini turmatim, iam securi, & otiosi, qui paulo ante trepida fuga elapsi, muris incolumitatem suam crediderant: inde ẽ castris Troiani cum Tyrrenis auxiliarijs, armis diuersi, & ita instructi, ut si continuò pes conferendus. Et erat hoc diligenter præcautũ, ne forte (ut sunt variabiles humanę cogitationes) mutato cõsilio, confertim ab hostibus peterentur, id quod est factum, ut audiemus. Vtrarumq; copiarum duces, auro, ac purpura conspicui obequitabant, suoq; muneri nequaquã deerant. Postquam signo misso in loca destinata recessum est, hastas terrę defigunt

Turno manes
inexpugnabilis,
arma capessit, et furit.

Ne queso
ne me.

Egressus vrbem, in campo
p̄mediũ.

Postera
vix sumo.

milites, & scuta deponunt. Quoniam autem campus suberat mœnibus, indiscrimi-
 natim omnis ætas spectatum festinauit, cū alij tecta, alij turre, alij portarum fastigia,
 quamplurimi muros ascenderent. Iuno è monte, cui hodie Albani nomen est,
 (tum inglorius erat, ac sine nomine quod Alba ad eum nondum extaret condita, à
 qua sic est appellatus) igitur ex hoc monte cæpestrem planitiem, ambos exercitus, &
 ipsum oppidum contèplata Iuno, huiuscemodi ferme dictis Iuturnã germanã Turni
 (cui Iupiter in stupri mercedem dederat, ut stagnis, ac fluminibus præsideret) aggressa
 est: non sanè quod eam diligeret, aut fratrem eius cordi haberet: sed potius sibi serēs,
 suæq; causæ cōsultum cupiēs, ne cadente Turno, conatus sui ad nihilū redigerentur.
 O nymp̄ha, honos & ornamentū fluminū, mihi inter nymp̄has acceptissima. Tu no-
 sti, quo pacto te reliquis puellis Latinis omnibus, quibuscū Ioui meo cōmerciū fuit,
 antetulerim, deam fieri passã sim, atq; in cælesti tēplo nō inuita collocarim. Nunc ti-
 bi rem auditu tristissimam prænuntio: ne tu tranfacto negotio, de silentio me, & sub-
 tracta ope incusare queas. Quousq; fortunæ dominatus permisit, & fata indulserunt
 rē Latinã procedere fœliciter, Turnum tuū, urbēq; Laurentum foui, ac turata sum.
 Hodie illum fato sinistro descensurum in certamen video, nepe cui mors in foribus
 est. Pugnam istanc, fœdusq; fœdissimū, quod iam iã fancietur, aspiciere præ mœrore
 haud sustineo: concordia, ob quam fratri tuo pereundū erit, neutiquã mihi proba-
 tur. Tu si quid pro eo efficacius inuenire potes, licitum illicitum (decet siquidē foro-
 rem pro fratre audere, & experiri omnia) ne omittas effectum dare: forsitan secus, quã
 formidamus, eueniet, & miseria ista prosperitate cōmutabitur. Vix absoluerat Iuno,
 cum Iuturna se dedit in lacrymas, pectus iterum iterumq; pulsans: utpote quæ causã
 dolēdi intellexerat, qua aut̄ via fratri opitulatum iret, nihil adhuc cognouerat.
 Hic Iuno, non flendi, sed præsidij afferendi, dum adhuc viueret Turnus, illud tēpus
 esse: præcipitaret moras, & quacunq; demū arte posset, germanum à propinquo in-
 teritu vindicaret. Rationem fore cōmodissimam, ut dissoluto fœdere bellum cōmo-
 ueret, quò miscerētur congregiando acies, & periculum à ceruicibus vnus in omnes
 transferretur. Meo istuc auspicio ausura es, ego auctoritatē facti huius non defugiã
 Dixit, & inter spem, metumq; dubiam, ac tristitię plenã reliquit. Intereares è
 castris prodeūt, Latinus spectabili pompa, atq; ambitu, coronã gestans auream, duo-
 decim insignem radijs, ad specimen Solis aui sui, è cuius filia Circe progenitum esse
 fama ferebat. Turnus hastilia duo præpilata manu tenens, bigis vehebatur, de cuius
 equis niue candidioribus supra meminimus. Ex altera parte Æneas, Romanæ gentis
 auctor, coruscus armis cælestibus, quippe à deo fabricatis. Latus eius tegebat Asca-
 nius adolescens, tanquam alter ab illo parens futurus Romani imperij. Sacerdos
 candida veste opertus, porcã, & agnum ad aram constituit. Tū ad orientem solem
 conuersis corporibus, mola salsa victimas respergunt, de earum frontibus defectos
 capillos, & vnã merum de pateris in ignem conijciunt. Secundum hæc Æneas stri-
 ctum tenens gladium sic precatur. Testes mihi estote ô sol, & tu ô tellus Itala, cuius
 secundū diuina pmissã possidendæ, tantos exantlare labores potui. Tu quoq; Iupi-
 ter omnipotens, tuq; Iuno, quam mihi meisq; nunc tandē propitiã atq; clementē
 esse oro: tu item ô Mars, cuius arbitrio bella geruntur: & vos ô fontium, ac fluui-
 orum numina, & quidquid in cælo, & in mari deorum est, inuoco atq; testor. Si me
 Turnus prostrauerit, filius meus, Troianiq; ex hisce locis Pallanteum ad Euandrum
 migrabunt, nec aliquando bellum reuocabunt, aut has terras populabundi incur-
 sãbunt. Sin (quod magis augurat mens mea, & ut augurium meū dij ratū faxint, quæ-
 so) penes me victoria steterit, nolo Italis Troiani iura dent: nec ego regium nomen
 auctoritatēq; assumam. Volo isdem legibus ambæ gentes pareãt nullo discrimine:
 in vnum corpus sempiterna amicitia coalescant. Sacrorum nouam religionem, ac
 deorum illorū cultum instituã, quos mecum è Phrygia extuli. Quam rem victis, & vi-
 ctoribus salutarem fore, nō habeo ambiguū. Latino focero armorum inferendorū,
 depellendorumq; curã, atq; adeo imperium relinquã: domicilio suo exturbabo ne-
 minem, ciuitatem mihi mei ædificabunt, Latinorum nullo aut sumptum conferēte,
 aut operã suã impēdente. Ea ciuitas Lauiniæ vocabulo cōdecorabitur. Hactenus Æ-
 neas: quem Latinus oculos, & dexterã in cælum tollens, talis dictione sacramenti cō-
 fecutus est. Per eosdē ego deos, Ænea, per oĩa elementa, per Apollinem, Dianam,
 deos inferos, per Plutonem ipsum iuro. Audiatur ius fasq; audiat Iupiter, qui missio ful-
 mine approbare fœdera consuevit. En aras sacris flagrantēs ignibus contingo, deos
 omnes

Fœdus percen-
 situr, & leges
 feruntur.
 Interea
 reges.

omnes testes appello, nullo auro iminutum, atque ruptum iri pacem, quam hac luce iungimus. Vt cunq; res ibunt, aliter fieri non poterit: nec mihi vlla violentia, vllusue terror hanc animi mei constantiam eripiet: non si naturarum existat extrema confusio: non si fractus illabatur orbis. Sicuti sceptrum hoc, quod mihi in manu est, nunquam frondebit, nunquam umbram porriget, ex quo semel a stirpe recisum, virgula sua, siue ramulos, & folia perdidit: postquam ferro detonsum ac delibratum, atque ex stolone per artificem aere exornatum, & in regale sceptrum conformatum est: ita ego nullo tempore fide mutata, a memet desciscam. Tali modo pacem conficiebant, societatemque in saecula duraturam paciscebantur, circumstante, & linguis fauente corona virorum illustrium. Turnus non iurabat: quippe coram praesente rege, cuius summa potestas, cum ipse dux tantum esset. Mox iugulantur, eo ritu, quo diximus, sacratae pecudes, & adhuc spirantibus, ac palpitantibus exta eximuntur, & plenis lancibus igni inferuntur.

Ceterum Rutulos, Latinosque acceptae conditionis poenitere: videbant siquidem re perpenfa diligentius, ob vires vtriusque dispariles iniquitatem certaminis. Diuersae tamen animi afficiebantur, cum alij pactis, & conuentis standum, alij foedus disturbandum opinarentur: quorum iudicium Turnus valde confirmabat, tacitus lento quodam, ac pigro incessu ambulans, deiectisque humi luminibus aram supplicis in morem veneras. Deformauerat praeterea vultum eius succiplenum ac serenum repentina macies, & pallor corpus iuuenile, viuudum ac floridum obsederat: quibus argumentis apparebat, eum metu mortis incessi. Iuturna his de rebus sermonem datum exercitui sentiens & iam labascere, ac nutare militum animos haud male diuinans, sese in formam Camertis mutat, viri antiqua generis nobilitate, & cum paterna, tum etiam sua strenuitate clarissimi. In acie media comparet, suis verbis rumoribus varijs occasionem subministrat. Quid facitis, inquit, Rutuli? siccine pudore omnem a vobis perfugastis, ut vnam animam pro tot millibus morti opponere non erubescatis? Quid ita verum? num quia vel numero, vel viribus hosti cedimus? nihil minus. Troiani, Arcades, Etrusci, Turno propter Mezentium infensissimi, omnes hinc sunt, in castris nemo remansit. Hos tamen nos paene duobus tantis superamus. Nam si singulis cum singulis concurrendum sit, & alterni duntaxat de nobis pugnet, multi aduersarium non sunt propter eorum paucitatem habituri. Intuemini etiam, quantum praeter ignominiam insit in ista monomachia dani. Turnus, qui se pro suis ceu victimam deuouet, ipse quidem hominum beneuolentia in caelum sublatus, famam astris terminabit: at nos propter hanc ignauiam nostram libertate pristina exuti, insolentes, ac superbos cogemur dominos propterea, quae magis velut de hostibus supplicia, quam ut de seruis obsequia exacturi sunt. Rebus secundissimis ebrij, in summa potestate modum tenere nescient. Istiusmodi cohortatione magis magisque pectora exarserunt: peruasit exercitum fremitus, & admurmuratio: inopinata denique rerum est subinducta conuersio. Qui enim pronuper a tot bellicis laboribus, adeoque longinquis defatigationibus quietem aliquando, & omnino certam se nacturos salutem sperauerat, nunc arma clamant, & foedus factum pro infecto duci gestiunt: ac Turnum velut imerentem exitio iniustissime destinatum miseratione prosequuntur. Ad hanc foederis religionem poluendam, incitamentum multo maius Iuturna, prodigium nepe caeleste adiungit. Aquila enim, ales Ioui sacer, ab alto deuolans, palustres aues insequendo agit. Post in vndas sese demittens, cygnum bene magnum magnis correptum vnguibus pro aera portat. Artoniti spectare Itali. Ecce autem volucres antea fugatam redeunt: facto agmine praedatrice cum clamoribus tandiu instat premere, donec volatu, & onere delassata, praedam remissam in flumen proijceret, atque in nubes, vnde venerat, reuolaret. Omnes consensu augurium ut faustum amplecti, & se velle proelio cum hoste contendere, significationem dare. Audacior ceteris Tolunius, altius exclamat, hoc esse, quod votis deos saepe rogauerit: agnoscere se fauorem numinis: proinde suo exemplo ferrum stringeret. Nam exule illum improbum (sic Aeneam pro contumelia nominabat) videri aquilam, quae Rutulos armis suis veluti aues timidam terroribus agitaret, regionemque alienam depopularet. Nunc itaque instar illarum, quas vidissent, auium, vnanimes in raptorem eiusque copias faceret impetum: ducem suum Turnum, iam quasi cygnum excellentem sibi raptum reposceret. Non feret, inquit, vim vestram, impressioni cedet, praedam restituet, confestimque velificans, ex hisce locis quam longissimam se abducat.

Sub haec verba telum in hostem torquet, pugnae initium: acclamatur vndique, & ardore concurrenti praecordia concalescunt. Fortem stabant inter Aeneadas fratres germani nouem, iuuenes eximia corporum specie, & armis radiantibus insignes, Gilippo Arcade, & Tyrrhena famina procreati. In hos directo missili, vnum per latus, quae bal-

Rutuli impulsu Iuturna foedus violant, bellum poscunt.

At vero Rutulis.

Pugna nona turbato foedere.

Dixit, & aduersos.

quà balteum fibula mordebat, transfigit. Fratrum, dolore, & ira ardentium partim gladios educūt, partim arcus expediunt, & ad vlciscendū morientem, se in hostē immittunt. Cōtra eos Laurentes nituntur. Vicissim in hos Troiani, Etrusci, & Arcades inuadunt. Sic dū paulatim hinc & hinc pugnantibus subuenitur, ad miscendū praelium pariter omnes incumbunt: tanto feruore, & tam cæco nisu, ut aram quoq; destruerent, titiones, crateres, sacrificijq; apparatus dilicerent, ac dissiparent: nihil pensi habentes, gratū id dijs, an ingratum foret. Tantum vero vtrinq; telorum spargebatur, ut ferreum quendā imbrem cælo præcipitare crederes. Latinus publicum fugit, vitāq; suā latebris mandat; deos fracto fœdere sceleratè violatos grauissimè cōquerens. Multi currus denuo instruebāt, ex iisdem pugnaturi. Alij equos iā infranatos, incendētes, strictis mucronibus se ad hostem cædēdum paratos ostendebāt. Messapus fœderis præter ceteros rūpendi percupidus, Aulesten Tyrrhenorū regem, quem ex insigni regio, seu diademate internoscebat, equo in aduersum cōcitato proterret. Is, ne tergū hosti præberet instanti, retro actis vestigijs, ad aræ disiectæ fragmina, quæ non videbat, offendens, supinus corruit. Derepente Messapus superuenit, & antequā surgeret (ne occasio optata periret) trabalem ex equo hastā in illū, impensè deprecantem intorquet, & insuper moribundū hostiliter subsānat. Hoc habet, inquit: id est magnū, & lethale vulnus accepit. Hæc victima, ut reor, aliquāto gratior dijs super ara ista mactata est. Latini a duolant, animā agenti spolia tollunt. Chorinæus fit illis obuius: qui mox nondū restinctum torrē ab ara capiens, contra ruenti Ebuso, plagamq; illaturo os perculit. Sic barbam hominis fufissimā, velut aridam syluā igne cōprehendente exurit: vstionem odor sequitur teterrimus. Adhęc sinistram in cæsariem eius implicat: corpus impacto genu humo affligit, gladio latus haurit. Podalirius Alsum pastorem in prima acie emicantem, ense nudato insequitur. Ille conuersus, agrestem securim tā validè capiti persecutoris illidit, ut cū mento diffusum penderet in humeros, ac cerebrum sanguine cōmistum in arma deflueret. Ibi Æneas vir religiosus, cassidem, quò agnosceretur melius, deponens, & inermem dexteram tendens, suos coercere, ac reuocare à pugna insistit. Hem quid agitis? vnde hæc tam repentina, & improuisa discordia, quæ in vestram redundabit perniciem? Ponite iras: sancitum est fœdus: dictæ pacis leges: soli mihi cum solo congregiendum. Periculum meum esto, omittite formidinem: ego conuenta mea dextera confirmabo, & Turnus morte sua sacrilegorū expiabit audaciam. Adhuc loquentem Æneam, allabens ab hostibus sagitta in crure lauciat: à quò, & fortuitōne, an deo aliquo dirigente venerit, comperiri non potuit: nemo, qui huius gloriosissimi facti laudem ad se transferret, inuentus est. Repetit igitur castra vulneratus. Quod simul vidit Turnus, & duces ob eam rem in mœstitia positos didicit, suspicatus inimicum suū mortifero contactum vulnere, ingenti cum spe successus audere, & occasionem vrgere incipit. Poscit arma, poscit currū, raptim cōscendit, habenas per se regit, ac prouolans non paucos interficit: aliquam multos semineces relinquit: quosdam rotarum lapsu, & pedib⁹ equorū proterit: nōnullos fugientes hastis figit. Quomodo Mars, cui in delicijs sanguinis inter arma profusio, apud Hebrum Thraciæ fluentum clypeum concutit, bellum concitans, & rabie incitos equos per campum dimittens, qui ventos propemodum currēdi celeritate anteuertunt, tota regione vngularum pulsu resonante, currumq; stipantibus Iris, Insidijs, Pauoribus, ac Terroribus, præclaris utiq; comitibus: sic Turnus medio tumultu quadrupedes suos ex sudore fumantes, vngulisq; rorem sanguineū (ppter calcata cadauera) & arenas cruore perfusas spargētes, ad cursum impellebat, & dictis amarulētis hostes laceſſebat. Inter alios eminus Sthenelū, cōminus Thamyrim, & Polum occidit. Eminus quoq; Glaucū, & Ladem Lycios, Imbrasi filios, ab ipso patre educatos, & similiter pede, ut equo, congregi eruditos. Aliunde se ferebat Eumedes Troianus, vir bellicosus, Dolonis filius, Eumedis nepos, cui etiam nomine, quemadmodum animo, & dextra parenti, erat similis. Is Dolon, cum olim explorator ad Græcorum castra, ab Hectore missus, & ab eodem pro mercede Achillis equos, currumq; pactus accederet, Diomedes illi aliam dedit mercedem, ut deinde ad equos Achilleos non aspirauerit. Eumede itaq; iuniore, procul conspecto (id quod per æquora camporum non erat difficile) telo prius vibrato cum eum contigisset, curru illico superastitit: ex equo desiliens, prostrati, ac semianimis collum pede suo premens, gladium ei proprium extorquet, quo infælicem iugulat, sarcasmo addito. Habere iam ipsum, quod concupisset, iacere in

Æneas incerto auctore vulneratur: Turnus cedibus grassatur. Has inter voces.

iacere in agris Italię, quorū latitudinem corporis sui spatio metiri posset. Huiusmodi præmij donari, tales ciuitates condere, qui Turnum ferro aggredierentur. Statim ei comites ad inferos aggregat Buten, Chlorea, Sibarim, Dareta, Therfilochum, quem sternax equus p̄ ceruicem effuderat. Nec verò secus Turno, quacunq; niteretur (nitebatur aut vi maxima) aduersi cedebant cunei, retroq; pedem referebant, quam cedunt nubila Boreę, cum flatu vehementissimo sonans, pelagus conciet, & vastos ad littora fluctus prouoluit. Tamen Phegeus, vtcunq; etiam furenti, accerrimeq; instāti se obiectare, & apprehensis equorum frānis, licet citatissimo cursu raperetur, currum aliò detorquere ausus est. A quibus dū pendens vnā trahitur, lancea, quā inter equorum capita ad ictum patebat, feritur desuper: obstanteq; lorica, corpus illi tantummodo perstringitur. Hic ille nihilominus obtento clypeo, rem gladio gerere: cū cum in Turnū respicientem, atq; tota mente intentum, axis, & rota impulsum, humi deiecerunt. Quo factō Turnus de curru defluens, quā galeę lorica iungitur, caput misero amputat, truncum relinquens. Hunc in modum Rutulo saeuente, & ad orcum mittente frequentissimos, Mnestheus, Achates, Ascānius Æneam de vulnere cruentum, & gressum hastę nixu adiuuantem in castra reduxerant. Cui hoc vnum ægrè est, quod in acie versari, boni imperatoris munus fungi nequit. Patienter autem expectare tantisper, dum vulnus obligaretur, dum curaretur, non poterat. Manu sua infractam arundinem laborat extrahere, non sine dolore grauissimo: sed iucunditas, qua permulceri è conspectu copiarum suarum, & suorum alacritate dimicandi confueuerat, faciebat, vt quamuis acerbitatem pro nihilo putaret. Cum autem res tentata non procederet, quod proximum erat, mandauit, sectione ampliari vulnus, quò sagitta posset eximi, & ita in aciem redeundi, quo nihil opratius, licentia præberetur. Iapis erat, Iasi filius, senex, Phœbo, si quis alius, dilectus: quippe quem artem medicā docuerat, augurem, citharcedum, sagittarium fecerat, quę sunt artes Apollinis. Cæterum ille medendi vsum reliquis anteposuit, & dum patris vitam medicamentis, & auxilijs daretur extendere, facultatem mutam, hoc est, quę sermonibus, & eloquētia non indiget, exercere maluit. Stabat innixus hastę Æneas, nō sedebat, neq; iacebat: quorū tamen alterutrum debilitas corporis postulabat: stabat, inquam, & fremebat, non quidē causa vulneris, quia dolore videlicet morderetur: sed belli potius, ut dicebamus, à quo abesse vel paululū viro fortissimo, bellicarūq; laudum audissimo intolerabilius omni pœna videbatur. Circumfusa turba militari, & cū Iulo collacrymante, ipse siccis manebat oculis, & ab animi firmitate nec minimum discedebat. Ergo Iapis quē descripsimus, retorta veste, & succinctus more medico, manus curationi admouet; herbarum succis experitur; spiculum sollicitat, ac forcipe cōprehensum, educere incassum contendit: nec illum vel fortuna, vel ipse præses, inuentorq; medicinæ quicquam adiuuat. Interea loci plus plusq; in campo discrimen inualefcit, concurrentium peditum, equitumq; cateruis densior puluis surgit; de equestri copia multi Troianorum castris adequitant, & in ea missilia conijciunt: tum præliantium, tum oppetentium vociferationibus cælum incenditur. Tandem Venus filium miserata, dictamni herbę odoriferę caulem cum folijs, & flore rubenti ex Ida (mons in Creta est) decerpit. Eius natura, & vis, ut tela vltro faciat excidere, quod in syluestribus capris animaduersum est, quę à venatoribus sagittis fixę, ad eam carpendam pro remedio solent confugere, & sanitatem inde, eo, quo dictum est, modo, adipisci. Hanc herbam absconditè, & nulli visā, vtpote nube obscuriore circumdata, defert: in aquam pelui à medico infusam mittit, atq; ita salutiferam reddit. Cum fouisset ea aqua vulnus Iapis, res dictū vix credibilis, dolor omnis repentinò desinit, sanguis confusit, manum fouentis secuta sagitta, sine tractu excidit, vires confestim redintegrantur, immò augentur etiam. Exclamat perfusus nouo gaudio medicus, arma desubitò, sine cunctatione ad armandum Æneam porrigi iubet: non humana industria, sed diuina ope ad augustiora adhuc opera seruatum, ac sanatum esse. Sic amissi propemodū redierunt animi, & aduersus hostē denuo accensa sunt Troianorū studia. Iam ocreis auro fulgentibus, cæterisq; armis sese heros munierat, vnde in acie reditur, & ibi eius aggrēscia, Ille auid⁹ pugnæ. fortuna-

Æneas materna prouidentia curatur.

Atq; ea dū campis.

Æneas armatus in acie reditur, & ibi eius aggrēscia,

Ille auid⁹ pugnæ. fortuna-

fortunator fias discito. Nunc tibi hac dextera mea longam securitatem comparabo, & ad magna te emolumenta, honoresq; perducam. Tu, simul ut constantem aetate ingressus fueris, mei parentis, & Hectoris auunculi tui memoriam cole: & tuis te maioribus dignum praestare stude. Hæc locutus, porta excessit, hastam præferens. Procedunt cum eo Anteus, Mnestheus, & quotquot in castra confluxerant milites: confluxerant autem plurimi, quorum incessu puluere tollebat nubes, & terram sub pedibus tremere apparebat. Aduentantes de loco celsiore Turnus conspexit, mox item milites eius. Sed quibus putas animis? oh trepidantissimis, atque abiectissimis. Quin & Iuturna, quæ omnium prima audierat, videratq; castris exeuntes (singulari etenim in sollicitudine propter fratrem erat, circumspiciebatq; & obseruabat omnia curiosissimè) prima cohortuit, & à conspectu statim futuræ calamitatis se proripuit. Citatis gressibus per campum fertur, Martium spirans Aeneas cum suis, non indecoro puluere sordidis. Irruit in hostes adeo densato in cuneos agmine, tantoq; turbine, quanto in graui tempestate à mari ad terras nimbi aguntur ventis impellentibus, & littora sonitu complentibus: vnde agrestibus arborum, segetumq; stragem hinc præsentientibus, horror incessit. Thymbræus Osirim obesum hominem, Archetium Mnestheus, Epulonem Achates, Vntem Gyas luce spoliat. Ipe Tolumnius augur, qui reliquis in fœdere rumpendo, pugnaq; instauranda verbis, & misso iaculo hortatorem sese, atq; ducem exhibuerat, occiditur. Clamor ob huius præcipuè casum, quem augurium suum turpiter fefellisset, à Rutulis increbrescit, palabundi fugiunt. Aeneas nec obuios, nec æquo etiam pede congregari promptos: nec armis demum retentis nondum supplices vult interficere: nec in terga fugientium hæret: nihil enim contra fœdus molendum sibi decernit: tanta fuit erga deos reuerentia: vnum Turnum per caliginem illam è pulueribus sublatis obortam quæritat, eum solum sibi dari postulat, quicum de vita & sanguine decertet. Hoc animaduertens Iuturna, Metiscum Turni aurigam, nihil huiuscemodi veritum, curru deturbat: ipsamet eius formam induta aurigatur. Quia enim hætenus per fœderis dissolutionem liberare periculo fratrem nequiuerat, aliam tentat viam, eumq; hosti infesto studet subtrahere: quod cum citrà dolum ac fallaciam haud processurum intelligeret, ad mentiendam eius faciem atque habitum se conuertit. Et quo pacto hirundinem cernimus opulenti alicuius atrium amplissimum, spatiosas porticus, fluminum, stagnorumq; ripas peruolitare, captantem pullis suis paruissima pabula (muscas puta, culices, & huiusmodi insecta per aerem volitantia) eodem pacto quodammodo per hostilem exercitum cum curru Iuturna volitabat, ac modo hîc, modo illic fratrem, gaudentem potius, quàm rebus suis diffidentem (ut quidem videri illum cupiebat) ostendebat: nec eum cum Aenea ad manus venire patiebatur: sed quam remotissimè poterat, abripiebat. Hoc magis quibusdam viæ compendijs, semitisq; eum excipere latè vagantem Aeneas dabat operam: quin etiam cunctis audientibus, nominatim eum appellare non reformidabat. Turne, vbi es? Turne, quid fugitas? Agedum, siste: si quid cordis habes, mecum congregere. Quoties autem fieret propior Aeneas, & eum cursim assequi contenderet, toties Iuturna vehiculum aliò deflectebat. Ancipiti cura distineri Aeneas. Messapus forte hastilia duo gerens, alterum in Aeneam conijcit. Is repente subsidens, seq; scuto tegens, ictum, alioqui capite, aut pectore excipiendum cuitat: conus tantum cum cristis ablati. Tum demum viri summa lenitas in stomachum, & indignationem abijt: perspiciensq;, se tam cautè & laboriosè vitari à Turno, nec hominem velle sui copiam facere: esseq; periculum manifestum, nec dum Rutulis parcat, atque à cædibus per se edendis temperat, ipse ab iisdem insidiosius interimeretur, testatur Iouem læsi testem fœderis, & ita tanquam religione iam defunctus, in confertos hostes irruit, secundoq; Marte, nulla cuiusquam ratione habita, quotquot potest obruncat, irascendi nullum sibi modum statuens. Quis nunc Apollo, quæ Musa carmen idoneum mihi suppeditet, quo exequar tot funera, non gregariorum duntaxat militum, sed ducum etiam, quæ totis campis hîc Turnus, illic Aeneas fecisse dicitur? Mirabile profectò, placuisse dijs, duas gentes, Troianam & Italiam, alteram in alterius pestem tantis motibus incitari, quas inter olim æterna erat futura pax atq; concordia. Aeneas Sucronem Rutulum, quæ Teucris à Turno fuga iniecta constiterant, non longa intercedente mora, per larus

& costas (quæ pars corporis celeri letho opportunissima) traiecto ense prosternit. Turnus vicissim Amycum equo à se deiectum, item Diorem eius fratrem pedes cōcurrens ferit: illum quidem tragula, hunc gladio: & amborum capita sanguine adhuc stillantia ad currum ostentationis, & timoris incutiendi suspenſa circumfert. Rurſum Æneas vno congressu Talon, Tanaim, Cethegum iugulat: Onyten præterea Thebanum, tristioris naturæ hominem, Peridiæ filium. Contrà Turnus aliquot Lycios (Lycia autem Apollini dilecta) neci dat. Insuper Menoetem armorum tractandorum imperitum: nec mirum, quando natura eum à militari studio abhorrentem finxerat. Arcas erat origine, iuxta Argos, vbi Lerna palus, habitauerat, piscatu paupertatem suam sustentans: nec ille præter angustum larem suum aliud norat. Ignorabat ciuium potentiorum limina: nec didicerat per adulationes, & quæuis obsequia eorum aucupari gratiam. Eius quoque pater in re tenui vixerat, & agellum mercede conductum sibi coluerat. Vterq; dux, haud secus quam ignis in arboretum aridum immissus: aut velut rapidus ex alto monte torrens, quâ veniebat, vastitatem cædendo efficiebat. Totis viribus, & immensis furoribus ibatur in vulnera. Æneas Murranum (quo nomine dicti fuerant maiores eius reges Latini, ut apud Persas Arfacidæ) saxo prægrandi de curru excussit: quem equi proprii, immemores domini sui conculearunt. Turnus Hilo inconsideratius properanti, furentiq; audacius, occurrit, telum in caput eius contorquet. Nec Creteum sua virtus a duersus, Turnum, nec dij Cupentum sacerdotem aduersus Æneam defende-runt: nec ab eo clypeus lethalem plagam remoratus est, cui se opportunū præbuit. In his item Aeolus, vir maximi corporis occubuit: Aeolus, inquam, his campis cecidit, quem apud Troiam nec agmina Græcorum, nec urbium ille expugnator Achilles deuincere potuerat. Hic eum sua fata manebant. Nascentem Lynæſius, mortuum Italia excepit. Porrò quod hi duo, Æneas puta & Turnus, id totæ acies, omnes Troiani, omnes Latini moliebantur: nemo vacabat à certamine. Mnestheus, Serestus, Messapus, Afylas, Tusci, Arcades pro se quisque sine vlla requie, pugnant fortissimè, & cum suum caput seruare, tum hostem anima exuere contendebant. Marte, vt dictum est, per campum feruente, securi & otiosi interea *Æneus suasse* manebant oppidani. Id Æneæ ex eo in mentem veniebat, quòd Turnum quæri- *matris urbem* mans, urbem forte respexerat. Filio igitur mater Venus hoc consilium inspirat, vt *oppugnat.* primo quoque tempore admoto exercitu, nec opinantes opprimat. Exemplò *Hic mē-* maiora animo concipit, & in vrbe Laurenti oppugnatione, ac demolitione totus *tē Æneæ.* est. Duces, quibuscum rem primùm communicet, mox aduocat. Tumulum deinde, quò melius à concione audiretur, ascendit. Turmatim confluunt milites, rati, id quod erat, de communi verba facturum. Arma retinent: sic enim hoste nondum penitus deuicto, ac profligato oportebat. Orationis hæc fuit sententia. Cum omni festinatione, quod imperaturus esset, exequerentur, quamuis improuisum & inopinatum imperaret. A se enim, propter conseruatam fœderis religionem stare Iouem opt. max. cuius auxilio fidere conueniret. Decretum sibi esse, ea ipsa luce Laurentum Latini sedem, totius mali fontem atq; principium, nisi ciues deditio-nem facerent, imperiumq; acciperent, solo æquare. Cur enim pateretur eius impunitate impediri ac retardari victoriam? Et cur se tandiu ludibrio haberi à Turno pridem victo sineret, qui in suo ipsius arbitrio situm vellet, num, & quando congregiendum foret. Urbem urbem aggrediendam protinus: ibi esse caput & causam totius belli. Irent bonis auibus, ac flammis fœderis, inflammatione ciuitatis renouarent. Simul dixit, incredibili animorum consensu ad muros densatis ordinibus gradiuntur. Repente scalæ appositæ: repente in tecta iniecti malleoli. Hi ad portas properare, & primos ad arcendum hostem sese obijcientes confodere: illi tela iacere, tam frequentia, ut cœli conspectum adimerent. Æneas ante ipsa signa, dextra elata, voce clarissima, ut per tumultum ac strepitum exaudiri posset, Latini fidem requirit: deos testatur, secundò iam fractum fœdus, secundò se ad arma compulsum. Quod argumento fuit, eum etiam tum bene cupere ciuibus, & nolle illo temporis articulo quidquam in miseros hostile designare, si ipsi modò oblatam clementiam non repellant. Hic scindi in contraria studia urbani. Pars, quæ certissimum videbat exitium, aperire portas, Æneam inducere, & regem consalutare

iubet. Pars arma capit, & ad muros defendendi causa appropinquat. Trepidabatur instar apum, quando à mellario, fumo excitato, in antro inuestigata, per cellulas suas discurrent, & irata, saxi resonantibus bombos faciunt. Latinis tot tantisque casibus exercitis, ac defatigatis, magnum insuper malum accidit, quo tota urbs luctu, & lacrymis redundauit. Amata quippe regina, posteaquam è fastigio regie Troianum appropinquantem, cingi obsidione arctissima oppidum, iactari faces, ardere passim ædificia conspicata est: nullam contra manum, quæ se obijceret, & tantam vim, extremamque cladem à ciuium capitibus propulsaret: arbitrata insuper, Turnum iam peremptum, & cruciata plurimum facti sui conscientia, sequitur horum malorum auctorem, & machinatricem confitens, aliisque multa per impotentiam mentis, ac doloris magnitudinem effundens, disrupa veste regia, laqueum à trabe celsa necit, in eum inserta gula, spiritum sibi miserabiliter intercludit. Ita mulierum nobilissima, turpissimo genere mortis decessit, & in causa sua accusatoris, iudicis, & carnificis functa est officium. Matronæ, uiris alibi occupatis, tragediam hanc prius cognouerunt, plangoribusque fœmineis ædes, & compita repleuerunt. Lauinia, ad quam, utpote filiam, pars maxima huius dirissimi infortunij deriuabatur, prima crines, & genas laniat. Fama per urbis omnes angulos dissipatur: consternati ciues, in desperationem salutis adducuntur. Latinus publicis, priuatisque calamitatibus percussus, coniugis uidelicet interitu, & presentissimo regni totius, ac patriæ periculo, scissa veste, caput cinere conspersus incedit, semet detestans, qui Æneam generum, conuenienter promissis, asciscendo, hisce cladibus non anteuenterit.

Turnus urbem obsessam, reginam extinctam cognoscit, animusque despondet.
 Interea extremo bellator.

Dum hæc aguntur, Turnus in margine campi pauculos de Æneæ copiis palatos insequatur, haud quaquam magnis, ut antea, spiritibus: ipsi etiam equi paulatim in cursu tardiores, ac velut cum domino pusillanimes reddebantur. Ecce autem ventus ad aures eius confusus ab urbe clamores, ac sonitus luctuosos affert. Miratur quid sibi uelint: in magno eam discrimine versari probe coniectat. Subsistit. Soror, Metisci ferens imaginem, ut docuimus, monet, victoriam prosequatur, alijs defensionem urbis permittat. Æneam uirgine Italos, concidere multos: ipse vicissim ne à Teucris manus abstineret: nec pauciores utique morti daturum, nec minore, quam Æneam, gloria potiturum. Respondet Turnus, non sibi clam esse quid cogitaret, quid moliretur: se uideri sororem, quamuis aurigæ faciem induisset, & eam iam tum in fœdere turbando agnouisse. Cur autem è cælo descendisset, cum nihil nisi miseriam fratris, & dirum denique lethum cum sua immodica tristitia uisura foret? non enim quidquam sperandum melius. Habere etiam certa suæ mortis omina. A Murrano nempe familiarissimo, cum ante oculos suos occumberet, uocatum. Uentem insuper à Troianis occisum, spoliatum, & rapto corpore sepeliri uetitum, forsitan adhuc uicturum, nisi ideo mori maluisset, ne Turnum turpissime superatum intueri cogeretur. Ergone, inquit, ego tuo obtemperans consilio fugæ me credam: urbem excindi patiar: nec Drancis maledicta, hac mea dextra refellam? Scilicet hoc unum malis meis deerat, ut tantam ignominie labem nomini meo aspergerem. Sed interficiar, sed moriar. Quid? adeone tibi istuc calamitosum uidetur, mori? nonne mors omnium malorum, ærumnarumque finis? quis uero est, cui aliquando moriendum non sit? omnes hoc uetigal pendimus: omnes, mea soror, dijs tam propitijs, quam iratis morimur. Sed hoc pulchrum est, si vitam, quam naturæ debeas, aut patriæ, aut propinquis, aut amicis potissimum reddas. Nunc uos quaeso Manes, quoniam superis exosum me sentio, qui me suo orbatum auxilio uoluerunt, uos mihi saltem fauetote. Ad uos expers huius criminis, fugæ scilicet (fugere enim uiro forti non licet) dignus maioribus meis descendam. Vix hæc ediderat, cum per hostes medios equo concitato Sages aduolat, telo faciem saucius, Turnum in clamat, obsecrat, suorum misereatur. Troianum miscere omnia, iam iam excidio urbem daturum: ardere domos, concurrere ciues, tanquam pupillos omnes in unum Turnum respicere, ab eo salutem expectare. Latinum hæerere, utrum sibi generum adiungat, & quod potius inclinet. Reginam præterea, eius semper cupidissimam, sibi met vitam abruptisse. Ad portas Messapum, & Atinam solos propugnare, premique cateruis hostium. Et tu interim, si dijs placet, curru hinc otiosus uagaris? tu, cuius causa hoc bellum conflatum est, & qui pri-

qui primus pro moenibus stare debueras. Hoc tam multiplici nuntio confusus, ac perturbatus consistit, ac filet Turnus. Pudor, furor, luctus, amor, virtus agitabant eius animum, & ad succurrendum obsessis inuitabant vehementissimè. Postquam offusa menti caligo deterfa est, & se ipse collegit, toruo vultu urbem aspexit. Illic cernit turrinam à se cunstructam, & rotis superpositam quaquaversus circumactilem, vnde hostis vrgeret, adiunctis ponticulis, quò facilius esset in eam ascensus: cernit, inquam, flammis in altum emicantibus conflagrare. Tum sic ad rorem. Quid frustra resistimus? vincamur ab his, quæ vincere non possumus: volentes sequamur fata, quia etiam nolentes trahunt, quò volunt. Stat sententia, cum Ænea depugnare, & quidquid est acerbitatis in morte, hoc perpeti. Tibi tamen ex infelicitate mea solatium istuc continget, quod non videbis fratrem tuum viuentem cum dedecore. Nunc mihi permitte, vnam antè insanire insaniam, quàm ad mortem furibundus, & insanus præcipitem. Illico è curru salit, perq; inimicas acies curriculò, & tanquam Furijs insectantibus penetrat: nihil enim metendum sibi arbitrabatur, qui iam mori deliberauerat. Omnino sic concitatè, & tam horribili impetu ad mœnia venire contendebat, vt cum de iugo montis immane saxum, aut crebris imbribus, aut multis sæculis exesa terra, cui adhærebat, vento impellente deorsum voluitur, arbores, pecudes, pastoresq; in terram dat: sic, inquam, ad oppidum festinat: vbi erat intueri profusum humi cætorum sanguinem, & audire stridorem lancearum per aërem volitantium. Protensa manu signum dat: quiq; intus Latini, quiq; foris Rutuli inueniebantur, vtrosq; clamans iubet quiescere: suum esse vnus subire, quidquid subeundum foret mali. Se ex æquo, & bono concurrere ferro, & rupti fœderis pœnas sufferre debere. Statim omnes è medio discedunt, spatiumq; ingredienti faciunt. Audito Turnum adesse, Æneas urbis & arcis oppugnationem continuò intermittit, opera omnia suspendit, gaudioq; cumulatur: & tanto sono arma concutit, quantus est, cum in monte quopiam, vento surgente, ilices constrepunt. Certatim omnes, quæ oppugnantes, quæ oppugnati oculos, & ora in ambos conuertunt, spectaturiq; quorsum res euasura sit, arma deponunt. Latinus quoq; admirabundus certamen exspectat duorum heroum maximorum, vnus Europæi in Italia, alterius Asiatici in Phrygia nati. Ergo in planitie, præfente vtroque exercitu, sese inuadunt: hastas vibrant: ensibus ictus geminant: galeas, & scuta pulsan: casus cum virtute confunditur. Talis erat species huius congressus, qualis cum aut in Sila (sylua est Lucaniæ) aut Taburno monte Apuliae tauri duo præferoces in se cornibus aduersis incurrunt vi validissima. Recedunt non sine metu pastores armentarij: ipsum verò armentum attonitum filet, dubitantq; iuuençæ, vter eorum obtenta victoria maritus, ac princeps gregis in posterum futurus sit. Certè instant, ac premunt alter alterum: dilaniataq; cute, & plagis factis colla, armosq; rigant sanguine: & mugitibus eorum personant nemora. Sic Ænea, Turnoq; confligentibus, fragor clypeorum vsque in cælum ibat. Iupiter capta libra æquo examine, seu trutina, in lances amborum facta imponit: ut scire possit ad vtrum victoria inclinet, & vter vitam amissurus sit. Emicat Turnus, totoq; corpore, & omnibus viribus ad Æneam impunè, ut putabat, feriendum, presternendumq; incumbit. Eo feriente vtrinq; existit vociferatio, Latinis timentibus, ne malè: Troianis, ne bene eueniret audacia. Sed ecce gladius diffractus spem frustratur, actumq; inibi de Turno fuisset, nisi mox à fuga præsidium petiuisset. Quam ocysimè fugit, videtq; ignoti, & alieni ensis in manu sua capulum. Fertur etenim, cum primum conscenderet currum, in prælium iturus, relicto patris sui Dauni gladio, æquè à Vulcano confecto, ut multo ante narrauimus, festinantem Metisci aurigæ sui enses raptim tulisse: qui quidem tandiu valuit, donec ipse Troianos dantes se in pedes sequeretur. Ast vbi ad Æneam armis diuinis præditum est ventum, mortali manu fabricatus mucro, velut glaciei crusta confringi, ac dissilire in frustra necesse habuit. Turnus igitur impos sui, huc illuc fugiendo tendebat: & quò minus effugeret, hinc palus, inde muri urbis faciebant. Reliqua item loca, per quæ patebat effugium, Troiani obsederant. Æneas quanquam ex vulnere in crure accepto lentior, tamen fugacem insequitur. Sicut canis venaticus, cum aut in flumina, aut intra formidinem (funiculus est, cum pennis rubris dependentibus,

Turnus ad urbem ire properat, certamen sibi deponit.

Vt primū discussæ vmbrae.

Turni et Æneae monomachia.

Atq; illi ut vacuo.

quem metuentes feræ, transilire non audent: & eo mos venatoribus saltus circunda-
re) ceruum nactus est, cursu eundem, & latratibus vrget. Ripa ille, & pennis abster-
ritus fugit, ac refugit. Appetit eum canis, iam iamq; videtur morsu comprehende-
re: sed inaniter inhians eluditur. Iterum clamores ripis, & lacubus circumcirca so-
num repercutientibus. Turnus dum fugit, inculat Rutulos, qui subuenire laboran-
ti non curent: nominatim quorundam fidem requirit, & in quo potissimam loca-
bat fiduciam, ensẽ illum paternum magna voce iterum, iterumq; deposcit. Con-
trà, Æneas mortem, quicumque porrexerit, & urbem diruturum minitatur, per-
gitq; fugitorem persequi, licet crure altero, ut dicebamus, esset impeditior. Iam
quinquies orbem reciprocauerant: nec mirum, quando non puerile, aut ioculare
aliquod præmium petebatur: sed de anima Turni susceptum omne certamen fue-
rat. Stabat ibi truncus adhuc oleastri, Fauno dedicati, ad quem olim seruati è tem-
pestate vectores dona, & salutis suæ indices vestimenta suspendere consueuerant:
ipsam namq; arborem Troiani, ne concursuris, ac spectaturis esset obstaculo, nul-
la tacti religione præciderant. In hunc truncum delata Æneæ hasta hærebat fixius.
Et laborabat quidem enixissimè, eam inde reuellere, ut quem cursu nequibat, telo
assequeretur: verum Turnus maiorem in metum datus, satisq; intelligens, quid
sibi pararetur, Faunum, & Tellurem supplex rogat, per honores, quos illis semper
habuisset, quosq; Troiani temerassent, retinerent hastam: nèue cultorem suum læ-
di permitterent. Haud irritæ preces: nam Æneæ conatus in euellendo non pro-
cessit, utcumq; etiam conaretur. Interim Iuturna denuo Metisci formam capessens
occurrit: fratri ensẽ Daunium in manum tradit. Aegrè passa Venus, nymphæ tan-
tum concedi, ipsa quoq; accelerat, & trunco hastam eximit. Ambo itaq; & animis,
& armis refecti, & alter gladio, alter spiculo confisus, pugnae pergunt insistere.

*Iouis et Inno-
nis super Tro-
ianorum sta-
tu colloquii.*

**Iunonē
interea.**

Contemplantem ex alto certamen hoc Iunonem, Iupiter ita est affatus, ut quæ-
reret, quousq; tandem innoxia genti vellet irasci: quousq; sæuire, cum ei ad male-
faciendum nihil restaret. Non eam nescire, immò se scire fateri solitam, Aeneam
fatis postulantibus in cælum euehendum, atque indigetum numero adscribendum.
Quid ergo machinaretur de cætero? aut quo consilio illic hæreret? Num, inquit,
dium futurum Æneam, à mortali manu iactu sagittæ vulnerari decuit? num en-
sem à Iuturna te auctore porrigi, & ita victis instaurari animos? Fac aliquando mo-
dum odijs: relinque locum meis precibus: noli te excruciare, & mihi querelis tuis
create curas, & molestias. Ventum est ad terminum. Licuit tibi terra mariq; vexare
innocentes: licuit bellum commouere: domum Latini, & spõsaliorum gaudia mi-
scere luctibus, & lacrymis. Sufficiat huc progressam: ulterius te progredi non fe-
ram, non patiar, non sinam. Deiecto in terram vultu respondet Iuno. Quia hæc vo-
luntas eius se non lateret, tetram & Turnum reliquisse: alioqui non de nube digna,
atque indigna patientem fuisse spectaturam: sed flammis armatam, staturam ante
aciem, Troianosq; ad bella, & interitum compulsuram fuisse. Suasisse Iuturnæ, ut
fratri auxiliũ ferret, & p̄ eius salute quiduis audendũ sibi arbitraretur: veruntamen,
ut telum in Æneam iaci curaret, nulla ratione se suasisse: & hoc se confirmare per
paludem Stygiam, vsitatum iusiurandum dijs immortalibus. Secedo igitur, &
huic me bello subduco. Porro vnum quiddam, quod fati minimè tenetur, pro
Latia vniuerso, tuorumq; te existimatione, & auctoritate rogatum velim. Vbi trans-
actis nuptijs Troiani cum Latinis perpetua te communitate deuincient, & ijsdem
sub legibus æuum agitabunt, ne hos, utpote indigenas, vetustissimum vocabulum
suum deponere, Troianorum assumere, & gentem Troianos vocari, aut linguam
eos, habitumq; in aduenarum sermonem, ac vestitum mutare cogas. Vocetur re-
gio Latium, ut antea semper: vocentur Albani reges: & si omnino fati placitum
est, ut à Troianorum sanguine origo Romana descendat, Troiani Italorum no-
men ferant: quò de Italis videantur, non de Troianis Romani oriundi. Sic delea-
tur, & pereat nomen Troiæ, quemadmodum vrbs ipsa deleta est, ac perijt penitissi-
mè. Renidens Iupiter, Etiam hoc ostendis, inquit, te germanam esse Iouis, & Sa-
turni filiam, id est, nobilissimi generis propaginem. Est quippe insitum naturâ no-
bilibus, iram referuare in occasionem aliquam posteriori temporis, etsi eam in præ-
sens concoxisse simulent: & pœnas ijs apud se moliri, quibus se ignouisse videri
volunt.

volunt. Age, remoue ex præcordijs iracundiam istam: petita indulgeo, rem totam arbitrij tui facio: Latini linguam, nomen, instituta sua retinebunt: corporibus tantummodo permiscebuntur: seu populum vnum quendam multitudine efficiet, vocabunturq; Latini communiter: ritus duntaxat quosdam Phrygios illis adijciam. Hoc autem tibi narro, visura es gentem sanguine Italo commistam procreari, quæ pietate homines vniuersos, tantum ne? deos etiam ipsos superabit. Nec per orbem terrarum inuenietur ulla natio, quæ cum illa (Romanis puta) religionibus in te colenda certauerit. Gratissimus hic nuntius reginæ deum: quare libens annuit, & mirificè exhilarata, benignior in Troianos ex illo euasit.

*Iupiter Diram
Turno immittit.*

Cælo excesserat Iuno, cum Iupiter eius auxilijs priuato iam Turno, etiam Iuturnam à fratre iuuando absterrere instituit. Sunt Diræ geminæ, quas cum Megæra, tres vno eodemq; partu Nox ex Erebo conceptas effudit: quæ serpentibus incinctæ, instar auium alas gerunt. Hæ Ioui apparent, & ad ministeria illius iussu obeunda præstò sunt, ad solium eius præsentés, aut in limine excubantes. Quod si quando hominum sceleribus offensus, morbos, pestilentiam, aut aliã genera mortis, bellum deniq; mittere decernit, istæ ad terrendos eos, ac metu percellendos præmittuntur. Harum vni mandat, Iuturnæ occurrat, illiq; fraternæ mortis omen faciat. Delabitur in terras cum stridore celerius, adiuuante scilicet natura ipsius, & hortante Iouis imperio. Perinde ut sagitta Parthica, aut Cydonia veneno illita, quod Parthi, & Cydones soliti sunt: ac proinde vulnera fiunt insanabilia. Exercitibus conspectis, magnitudinem suam in nocturæ formam contrahit: nocturæ, quæ sepulchris, & ruinosis ædificijs, ac desertis locis infidens, per noctem dirum, & ominosum canit. Hanc ergo speciem præ se ferens, & ante Turni vultum obuolitans, clypeum eius alis suis diuerberat. Intelligit ille, hoc portento extremum sibi malum portendi, atq; idcirco insolito torpore obrigescit, comæ stant, hæret vox in ipsis faucibus. Iuturna, vbi stridorem audijt, alas vidit, Diram cognouit, crines solutos euellit, vnguibus genas lacerat, pectus pugnis tundit (quæ omnia doloris magni argumenta sunt) & sic incipit.

His actis aliud.

Eheu, frater mi amantissime, quid in hoc articulo ego soror tua prodesse tibi queam? Pro salute tua tentavi omnia: quid nunc excogitem? quid ordiar tua causa? quò me vertam? qua arte vitam tibi prorogem? A potentiore pessundamur: hoc monstrum Iouis voluntate se attulit, Iouis voluntas inuicta est. Perspicio nimis, quid lethifer iste sonus, quid harum volucrum alæ detestabiles mihi nuntient, nec me Iouis mandata prætereunt. Hoccine autem ablata virginitatis meæ pretium? Vitam æternam dedit. ô præclarum munus: mortalem potius me reliquisset: sic enim finirentur dolores mei, quia mors omnia finit: & irem modò fratri meo comes ad inferos: nunc lugebo immortaliter. Quid enim mihi, animo meo charissime frater, sine te iucundum esse vnquam poterit? omnia commoda mea, sine commoditate tua, erunt merissima incommoda, omne gaudium meum, sine te, mœstitudo. Ah, vtinam terra dehiscente sic ad manes hauriar potius, quam ut in superis locis sim, vbi tu esse desinis. Hac lamentatione perfuncta, ne fraternum funus aspiceret, & acerbiorum dolorem caperet, cum altissimo gemitu fluuio sese reddidit.

*Dulcis Iuturna querimonia super fratre morituro.
Quid nunc te tua.*

Aeneas (ut ad priora orationem reuocemus) telum ponderosum manu concutiens, Turno instat, cum his vocibus. Quid moraris? quid consilio fluctuas? non est viri fortis, Martem in pedibus gerere: standum, & cominus certandum est. Nunc te in omnes rerum formas transmuta velut Proteus: collige in vnum facultatem tuam omnem, & tenta quidquid potes. Vel te nunc cælo, ut auis: vel cauis terræ, ut musculus crede, non prohibebis à te manus meas. Turnus agitans caput, excipit: non tu me istis grandibus dictis tuis quidquam terres: dij, & Iupiter, quos infensos habeo, quorumq; vim nemo non pertimescit, hi me terrent. Hæc dicens, circumfert oculos: saxum videt ingens, & vetustum, quod pro limite magno iacebat, quodq; vix duodecim (ut nunc sunt hominum corpora) quamuis lectissimi, & robustissimi viri portarent. Hoc ille solus sublatum, connixus toto corpore, captoq; impetu in Aeneam iacit. Veruntamen adeo apud se non est, ut neq; tollentem se, nec currentem, nec euntem sentiat, & planè quid agat ignoret. Sic erat præterea metu fractus, ac debilitatus, ut genua tremerent, frigeretq; & concreveret sanguis in corpore. Iactus lapis non totum spatium absoluit, neq; corpus hostis attigit. Quemad-

*Mors Turni.
Aeneas instat contra.*

modum in quiete, multa videmur nobis velle, & incipere, quæ præstare non possumus, conari, quæ non conamur, currere, cum non curramus: deniq; in medijs cæptis deficere, nec linguam posse mouere, nec verbis progredi: ita poterit vnusquisq; nostrum de se statum Turni æstimare: talis enim fuit qualis dormientium, & somniantium esse solet, cui nihil, Furia aduersante, procedebat. Variè afficiebatur, urbem aspectabat, vbi manebat Lauinia, si quid inde veniret auxilij, quod illum rogare pudebat, & merito. Eadem de causa Rutulos suos intuebatur. Cunctatur, & telum Æneæ perhorrescit. Prorsus quid inciperet, non dispiciebat. Occasio iam fugiendi dempta erat: audere autem aduersus hostem semimortuus timore qui valebat? nusquam currus, nusquam quæ aurigæ impleret officium, soror. Talibus cogitationibus distracto, Æneas fatalem hastam intendit, & quem locum vulnere fortuna monstrabat, oculis designat. Omni conatu, tantoq; crepitu eam contorquet, vt neq; à murali tormento catapultæ, vel balistæ saxum proiectum in muros: neq; fulmen ipsum cum tali sonitu veniat. Volat instar atri turbinis, lethum Rutulo portans. Nam per loriam, & scutum septem tergoribus compactum transiens, medium femur eius penetrat: quo vulnere curuato poplite humi corruit. Edunt gemitum tremefacti Rutuli, quo mons, & vicina nemora responsant. Tum oculos, dextramq; supplex victori tendens, humili prece, fateor, inquit, me victum: hostem tuum, si lubet, interfice: mortem haud deprecor. Sed si quid te longæui patris mei miseret, illi me dona, ne in orbitatem liberos produxerit, & luctu nimio maceratus, ante diem occidat. Habuisti tu quoq; grandæuū patrem Anchisen, cui fuisti dulcis, & charus: ex eius erga te affectu, & charitate, parentis mei in me affectū metire. Sin autem me iugulatum mauoles, corpus meum, obsecro, sepeliendum meis condona. Vicisti, nemo negat: & me tibi supplicansem viderunt, quotquot adsunt. Tuam tibi habeto Lauiniam: ne vltius exerce odia, cum causa odiorum sublata sit. His verbis mitigabatur non nihil Æneæ pectus, & cogitabat infelici ignoscere, eumq; viuū seruare. At ecce, dum huc illuc per corpus eius voluit oculos, cernit in humero balteum, Pallantis spoliū, quem à Turno occisum fuisse, superioribus libris expositum est. Hoc viso, vulnus antiquum recruduit: qui inueterauerat, viuere cæpit animi dolor: quocirca sic geniculantem inuasit. Tūne Pallantis mei manubijs ornatus, quibus te iactas, hinc viuus abeas? Propter Pallantem, quem cum insultatione, & superbia tanta obruncaisti, moriendum scias tibi hodie. Pallantem vindico, Pallas te mactat. Hoc dicto, gladium in pectus aduersum immergit. Illi vita è florenti, beneq; constituto corpore indignabunda, & gemebunda ad inferos elabatur.

F I N I S.

... non possit
... in medio co
... potest
... Varii affectus re
... quod illum
... Cuncta
... Occulo
... timore qui
... Talibus
... locum vulnere
... can contor
... in muros:
... letum Rutu
... transiens,
... Edunt ge
... Tum oculos,
... ne victim: ho
... longum patris
... mace
... Anchiem, cui fuit
... in me affectu me
... sepelendum meis
... adiunt
... sublat
... ignoscere,
... cernit in
... superioribus
... vic
... Tunc Palantis mei
... quem cum
... Palantem
... in

IN P. VIRGILII NEA
SIVE DE PRAECIPVA
INDEX

